

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİ – İBN-İ HALDUN VE
MONTESQUIEU’NÜN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KARNIBÜYÜK

BURSA – 2019

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

**COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİ – İBN-İ HALDUN VE
MONTESQUIEU’NÜN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KARNİBÜYÜK

Danışman:

Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

BURSA - 2019

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda 701615023 numaralı Mustafa KARNİBÜYÜK'ün hazırladığı "Coğrafyanın Siyasete Etkileri – İbn-i Haldun ve Montesquieu'nün Görüşlerinin Karşılaştırılması" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı 30/ 07/ 2019 günü ..... - .....saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin ~~başarılı~~ **başarılı** ..... (başarılı / ~~başarısız~~) olduğuna **oy birliği** ..... (oy birliği / ~~oy çokluğu~~) ile karar verilmiştir.

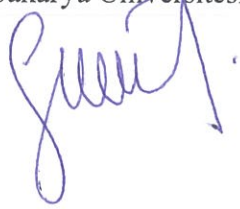
Üye

(Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Bursa Uludağ Üniversitesi

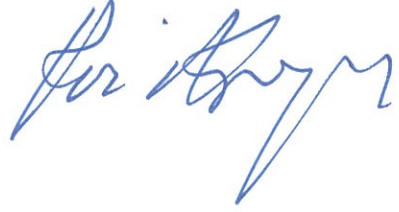
Üye

Doç. Dr. Serdar GÜLENER
Sakarya Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Pir Ali KAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi

30/07/ 2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: .../.../.....

Tez Başlığı / Konusu: Coğrafyanın Siyasete Etkileri – İbn-i Haldun ve Montesquieu'nün Görüşlerinin Karşılaştırılması

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 126 sayfalık kısmına ilişkin, .../...../..... tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 11 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Mustafa KARNIBÜYÜK
Öğrenci No: 701615023
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Programı: Tezli Yüksek Lisans Programı
Statüsü: Yüksek Lisans

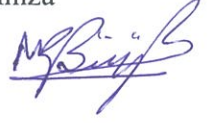
Danışman
Derda KÜÇÜKALP

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Coğrafyanın Siyasete Etkileri – İbn-i Haldun ve Montesquieu’nün Görüşlerinin Karşılaştırılması” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:	Mustafa KARNIBÜYÜK
Öğrenci No:	701615023
Anabilim Dalı:	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Programı:	Tezli Yüksek Lisans Programı
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Mustafa KARNIBÜYÜK
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bilim Dalı : Siyaset Ve Sosyal Bilimler
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : VI + 126
Mezuniyet Tarihi : .... / .... / 20.....
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİ – İBN-İ HALDUN VE MONTESQUIEU'NÜN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Tarihsel bir olayı bilimsel olarak ele alabilmek için üç unsura ihtiyaç vardır: Zaman, mekân ve insan. Ancak genel eğilim, olayları tarihsel boyutta ele almaktır. Mekân boyutu göz ardı edilmektedir. Olayların üzerinde gerçekleştiği mekân boyutu önemlidir. Mekân; edilgen değildir, dinamik ve değişkendir. Toplumsal ve siyasal olayların temel faktörleri olan birey ve toplum üzerinde etkilidir. Mekân boyutunun en somut ifadesi coğrafyadır. Coğrafya, çeşitli unsurlardan oluşmaktadır. Bu unsurlar yeryüzüne homojen olarak dağılmamıştır. Bu nedenle gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak her birey ve toplumu farklı şekillerde etkilemektedir. Bu etki, tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok düşünürün ilgisini çekmiştir. Bu düşünürler arasında İbni Haldun ve Montesquieu öne çıkmaktadır. Çünkü, bu iki düşünür, coğrafya ile siyaset arasındaki ilişkiyi kendi medeniyetlerinde sistemli ve kapsamlı bir şekilde ele alan ilk düşünürlerdir. İbni Haldun, coğrafyanın sosyal konular üzerindeki etkilerini dünyayı iklim bölgelerine göre sınıflandırarak ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. İklimin aşırı sıcak ya da aşırı soğuk olmasının birey ve toplumu olumsuz yönde etkilediğini iddia etmiştir. İbni Haldun'a göre, bu etkiler sosyal ve siyasal farklılıklara neden olmuştur. Montesquieu, Batı toplumu ile diğer toplumlar arasındaki farklılıkları iklim üzerinden açıklamıştır. Ayrıca diğer coğrafi unsurlarında bu farklılıkları etkileyebileceğini belirtmiştir. Toplumlar arasındaki gelişmişlik farklılıklarının temel nedeni olarak coğrafyayı göstermiştir. Her iki düşünür de insan faktörünü göz ardı etmemiştir. Ancak insanın coğrafi unsurlar tarafından doğrudan ve dolaylı olarak etkilendiğini savunmuştur.

Anahtar Sözcükler: Siyaset, Coğrafya, İbni Haldun, Montesquieu, İklim

ABSTACT

Name and Surname : Mustafa KARNIBÜYÜK
University : Bursa Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Political Science and Public Administration
Branch : Politics and Social Sciences
Degree Awarded : Master
Page Number : VI + 126
Degree Date : .... / .... / 20.....
Supervisor : Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP

THE POLİTİCS EFFECTS OF GEOGRAPHY- COMPARİSON OF THE VIEWS OF IBN KHALDUN AND MONTESQUIEU

Three factors are needed to scientifically deal with a historical phenomenon: time, space and people. But the general trend is to look at events on a historical scale. The size of the space where the happens on is overlooked. Space; not passive, dynamic and changeable. It is influential on individuals and society, which are the main factors of social and political events. The most concrete expression of space dimension is geography. Geography consists of various elements which are not distributed homogeneously on the earth. Therefore, depending on development levels, it influences each individual and society in different ways. This influence has attracted many thinkers in the history. Among these thinkers, Ibni Khaldun and Montesquieu come to the forefront. Because these two thinkers are the first thinkers to systematically and comprehensively deal with the relationship between geography and politics in their own civilizations. Ibni Khaldun describes the influences of geography on social issues in detail by classifying the world according to climate regions. He asserted that extreme heat or extreme cold influences the individual and society in the negative way. According to Ibni Khaldun, these influences have caused social and political differences. Montesquieu explains the differences between Western society and other societies through the climate. He also noted that other geographical factors could influence these differences. According to Montesquieu geography is the main reason for the differences in societies development. Both thinkers did not ignore the people factor. However, they argued that humanity are influenced by geographical factors directly and indirectly.

Keywords: Politics, Geograpy, Ibn Khaldun, Montesquieu, Climate

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	I
ÖZET.....	İv
ABSTACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	Vİ
GİRİŞ.....	I

BİRİNCİ BÖLÜM

COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİN COĞRAFİ UNSURLAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRMESİ

1. COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİN COĞRAFİ UNSURLAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRMESİ.....	10
1.1. Coğrafyanın Siyasete Etkilerine Dair Görüşler.....	10
1.2. Siyasetin Belli Başlı Konuları Ve Coğrafya İle Olan İlişkisi.....	20
1.2.1. Devlet.....	20
1.2.2. Bireyci-Kamucu Toplum Ayrımı.....	22
1.2.3. Siyasal Rejimler.....	23
1.3. Başlıca Coğrafi Unsurlar Ve Siyasete Olan Etkileri.....	24
1.3.1. İklimsel Koşullar.....	25
1.3.2. Coğrafi Konum Ve Genişlik.....	29
1.3.3. Kıyıya Sahip Olma-Karayla Çevrili Olma.....	32
1.3.4. Yer Şekilleri Ve Arazi Yapısı.....	35

İKİNCİ BÖLÜM

İBNİ HALDUN'UN COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

2. İBNİ HALDUN'UN COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ... 40	40
2.1. Hayatı.....	41
2.2. Eserleri.....	46
2.3. İklim Bölgeleri Ve İklimin Beşerî Etkisi.....	49
2.3.1. İklim Bölgeleri.....	52
2.3.2. İklimin Beşerî Etkisi.....	56
2.3.2.1. Sıcak İklim Bölgeleri.....	57
2.3.2.2. Ilıman İklim Bölgeleri.....	60
2.3.2.3. Soğuk İklim Bölgeleri.....	63
2.4. Havanın Ve Toprağın Beşerî Etkisi.....	64
2.4.1. Havanın Beşerî Etkisi.....	65
2.4.2. Toprağın Beşerî Etkisi.....	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MONTESQUIEU VE COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	
3. MONTESQUIEU VE COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	70
3.1. Hayatı.....	71

3.2. Eserleri.....	74
3.3. Kanunların Ruhu Üzerine.....	76
3.4. Soğuk, Sıcak Ve Ilıman İklimin Etkileri.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBNİ HALDUN VE MONTESQUIEU'NÜN GÖRÜŞLERİNİN

KARŞILAŞTIRILMASI

4. İBNİ HALDUN VE MONTESQUIEU'NÜN GÖRÜŞLERİNİN	
KARŞILAŞTIRILMASI.....	91
4.1. İklimin Etkilerine Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	93
4.1.1. İki İsimde Sıcak İklimin Etkilerinin Ele Alınışı.....	95
4.1.2. İki İsimde Ilıman İklimin Etkilerinin Ele Alınışı.....	97
4.1.3. İki İsimde Soğuk İklimin Etkilerinin Ele Alınışı.....	99
4.2. Topoğrafik Unsurların Etkilerine Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	100
4.2.1. İki İsimde Deniz ve Akarsuların Etkilerinin Ele Alınışı.....	101
4.2.2. İki İsimde Dağların Etkilerinin Ele Alınışı.....	103
4.3. Diğer Coğrafi Unsurların Etkilerine Dair Görüşlerinin Karşılaştırılması.....	105
4.4. Coğrafi Determinizme Göre İki İsmi Karşılaştırılması.....	108
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA.....	120

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin diğer bilim dallarından farklı olarak, kendine has zorlukları vardır. Sosyal bilimlerde kullanılan kavramları açıklamak için, objektif, değer yargısı içermeyen tanımlamalar yapmak son derece zordur. Ayrıca bu kavramlar, tek başlarına düşünülemediği gibi değişken ve dinamik olguları içinde barındırmaktadır.

Bu durum tarih için de geçerlidir. Tarihin değişken ve dinamik üç ana unsuru vardır: Yer (mekân), zaman ve insan. Bu unsurlardan biri göz ardı edildiğinde tarihi olayları bilimsel bir zeminde ele almak imkânsız hale gelmektedir.¹ Bununla birlikte bilimsel alandaki genel kabul, toplum ve toplumla ilgili tüm olayların özelliklerini tarih içinde kazandığı yönündedir. Bu anlayışa göre toplumların; oluşumlarını, özelliklerini açıklayabilmek için önce tarihe, tarih içindeki yer ve rollerine başvurmak gerekmektedir.² Ancak toplumsal olayların zaman boyutunun yanında mekân boyutu içerisinde de gerçekleştiği göz ardı edilmemlidir. Olaylarla ilgili tüm ilişkiler, olayların sadece zaman boyutunda ele alınmasını değil mekân boyutuyla da ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Sosyal/Mekânsal kuramcılar, sosyal ve mekânsal fenomenlerin birbiriyle ilişkili olduğuna vurgu yaparak, biri olmadan ötekisinin anlaşılamayacağını ve olayları açıklamaya ilişkin resmin tamamının görülemeyeceğini ifade etmektedirler.³ Bu görüş, toplumsal ilişkilerde mekânın önemini vurgulayarak mekânın yapıcı bir özelliğinin olduğuna dikkat çekmektedir. Toplum mekânsal, mekân toplumsal yapılanmaktadır. Bu yönüyle toplumsal olaylar mekânsal bir ifade biçimine sahiptir.⁴

İnsan ve zaman, mekândan bağımsız düşünülmemeyeceği gibi mekân da insan ve zamandan bağımsız düşünülemez. Mekân da bir süreç içinde yaşanan değişimler sonucu meydana gelir. Mekân, etkileşimlere açık bir olgu olması sebebiyle bir bileşimdir. İnsan ve doğa, mekân olgusunun temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Her iki bileşen de zaman

¹ Ekrem Memiş, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990, s. 1.

² Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, “Baykan Sezer Sosyolojisi Açısından Anadolu’nun Türkleşmesi ve Osmanlı’nın Batıcılığa Olayı: Türk Toplum Tarihinin Birbiriyle Çelişkili/Uyumsuz İki Ekseni”, *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 21-28, s. 21.

³ İlhan Kaya, “Coğrafi Düşüncede Mekân Tartışmaları”, *Düşünme Dergisi*, S. 4, (2014), s. 2.

⁴ Ömer Aytaç, “Mekân(ın) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu”, *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 876-897, s. 876.

olgusu ile birlikte mekân olgusuna dinamizm katmaktadır. İnsan ve doğa süreçleri çeşitli unsurları içerisinde barındırmaktadır. İnsan süreçleri sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik unsurları kapsamaktadır. Doğa süreçlerinin meteorolojik, morfolojik, hidrolojik, ... unsurları ise yeryüzünü oluşturarak, şekillendirerek veya etkileyerek yaşadığımız doğal çevreyi meydana getirmektedir. Doğa ve insan süreçlerinin kapsadığı her bir unsur mekânı biçimlendirir. Her bir unsur zaman içerisinde bir birikime neden olur ve bu birikimin sahnesi mekândır. Bir birikim alanı olan mekân; edilgen değildir, girdi sağlar, mekânın; değiştirici, yönlendirici işlevi vardır. Bu bakış açısı bir çeşit anlam genişlemesine neden olmaktadır. Mekânın yüklediği unsurlar insan ve toplum çerçevesinde bir değerler sistemi yaratmaktadır. Diğer bir ifadeyle mekânsal unsurlar insan ve doğanın zaman çizgisi içinde ürettiği değerlerdir. Mekân ise bu yönüyle bir değerler bütünüdür.⁵

Mekân, zamanın yükünü taşıdığı gibi gündelik, toplumsal/politik olanın türlü boyutlarına da sahne olmaktadır. Mekâna ilişkin çözümler bellek, kimlik, temsil, aidiyet, toplumsallık, iktidar/itaat-rıza gösterme vb. konuların birini, birkaçını veya tümünü kapsayan çıkarımlarda bulunmaya imkân vermektedir. Mekân olgusu, aynı zamanda sosyallik bağlamının oluşması, sürdürülmesi ve sosyal ilişkilere biçim ve içerik kazandırması nedeniyle sosyolojinin dikkatini çekmiştir.⁶ Sosyolojinin konusu olan insan etkileşimlerinin birbirinden bağımsız olmayan iki nesnel tabanı vardır: Birincisi biyolojik, ikincisi ise coğrafik tabandır. Özellikle siyaset sosyolojisi coğrafik tabana daha fazla eğilmektedir.⁷ Mekânın içerdiği toplumsal, politik, kültürel ve ekonomik unsurlardan elde edilen çıkarımlar mekân üzerinden ifade edilen, anlamlandırılan çeşitli görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yine de mekânı anlamlandırmada sosyolojik bakış açısı yeterli değildir. Mekân kavramının farklı anlamlandırmaları, mekânsal örgütlenme, mekânsal değişim ve organizasyon kavramlarını, vb. anlamadan kimlik, kültür, toplum, ekonomi ve siyaset arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak mümkün değildir.⁸

⁵ Yaşar Hacısalihoglu, "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân- Güç – Çatışma ve Jeopolitik", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.1, s. 2, (2008), ss. 22-44, s. 23-24.

⁶ Aytaç, a.g.m., s. 878.

⁷ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli, 2. b, İstanbul: Varlık Yayınları, 1982, s. 76.

⁸ Kaya, a.g.m., s. 1.

Mekân kavramı, sosyolojinin yanında felsefe, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi vb. tarafından da ele alınan oldukça geniş bir kavramdır. Mekân, tarihin tüm gerçekliklerini, devletleri, toplumları, kültürleri ve ekonomileri gündeme getirme niteliğine sahiptir.⁹ Kavramın diğer bilimlerden tarafından da ele alınmış olması doğa, bölge, toprak, alan gibi bu kavram üzerinde farklı adlandırmaları beraberinde getirmiştir. Bunlarla birlikte yüzlerce yıldan bu yana ortaya konan görüş ve çalışmalarda, siyaset ile doğrudan ilişkilendirebilmek adına coğrafya kavramı ön plana çıkarılmıştır. Coğrafya, olayların üzerinde gerçekleştiği, mekân boyutunu ele alan bir bilim dalıdır. Daha sonra yapılan birçok çalışmada ise sosyal bilim literatüründe coğrafya ve coğrafya biliminin alt başlıklarından olan iklim, yeryüzü şekilleri, nüfus yapısı gibi başlıklar kullanılmıştır.

Coğrafi faktörler adı altında, mekânın unsurlarının yeryüzünde homojen bir dağılım göstermemesi, yani coğrafyadan kaynaklanan zorluklar insanları bir arada yaşamaya yöneltmiştir. Bu durum güç ilişkilerinin doğmasını da beraberinde getirmiştir. Mekân siyasetin yapıldığı yerdir. Mekân hiçbir zaman, tarafsız değildir. Çünkü toplumdaki eşit olmayan güç ilişkilerinin bir aracı, bir ifadesidir. Bu nedenle mekân, politiktir.¹⁰ Bu noktada şu söylenebilir ki; yeryüzünde eşit dağılmayan, kolay erişilemeyen, tüketilebilir ve tahrip edilebilir olan ve insan yaşamının sürekliliğinde ihtiyacı daima hissedilen, her türlü unsur siyaset üretir ve siyasete konu olur.¹¹

Birçok bilim adamına göre, bir mekân bilimi olarak coğrafya, unsurları ile birlikte tarihin başlangıcından en azından tekniğin geliştiği dönemlere kadar insan yaşamı ve faaliyetleri üzerinde oldukça belirleyici bir unsur olmuştur. Ancak tekniğin gelişmesi ile kastedilen ulaşım, haberleşme, savaş vb. teknolojilerinin gelişmesi yüzünden coğrafyanın etkilerinin hiç kalmadığını söylemek de yanıltıcı olur.¹² Bugün eskisi kadar önemi olmasa da coğrafi koşullar insan ve toplumlar üzerinde farklı şekil ve boyutlarda etkili olmakla birlikte geçmişteki etkinliğini dolaylı yollardan kültür, gelenek- görenekler vb. aracılığıyla günümüzde bir şekilde yansıtırlar. Araştırmacılar bu

⁹ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları, 1996, s. 34-35.

¹⁰ Aytac, a.g.m., s. 880.

¹¹ Hacısalihioğlu, a.g.m. s. 27.

¹² Hans J. Morgenthau, *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, C. I, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1970, s. 141.

konuda farklı kuramlar ortaya atmışlardır. Bunlar arasında coğrafi etkenlerle ekonomik olayları, sağlığı, güç ve insan verimini, zihinsel verimi, politik örgütlenmeyi, uygarlığı ilişkilendiren kuramlar ön plana çıkmaktadır.¹³ Bu konular çerçevesinde birçok kuram geliştirilmiştir.

Coğrafya, siyasal ortamı doğurmakla kalmaz, süreç içerisinde siyasal yaşamı şekillendirmeye, yönlendirmeye devam eder. Coğrafi unsurların siyasal olarak, güçlendirme ve zayıflatma özelliği vardır. Wendzel'e göre coğrafyanın ana unsurlarını konum, genişlik, iklim, yer şekilleri, biçim ve doğal kaynaklar oluşturmaktadır.¹⁴ Bu unsurların sebep olduğu coğrafi farklılıkların; ulusların yaşayış, beşerî ilişkiler, diplomasi ve siyasal kararları gibi pek çok farklı alanda etkili olabildiği vurgulanmaktadır.¹⁵ Siyaset bilimi de coğrafyanın siyasal ortamla bu karşılıklı etkileşim sürecindeki rolünü "mekân", "fiziki faktörler" gibi başlıklar adı altında geniş bir perspektiften ele almaktadır. Toplumların kökü, dokusu, hücresi, damarı, toprağı, mekânı, varlığı, evi, yurdu, kimliği, iklimi ve özü olan coğrafya önemlidir. Kısaca coğrafya, toplumların kaderini çizen önemli etkenlerden biri durumdadır.¹⁶

Mekânın bu ele alınış biçimi, artık mekânın ne olduğuna değil, mekân denildiğinde ne anlaşıldığına ve mekânın insan ilişkilerini nasıl koşullandığına dikkatleri yöneltmiştir. Böylece mekân kavramı coğrafyanın tekeli olmaktan çıkmış ve diğer sosyal bilimlerin de ilgilendiği bir kavram haline gelmiştir. Siyaset de bu bilimlerden biridir. Siyaset olgusu ancak topluluk halinde yaşayan insanlar arasında doğar. Siyasi düzen ise genelde içinde bulunduğu toplumun fiziki ve beşerî özelliklerinin belirlediği bir düzendir; ya da siyasi düzen, toplumsal yapının bir fonksiyonudur. Toplumsal yapıya bağlı olarak siyasi düzen de farklılık arz eder. Siyasete dair cevaplar peşinde olanlar tarafından siyasi düzenin özelliklerine nüfuz etmek isteniyorsa, önce toplum yapısının özelliklerine nüfuz etmek gerekecektir.¹⁷ Mekânı da içeren değerler bütünü oluşturulan nedenleri soyutladığımız bir siyasal

¹³ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982, s. 50.

¹⁴ Seyfi Say, *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011, s. 391.

¹⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler*, İstanbul: Alfa Basım Yayın Dağıtım, 1999, s. 219-220.

¹⁶ Sezgin Kızılcıkelik, "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Yılığ-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 138-155, s. 139.

¹⁷ Cemil Oktay, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003, s. 83.

yaşam düşünülemez. Siyaset, ancak çok değişkenle açıklanabilecek, karmaşık ve kapsayıcı bir olgudur.¹⁸

Topluluk ile toplumsal ve politik çağrışımları nedeniyle yaşadığı çevre arasında sürekli bir etkileşim vardır. Teknolojik düzey bile bir anlamda bu etkileşimin ürünüdür. Teknolojik düzey ve çevrenin sağladığı olanaklar ekonomik yapıyı, ekonomik yapı ise siyasal gelişimi etkilemektedir. Siyasal yaşam bir ortam meydana getirir. Bu ortam siyasetin doğası gereği insan odaklıdır. Bu ortam aynı zamanda, siyasal yaşamın gelişimini ve dönüşümünü yönlendiren nedenleri içerisinde barındırır.¹⁹ Bu gelişimi anlamak için yaşanan coğrafyayı da bilmek ve anlamak gerekmektedir.

Coğrafi yapı/şartlar ile siyasal olay/olgular arasında nedensel ilişkiler kurma çabalarının oldukça eskiye uzanan bir geçmişi vardır. Siyaset biliminin birçok önemli isminin de katkıda bulunduğu bu çalışmalarda insanların karakterleri, davranış biçimleri, toplumsal ilişkileri, inşa ettiği kurum ve kuralları gibi birçok önemli unsur insanların içerisinde yaşadığı doğal çevre ile yakından ilişkilendirilmiştir.

İnsanlık tarihinin başlamasıyla birlikte insanoğlu yaşamak için uygun coğrafyalar aramış, bunun sonucunda da Akdeniz ve Mezopotamya çevresinde yerleşimler kurmuştur. “Paleolitik Çağ” adı verilen bu devrin başlarında iklim çok sıcak olduğu için insanlar akarsu ve göl kenarlarına yerleşmişlerdir. Zaman içerisinde iklimin yumuşaması, insanoğlunun ateşi buluşu, hayvanları ehlileştirip onlardan faydalanmaya başlamasıyla insanlığın toplu yaşaması, köy yaşantısı başlamıştır.²⁰ Bu durum siyasal ve sosyal bir varlık olan insanın doğasını ortaya çıkarmakla birlikte, insanların birbirleriyle toplu halde yaşamalarıyla da zorunlu olarak sosyal olaylar meydana gelmiştir.²¹ İnsanların topluluklar halinde yaşaması zaman içerisinde güç mücadelelerini ortaya çıkarmıştır. Bu durumun neden olduğu ortam ise doğası gereği siyaset olgusunun doğmasını sağlamıştır.

Fırat-Dicle havzasına yerleşen Sümerlerin inanışına göre yeryüzündeki her şey Tanrı'nın malıdır. İnanışa göre Tanrı'nın olan ancak yaşam için genel itibariyle

¹⁸ Oktay, a.g.e., s. 6.

¹⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, ed. Nüvit Gerek, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004, s. 21.

²⁰ Hikmet Kıvılcımlı, *Tarih Tezi*, 2. b., İstanbul: Tarih ve Devrim Yayınları, 1974, s. 2.

²¹ Sulhi Dönmezer, *Sosyoloji*, 9. b., Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s. 1.

elverişsiz durumdaki bu toprakları verimli hale getirmek, bunun için de bataklıkları kurutmak ve sulama kanalları inşa etmek gerekiyordu. Bütün bu zor işleri başarabilmek ancak ortak bir emeğin ortaya konması ile mümkündü. Böylece halk birlikte kanallar açıyor, toprağı birlikte işliyor ve yetişen ürünleri birlikte topluyorlardı. Toplanan ürünler ise "ziggurat" denen mabede getiriliyordu. Mabette toplanan ürünler daha sonra her ailenin ihtiyacı oranında paylaşılıyor. İhtiyaç fazlası ise satılıyor yerine ihtiyaç olunan diğer ürünler alınıyordu. Mezopotamya'nın coğrafi şartları neticesinde, Sümer şehir devletlerinde "emekte ve nimette ortaklık" esasına dayanan yeni bir idare şekli, yeni bir rejim doğmuştu. Batılı tarihçiler bu durumu bir çeşit ilkel sosyalizm olarak nitelendirmektedir. Fakat bu sosyalizm gücünü Tanrı'dan aldığı için ona "mabet sosyalizmi" ya da "teokratik sosyalizm" de denilmektedir.²² Coğrafya bir şekilde toplumsal yapıyı etkilemiş, bu siyasete de yansımış ve bu yönetim biçiminin ortaya çıkmasında coğrafi unsurlar dolaylı olarak etkili olmuştur.

Coğrafyaya değişmezlik değil ama görece istikrarlılık özelliği atfedilir. Siyasal yaşamı şekillendiren en istikrarlı faktörlerin başında coğrafyanın geldiği açıktır.²³ Deniz kıyısında yaşayanlarla iç kesimlerde, çöllerde yaşayan insanlar eşit şartlarda değildir. Bu yüzden toplumsal olguları iyi bir şekilde anlayabilmek için öncelikle toplumun üzerinde yaşadığı coğrafi mekânın özelliklerini iyi bilmek gerekmektedir. İlk çağlardan itibaren, coğrafi bilgi; kendisinin farkında olup onu, yapmış olduğu tüm faaliyetlerde en üst düzeyde hesaba katan toplumlara çeşitli avantajlar sağlamıştır ve halen sağlamaya devam etmektedir.²⁴

Bu noktada coğrafi çevre ile anlatmak istediğimiz şeyin tanımını yapmak, çalışmanın coğrafya-siyaset ilişkisini ele alış şeklini anlamak için önemli olacaktır. Varlığı insan eylemlerinden bağımsız olan, insanlar tarafından meydana getirilmeyen, insan müdahalesi olmadan kendi kendine değişebilen ve çeşitlenebilen, başka bir ifadeyle doğanın insanlara sağladığı şartların hepsi coğrafi çevre olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle coğrafi çevre insanın, insan eylemleri sonucunda

---

²² Memiş, a.g.e., s. 22.

²³ Morgenthau, a.g.e., s. 141.

²⁴ Ali Demirci, "Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü", *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 12, (2011), ss. 1-16, s. 3.

doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkmış çevresinden geriye kalandır.²⁵ Örnek verecek olursak; iklim, dağlar, su kaynakları dağılımı, madenler, okyanus akıntıları, hayvanlar, bitkiler, fırtınalar, depremler vb. coğrafi çevrenin unsurlarıyken, oluşumunda insan faktörünün etkisi olan köyler, tüneller, sulama kanalları, yapay bahçeler, vb. antropolojinin alanına girmektedir. İnsan coğrafi çevreyi oluşturan unsurların bir bölümünü kısmen veya tamamen kontrol edebilse de tümü için böyle bir güce sahip değildir.²⁶

Benzer yaklaşımları oldukça ileri götürerek, hatta insan faktörünü geri plana iterek, her türlü toplumsal ilişkiyi coğrafi faktörler temeli ile ele alan yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu tür yaklaşımlara kaynaklık eden determinizm, “kâinata olup biten her hadisenin maddi veya manevi sebeplerin zorunlu sonucu olduğunu ileri süren felsefi bir doktrindir”²⁷ Bu itibarla deterministler, insan yapısının ve beşerî faaliyetlerin doğanın bir takım değişmez kurallarına göre şekillendiği, aynı zamanda insanın diğer canlılar gibi bazı tabii kanunlara tabi olduğunu savunmuşlardır. Determinizm görüşünün coğrafyaya yansımaları insan-çevre ilişkisi bağlamında olmuş ve coğrafi (çevresel) determinizm şeklinde ortaya çıkmıştır. Coğrafi determinizmin temel felsefesi, insanın hayatının büyük ölçüde fiziki çevre koşullarına bağlı olarak şekillendiği ve bu anlamda diğer organizmalara benzediği şeklindedir. Başka bir ifade ile coğrafyada determinizm, insanın hayat mücadelesinde başarılı olabilmesi için doğanın kanunlarına uyum sağlaması gerektiğini savunmaktadır.²⁸ Bu görüş Ratzel, Semple, Huntington gibi isimlerin öncülüğünde yükselmiş, 19. yy. sonlarından 1930'lara kadar da popüler bir alan olmuştur.

Coğrafi determinizme yöneltilen en önemli eleştiri, toplumları, diğer toplumlarla ilişkileri ve bu ilişkilerde oynadıkları rol çerçevesinde sabit çevresel koşullar içerisinde

---

²⁵ Pitirim Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. M. Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1994, s. 102.

²⁶ Dönmezer, a.g.e., s. 67.

²⁷ İlhan Kutluer, “Determinizm”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV, 1994, C. 9, s. 215.

²⁸ Cemalettin Şahin, Rauf Belge, “İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, (2016), ss. 439-467, s. 443.

ele almasıdır.²⁹ Bu yaklaşım insanı, toplumu ve bunlarla ilgili her şeyi edilgen bir kalıba sokmaktadır.

Burada belirtmek gerekir ki; sosyal ilişkiler yapısı gereği yalnızca mekânsal ilişkiler olarak tanımlanamaz. Ancak sosyal ilişkiler, mekânsal ilişkilerden de bağımsız değildir. Toplumların yapısı, kültürü, iktisadı, politik iklimi veya tarihsel dokusuyla ilgilenen bilimlerin bunları, üzerinde yeşerdiği coğrafyadan bağımsız ele alması güçtür.³⁰

Dört bölümden oluşan çalışmanın *Coğrafyanın Siyasete Etkilerine Dair Görüşler ve Coğrafi Unsurlar Çerçevesinde Değerlendirme* başlığı altındaki birinci bölümünde, öncelikle *Coğrafyanın Siyasete Etkilerine Dair Görüşler* başlığıyla, coğrafi unsurlar ile siyaset arasında ilişki kurmuş önemli düşünürlerin bu konudaki düşüncelerine tarihsel bir sıralama ile ana hatlarıyla değinilmiştir. Bölümün devamında ise *Siyasetin Belli Başlı Konuları ve Coğrafya İle Olan İlişkisi* başlığı altında devlet, bireyci-kamucu ayrımı ve siyasal rejimlerin coğrafi unsurlarla olan ilişkisi ele alınmıştır. Birinci bölümün sonunda ise *Başlıca Coğrafi Unsurlar ve Siyasete Olan Etkileri* başlığı altında iklim, yer şekilleri, su kaynakları gibi belli başlı coğrafi unsurların siyasete dair etkileri ele alınan coğrafi unsurlar çerçevesinde açıklanmıştır.

Coğrafya-Siyaset ilişkisini sistematik olarak ele almış olanlar arasında üç isim öne çıkmaktadır. Bu isimler Aristoteles, İbni Haldun ve Montesquieu'dür. Üç farklı dönem, gelenek ve uygarlığa ait bu düşünürler "iklim" kavramını bugün anladığımızdan çok daha geniş bir şekilde kullanarak coğrafya ve siyaset arasında nedensel ilişki kurmuşlardır. Bu üç isim arasında da İbni Haldun ve Montesquieu çok daha ayrıntılı bir şekilde bu ilişkiyi ele almıştır. Zira İbni Haldun'un en önemli eseri olarak gösterilen "Mukaddime"de ve yine aynı şekilde Montesquieu'nün en önemli eseri olarak gösterilen "Kanunların Ruhu Üzerine"de çeşitli coğrafi unsurların siyasal ve toplumsal yaşama dair etkileri oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu doğrultuda

²⁹ Ufuk Özcan, "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 688-699, s. 698.

³⁰ Kızılcılık, a.g.m., s. 139.

çalışmanın diğer iki bölümü bu isimlere ve coğrafya-siyaset ilişkisine dair düşüncelerine ayrılmıştır.

İkinci bölümde Montesquieu'den yaklaşık üç asır önce yaşamış İbni Haldun'a yer ayrılmıştır. Hayatı, eserleri ve diğer alanlardaki önemine değinilmiş ardından "Mukaddime" adlı eseri üzerinde durulmuştur. Bölümün ilerleyen kısımlarında İbni Haldun'un coğrafi unsurların siyasal ve toplumsal yaşam üzerinde ne tür etkileri olduğu önce iklimler üzerinden daha sonra da toprak ve gıda üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak başlıklar halinde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Montesquieu'nün hayatı, eserleri ve diğer alandaki düşüncelerine değinilmiş ardından "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde yer verdiği "İklimler Kuramı" ele alınmıştır. Bölümün devamında coğrafi unsurların siyaset ve toplum üzerinde doğrudan veya dolaylı olan etkileri iklim, yer şekilleri, toprak verimliliği gibi başlıklar altında incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise İbni Haldun ve Montesquieu'nün coğrafyanın söz konusu etkilerine dair görüşleri, önce genel çerçevede ardından iklim başta olmak üzere çeşitli coğrafi faktörler üzerinden karşılaştırılmıştır.

1. COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİN COĞRAFI UNSURLAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRMESİ

Coğrafi koşullar toplum ve siyaset üzerinde hem olumlu etkilere hem de olumsuz etkilere sahiptir. Şu bir gerçektir ki teknik imkanlar geliştikçe günümüze kadar gelen süreçte coğrafi etkenlerin belirleyiciliği başka etkenlerin belirleyiciliğinin gerisinde kalmıştır. Fakat coğrafi unsurların belirleyiciliğinin yüksek olduğu yüzyıllar boyunca, coğrafi koşullar bunlardan yararlanabilen toplumların daha üstün bir gelişim göstermesine yardımcı olmuştur. Coğrafi unsurlar ve etkileri süreklilik arz ettiği için dünyadaki belli bölgeler yüzyıllar içerisinde giderek gelişme gösterirken benzer avantajlara sahip olmayan bazı bölgeler buna ayak uyduramayıp geride kalmıştır. Endüstrileşme, teknoloji gibi gelişmeler de bu ülkelerin arasındaki makası daha da açmış, coğrafi yönden geri kalmış ülkelere giderek daha fazla yük bindirmiştir.

1.1. COĞRAFYANIN SİYASETE ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLER

Tarihte sosyal bilimler alanında, sosyal olguları coğrafi bağlamda açıklamaya yönelik çeşitli görüşler ortaya atılmış, özellikle de coğrafya ile kültür, politika, ekonomi, din ve sağlık gibi önemli pek çok sosyal olgu arasında ilişki kurulmuştur. Fiziki çevre ile insanların ve toplumların davranışları arasındaki ilişki ve dolayısıyla yaşanan coğrafyanın siyasal yaşam üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkilerinin araştırılması çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Bu konu hakkındaki düşüncelerin 2500 yıllık bir geçmişinin olduğu belirtilebilir.³¹

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar ulaşmış olan Doğu düşüncesinden birçok eski doküman, bu yönde iddiaları içermektedir. Eski astrolojik inanışlar, esasında insanların alın yazılarının yıldızlar ve başka coğrafi koşullar tarafından yönetildiği üzerine fikirler vermektedir. Bunun yanında atasözleri ve adları

³¹ Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1989, s. 397.

günümüze kadar ulaşan yüzlerce fikir adamının görüşleri coğrafi faktörlerin ruh, beden, sosyal ve tarihsel olaylar üzerindeki etkisini bazı biçimleriyle göstermiştir.³²

Bir toplumun siyasi karakteri, örgütlenmesi, davranışları ile coğrafi çevresinin ilişkili olduğuna dair düşünceler de çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Bu durum, Antik Yunanlılardan başlayarak birçok düşünürün üzerinde çalışma yaptığı, fikir geliştirdiği bir konu haline gelmiştir. Tarihsel süreçte Eski Hint ve İran fikir adamları, Eski Mısır rahipleri, doktorları, astrologları; Roma filozof ve tarihçileri, Orta çağ fikir adamları bu konu üzerine düşünmüşlerdir.³³ Daha sonraları da bu konudaki fikirler geliştirilerek ortaya atılmaya devam etmiştir.

Herodotos, izlenim ve gözlemleri sonucunda Mısır'ın varlığı, önemi ve gelişimi açısından Nil'in bir armağanı olduğunu ifade ederek,³⁴ fiziki çevrenin çeşitli yönlerden insan ve medeniyet üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir.

Platon, devlet ve o devletin üzerinde bulunduğu araziyle olan ilişkisini incelemiş, doğal afetlerin devletleri çöküşe götürebileceğini söylemiştir. Platon, Devletin halkını besleyecek genişlikte olması ve güvenlik yönünden sitelerin, deniz kenarında kurulmaması gerektiğini belirtmiştir.³⁵ Hatta Platon, "Yasalar" adlı eserinde coğrafi faktörlerin felsefi faaliyete dahi etki ettiğini, her coğrafi çevrenin insanları iyi ya da kötü kılma konusunda eşit olmadığını ileri sürmüştür.³⁶

Hippocrates, "Havalar, Sular ve Yerler" adlı eserinde, yaşanan yerin dağlık veya düz oluşunun, toprağın verimliliğinin, havanın kuru veya nemli oluşunun, suyun sertliğinin ve mevsimler arasındaki farklılıkların o bölgelerde yaşayan insan ve toplumların fiziksel yapısı, sağlığı ve zihniyeti üzerindeki etkili olduğunu vurgulayarak bütün bu faktörlerin toplumların gelenek-görenek ve alışkanlıklarından siyasî konulara yaklaşımına kadar pek çok konuda etkili olduğu yönünde görüş belirtmiştir.

Fiziki çevre ile toplum arasındaki ilişkiyi sistematik olarak ele alan ilk düşünür Aristoteles olmuştur. Aristoteles, ülkenin konumunun devletin varlığı açısından önemli

³² Sorokin, a.g.e., s. 102

³³ Sorokin, a.g.e., s.102.

³⁴ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973, s. 133.

³⁵ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1983, s. 39.

³⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat: Hukuk Sosyolojisi*, C. III, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1958, s. 90.

olduğunu belirtip yaşadığı Atina şehrini örnek göstererek bir devletin büyüüp gelişebilmesi için muhtemel dış saldırılardan tepe ve dağlarla korunuyor olması ve ayrıca deniz ticaretinden faydalanabilmesi için de iyi bir limana sahip olması gerektiğini düşünmüştür.³⁷ Ayrıca Hippocrates'ın "Havalar, Sular ve Yerler" adlı eserinden de hareket eden Aristoteles'e göre coğrafya insanlara birtakım erdemler kazandırır ve Aristoteles bu teorisini iklimle ilişkilendirir. Aristoteles'e göre, soğuk ülkelerde yaşayanlar (Avrupalılar) askeri erdemlerini koruyabilirler; bu insanlar cesaretli, tutkulu fakat az becerikli ve az zekidir. Bu nedenle bağımsız kalabilirler ama siyasal birlik kuramazlar. Sıcak ülkelerde yaşayanlar (Asyalılar) kültürel gelişime açık, zeki ve becerili ama az cesaretli ve iradesiz insanlardır, bu nedenle de köleleşirler. Bu coğrafyaların ortasında bulunan Helen ırkı ise hem zeki hem cesaretlidir. Ilıman iklimlerde yaşayanlar hem bağımsızdırlar hem de idare kurabilirler ve bu nedenle uygarlık kurabilecek durumdadır. Bu bölgede yaşayan insanlarda kültürel ve askeri gelişim beraber gerçekleşir.³⁸ Aristoteles, kendi toplumunu merkez olarak tanımlayarak, toplumunun diğer toplumlardan üstün olduğu fikrini iklim ve coğrafi konuma bağlamıştır.

Eski Yunanlı filozofların kendi toplumlarını üstün göstermek için, yaşadıkları bölgeyi merkez kabul edip iklim üzerinden yeryüzünü tasvir ettiği şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu teorisin yanlışlığı tarihsel süreçte kanıtlanmış olsa da bu yaklaşım kendi dönemi çerçevesinde kabul görmüş, uzun bir dönem boyunca yeryüzü ve toplumlar iklim kuşakları üzerinden sınıflandırılmıştır. Aristoteles'in "Avrupa" derken aslında Kuzey Avrupa'yı kastettiği göz önüne alınırsa bu yaklaşımın iklimler ile toplumsal kişilik ve dahası siyasal rejimler arasında bağlantı kurulan bir değerlendirme olduğu ortaya çıkmaktadır.³⁹

Yine aynı şekilde Romalı düşünürlerden Cicero devletin, ülke unsuru üzerinde durmuş, bir ülkenin ne gibi şartlar taşıması gerektiği konusuna değinmiştir. Cicero'ya göre devlet (Civitas), deniz kenarında kurulmamalıdır. Deniz kıyısında devlet dış tehlikelere maruz kalabilir; yabancı kavimler ve bunların örf adetleriyle temas halkın

³⁷ Türkiye'nin Yeni Jeopolitiğinin Çevresi, <<https://www.avekon.org/papers/756.pdf>>, Avekon, (E.T. 24.04.2018)

³⁸ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993, s. 207.

³⁹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1987, s. 28.

devlete bağıllığını zayıflatır, bu da memleketlerini imal etmelerine sebep olabilir. Ayrıca deniz ticaretinin meydana getirdiği zenginlik, ahalide lüks arzusunu tahrik edebilir. Ama yine de denizin olumlu yönleri göz ardı edilmemelidir ve devletin bundan faydalanması gerekir. Bu yüzden Cicero'ya göre, devlet denizle bağlantılı bir nehrin kenarında kurulmalıdır.⁴⁰

Strabon da devletlerin siyasi faaliyetleri ve yaşadıkları coğrafyalar arasında ilişki kurmaya çalışmıştır. "Coğrafya" isimli kitabında Roma İmparatorluğu'nu incelemiş, buradan hareketle mükemmel coğrafi konumu, iklimi ve kaynakları dikkate alındığında, Roma'nın bu şekilde güçlü bir devlet olabildiğini ileri sürmüştür.⁴¹ Ayrıca Platon'un varsayımlarına dayanarak; ovada, sahilde ve ılıman iklimlerin yaşandığı bölgelerde ikamet eden toplumların daha medeni ve uysal olmasına karşın, dağlık ve yüksek bölgelerde yaşayan insanların ise medeni olmaktan uzak ve kaba insanlar olduklarını belirtmiştir. Strabon'a göre dağ yaşamı uygarlığın ilk aşamasını temsil ederken, ova ve kıyılar daha sonraki aşamayı ifade etmektedir.⁴² Bu bakımdan Strabon dağlardan ova ve sahillere doğru olan hareketin, uygarlık ve yaşam tarzında birtakım değişimlere neden olduğuna işaret etmektedir.

İslâm coğrafyasının en önemli sosyoloğu olarak kabul edilen İbni Haldun da başta iklimsel koşullar olmak üzere, toplumların yaşadığı alanların coğrafi özelliklerinin insanların tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğu düşüncesindedir. İbni Haldun öne çıkaran ise Aristoteles'in bu konudaki çözümlemesini bir aşama daha ileri taşımış olmasıdır.⁴³ Bu konudaki görüşleri ikinci bölümde ayrıntılandırılacaktır.

Sert coğrafi koşulların insanları savaşçılığa yönelttiği şeklindeki yaklaşım Hippocrates, Thucydides, Machiavelli gibi isimler tarafından da ileri sürülmüş olmakla birlikte, bu teorinin en gelişmiş hali İbni Haldun'un yazılarında ortaya çıkmıştır.⁴⁴ İbni Haldun "Mukaddime" adlı eserinde sistemli bir şekilde coğrafi koşulların toplumların yaşayış ve kaderleri üzerinde etkilerini ortaya koymuştur. İbni Haldun'a göre, insan

⁴⁰ Ayferi Göze, *Devletin Ülke Unsuru: Sınırları ve Devlele Olan Münasebeti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1959, s. 11.

⁴¹ Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *Asyanın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. Ayşe Meral, Kaya Bayraktar, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000, s. 110.

⁴² Strabon, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000, s. 110-111.

⁴³ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, ed. Nüvit Gerek, a.g.e., s. 21-22.

⁴⁴ Say, a.g.e., s. 401.

yaşadığı toprağın bir ürünüdür. İnsan, yaşadığı coğrafyanın şartlarına göre, olgunlaşmaktadır, büyümektedir. İbni Haldun ırksal yaklaşımın yanlışlığını ortaya koyarak, yaşanan coğrafyanın milletlerin kaderini belirleyen etkenlerin belki de en önemlisi olduğu kanaatindedir.

Batı düşüncesinde Bodin, iklim ile insani ve toplumsal karakter arasındaki ilişkiyi İbni Haldun gibi ele alan düşünürlerdendir. Bodin'e göre, Doğu'da yaşayanla Batı'da yaşayan, yaylada yaşayanla vadide yaşayan birbirine benzemez.⁴⁵ Doğu'da ve Güney'de yaşayan insanların entelektüel yeteneklerinin, enerji bakımından olan eksikliğini karşıladığını ifade ederek önceki ve çağdaşı diğer düşünürlere göre iklime dayanılarak bu bölgelerde yaşayan insanlara atfedilen kölelik eğilimi konusunda daha yumuşak bir tavır takınmıştır.⁴⁶ Dolayısıyla insanların eğilimleri ne olursa olsun her iki durumunda iklimden ileri geldiğini düşünmektedir.

Montesquieu'yü, Aristoteles'ten başlayıp İbni Haldun'la devam eden çizginin son durağı sayabiliriz. Konuyu geliştirip "İklimler Kuramı"nı ortaya atan da o olmuştur.⁴⁷ Montesquieu, iklimin mizaç ve karakter üzerinde etkili olduğunu "Kanunların Ruhu Üzerine" adlı eserinde savunmuş, Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki siyasi ve toplumsal farklılıkları, iklim ve arazi yapısı başta olmak üzere coğrafi faktörler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Montesquieu, özgürlük veya kölelik eğilimlerinin aynı ülkenin içinde, kuzey ve güneyinde yaşayan insanlar arasında da farklılaşabileceği kanaatindedir. Bu yönüyle coğrafi unsurların etkilerini diğer unsurlara göre daha öne çıkarmıştır. Ayrıca sıcak ülkelerde yaşayan insanların köle olarak yaşamalarını iklime dayandırarak bu durumun iklimin doğal bir sonucu olduğunu savunmaktadır. "Kanunların Ruhu Üzerine" kitabı ve içinde ele aldığı iklim teorisi kendinden sonraki düşünürleri etkilemiştir. Montesquieu'nün konuyla ilgili görüşleri üçüncü bölümde ayrıntılandırılacaktır.

Çağdaşlarından J. J. Rousseau da benzer görüşler ortaya koymuştur. Rousseau, sıcak ülkelerde istibdadın, soğuk ülkelerde barbarlığın, mutedil iklimli ülkelerde ise iyi

⁴⁵ İlhan Akın, *Kamu Hukuku*, 7. b., İstanbul: Beta Yayınları, 1993, s. 100-101.

⁴⁶ Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu, 2. b., İstanbul: Varlık Yayınları, 1984, s. 49.

⁴⁷ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 28-29.

ve makul bir idarenin vücut bulduğunu ifade etmiş,⁴⁸ ülkesi ve Avrupa'ya dair yönetim prensiplerini ortaya koymuştur.

Michelet, 1789 Fransız İhtilalinden hareketle, devrimler ve mevsimler arasında ilişki kurmak istemiştir. Kendi döneminde dahi ileri gidilmiş bir yaklaşım olarak görülen Michelet'in mayıs-eylül arasına konumlandığı bu teorisinin yanlışlığı ise bugüne kadar gelen süreçte birçok kez görülmüştür. Örneğin, 1917 Rus ihtilali ve 31 Mart ayaklanması söz konusu ülkelerin iklim şartları içinde soğuk bir dönemde yaşanmıştır.⁴⁹

Coğrafi keşiflerin bir yarışa dönüşmesiyle dünyadaki güç ilişkilerine yeni unsurlar eklenmiş, coğrafya bilimine olan ilgi artmıştır. Sosyal bilimlerde coğrafi konular sosyal, siyasi ve ekonomik çerçevede daha sık ele alınmaya başlamıştır. Immanuel Kant da aşırı soğukla aşırı sığağın, ılıman iklime kıyasla daha olumsuz etkiler yaptığı düşüncesinde olmuştur. İliman iklim kuşağının ortasında yaşayan insanların dünyadaki başka insanlara kıyasla daha güzel, daha çalışkan, esprili ve daha az tutkulu olduğunu savunmuştur. Ayrıca bu insan tipi Kant'ın ideal insanına yakındır. Dolayısıyla Kant, insanı, üzerinde yaşadığı ortamı ve hayatının oynandığı sahneyi bilmeden anlamının mümkün olmadığını söylemiştir.⁵⁰ Kant, tarih zamansal, coğrafya ise mekânsal yaklaşımı kullanmasından dolayı, neyi inceleyeceklerini değil nasıl inceleyecekleri üzerinde durmaları nedeniyle diğer bilimlerden ayrıldığını, tarih ve coğrafyanın diğer bilimlerle birlikte sınıflandırılmayacağını ileri sürmüştür.⁵¹ Bu sebeple coğrafya, bir bilim olarak yeniden yorumlanmış, coğrafya biliminin odağı "mekân" boyutuna yöneltilmiştir. Bu fikir siyasi alana da yansımış, Immanuel Kant tarafından "Siyasi Coğrafya" ayrı bir bilim dalı haline getirilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda sayısız teori ve model geliştirilmiş, bunlar da ideolojik olarak, dünyanın siyasi konjonktürüne bağlı olarak şekil değiştirmiştir. Kant'ın temelini attığı Alman coğrafya ekolü ve Annales Okulu, özellikle Herder, Braudel, Ratzel ve Le Play gibi isimler ile birlikte sosyolojiden bir anlamda kopma yaşanmış ve her sosyal olay coğrafi

⁴⁸ Recai G. Okandan, "Devletin Fiziki Unsuru", İstanbul, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 14, (1948), ss. 162-193. s. 170.

⁴⁹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e. s. 29.

⁵⁰ Kâmil Günel, "Alman Coğrafya Ekolü", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 138-155, s. 192.

⁵¹ Erol Tümerekin, Nazmiye Özgüç, *Beşerî Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004, s. 33.

faktörlere bağlanmıştır. Bu görüştekiler tarafından coğrafi faktörler topluma kimliğini kazandıran ana faktörler olarak görülmüş, bu nedenle insan-çevre ilişkisi determinist bir hal almıştır.

Coğrafyadaki determinist bakış açısıyla birlikte, tarihsel olaylar coğrafyanın kapsamında değerlendirilmiş, toplum fiziki coğrafyanın bir unsuru olarak görülmüş, dolayısıyla siyaset de coğrafyanın kapsamı içinde ele alınmıştır. Nüfusun dağılışı, yoğunluğu, ırk farkı, ekonomik, politik ve sosyal organizasyonun karakteri, milletlerin ilerleyişi ya da çöküşü, dinsel inanç ve fikirlerin karakteri, aile ve evlenme biçimleri, sağlık ve doğurganlık, intiharlar ve cinayetler, zekâ ve kültür eserleri, uygarlık, ekonomik ve sosyal hayatın hareketi, kısaca neredeyse bütün sosyal olaylar coğrafyanın belirlediği özelliklere bağlanmıştır.⁵²

Yine bu görüşteki Ratzel öncülüğünde jeopolitik gibi düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Ratzel, geniş toprağa sahip devletlerin halkının yayılmacı, militarist, büyüme psikolojisi içinde bir ruha sahip olduğu, dar topraklı ülkelerde ise kötümserliğin ve kişisel menfaatin öne çıkacağı fikrini benimsemiştir.⁵³ Ayrıca Ratzel'e göre tarihte büyük siyasi ve kültürel faaliyetlerin önemli bir kısmı dönence ve kutup bölgeleri arasında yaşayan toplumlar tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵⁴ Ratzel buradan hareketle, buralardaki toplumların diğer toplumlar üzerinde egemenlik kurmalarını meşru göstermeyi amaçlamıştır.

Foucault'ya göre, 19. yüzyıl bir zaman ve tarih çağı, 20. Yüzyıl ise mekanın öne çıktığı bir çağ olmuştur.⁵⁵ Humboldt, Ritter gibi coğrafi determinizm fikrini benimseyen diğer önemli Alman isimler, Akdeniz'in tarihsel öneminden Amerika kıtasının keşfine, Avrupa'nın dikey yapısından Asya ve Afrika'nın arazi yapısına kadar birçok coğrafi

⁵² Gülşınar Akbulut, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Uygulamalı Coğrafya ve Amerika Etkisi", *Sosyoloji Yılığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 825-837, s. 828.

⁵³ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s. 78-79.

⁵⁴ Sorokin, a.g.e., s. 148.

⁵⁵ Süha Göney, *Siyasi Coğrafya*, C. II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979, s. 140.

⁵⁶ Necmi Zeka, "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelemler, Dil Oyunları ve Robespierre", *Postmodernizm*, Yay. Haz. Necmi Zeka, İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994, s. 12.

faktörü dünyadaki egemenlik ilişkilerinin sebebi olarak göstermiştir.⁵⁶ Jeopolitik bilimi bu yönüyle, faktörler arasında doğrudan ilişki kurarak determinist bir hal aldığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Le Play öncülüğündeki Fransız Jeopolitik ekolü insana dair tutumuyla, Alman Jeopolitik ekolünden ayrılır. İnsan-çevre ilişkisine farklı bir bakışı olan katı determinizm fikrine karşı Fransız ekolü dağ, deniz gibi fiziki unsurların siyaset üzerindeki etkilerini reddetmemekle birlikte, insan faktörünü de bir o kadar öne çıkarmıştır. Bu ekolde “Doğa olanakları sağlar, insan seçim yapar” şeklindeki anlayış daha çok kabul görmüştür.⁵⁷ Bu bakış açısıyla birlikte, kültür düzeyi ve farklılıkları insan-çevre ilişkisini açıklamada önemli bir kriter olarak ele alınmaya başlanmış ve bu ilişkiyi açıklamada determinizm fikrinin gölgesini kaldırmıştır.

Bununla birlikte Le Play, kültürel duruma göre coğrafyanın sosyal ve siyasal olgular üzerinde son derece belirleyici olduğu görüşündedir. Bir örnek üzerinden açıklamak gerekirse, Le Play’e göre Asya’da bolca verimli step vardır. Ancak kuraklık baş gösterdiğinde toprak zarar görür. İnsanlar örgütlü bir şekilde çalışsa da bunun düzeltilmesi mümkün değildir, bu durum zorunlu göçlere yol açmıştır. Zorunlu göçler ve yaşam için elverişli olan sahanın dar olması kamucu bir anlayışın benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum insanları sessiz ve kanaatkâr olmaya itmiştir. Bunun sonucunda da sert bir hiyerarşik, geleneklere dayalı, geniş, ataerkil bir yapı ortaya çıkmıştır.⁵⁸ Böyle bir ortamın siyasi rejimi de baskıcı ve totaliter olmuştur. Le Play’e göre, Avrupa’nın coğrafi yapısı böyle bir oluşuma izin vermez. Bu nedenle Avrupa’da liberalizme eğilimli yönetimler gelişmiştir.⁵⁹ Toplumsal yaşama uygun alanın çokluğu ve yer şekillerinin çeşitliliği nedeniyle küçük küçük alanlara bölünmüş dağınık yapı bütüncül bir devlet ve toplum yapısının oluşmasını engellemiştir. Örneğin bu durum, birbirinden ayrı yerleşim yapısına sahip Norveç’te görülmektedir. Norveç’te fiyortlar,

⁵⁶ Ertan Eğribel, "Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sabahaddin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 236-249, s. 245.

⁵⁷ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s. 78-79.

⁵⁸ Maurice Duverger, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 49.

⁵⁹ Yıldız Akpolat, "Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye, Türk Yurdu (1911-1928) ve İçtimaiyat Dergilerinde Coğrafya Konulu Yazılar", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 632-638, s. 633.

bireyciliğe ve ayrılıkçılığa yol açmıştır.⁶⁰ Norveç ise bu nedenle birliğini deniz üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Yine başka bir örnek de; İsviçre'nin dağlık arazi yapısı benzer eğilimleri doğurmuş, bölgede merkezi yapıların oluşmasını engellemiştir.

Coğrafi koşulların etkileri konusunda insan faktörünü de göz önünde bulunduran isimler arasında Gordon Childe öne çıkar. Ona göre, fiziksel çevredeki değişimlere, ihtiyaçlarını karşılamak için hayvanlar biyolojik evrimle, insanlar ise kültürel evrimle uyum sağlarlar. Maddî kültür bir anlamda çevreye karşı bir tepki sonucu oluşur. Ama her toplum aynı şekilde tepki vermez. Bunda geçmişten gelen deneyimlerdeki farklılıkların etkileri vardır. Çünkü her toplum deneyimleri sonucunda şekillenir. Ancak belirtmelidir ki, deneyimlerin oluşumunda da coğrafi koşulların etkisi vardır.⁶¹

20. yüzyılın ilk yıllarında Jeopolitik görüş içerisindeki Mackinder, Spykman, Haushofer gibi isimlerin öncülüğünde yapılan coğrafyada, çeşitli değişkenler, mekân içinde benzersiz bir şekilde birbirine bağlanmıştır. Bu anlamda, toprak, iklim, yeryüzü şekilleri, doğal çevre, kültürel çevre, gelenekler, siyasal ve ekonomik sistemler, inanç ve alışkanlıklar benzersiz bir şekilde birbiri ile ilişkilendirilmiş ve bir anlamda politize edilmiştir.⁶² Bu dönemde bazı deterministler tarafından, orta kuşakta yaşayan insanların keşif gücü yüksek, çalışkan ve demokrat olduklarını ileri sürülerek⁶³ toplumların yaşadığı yerlerin coğrafi özelliklerinden yola çıkılarak toplumlar arasında benzerlikler ve karşıtlıklar türetilerek çeşitli genellemeler yapılmıştır.

Benzer determinist çalışmalar yakın geçmişte Semple, Huntington, Lacoste gibi isimlerin fikirleri öncülüğünde jeopolitik bilimi altında yapılmıştır. Bu isimler özellikle iklim üzerinden coğrafi faktörlerin dini yaşamdan edebiyata, düşünce biçiminden uygarlık düzeyine kadar pek çok konu üzerinde etkili olduğu görüşü içindedir. Bu isimlerden Huntington, "Uygarlık ve İklim" adlı kitabında iklime atfettiği önemle öne çıkmaktadır. Öyle ki sanayi ve teknolojik gelişmeleri dahi fiziki çevre ile açıklamıştır. Huntington'a göre ancak kışın ılık, yazın aşırı sıcaktan uzak ve nemin makul olduğu

⁶⁰ Ufuk Özcan, "Coğrafya/Mekân Üzerindeki Beşerî Etkinlik Açısından Batı Ortaçağı ve Feodalizm-Bizans İkilisi", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 336-359, s. 337.

⁶¹ Kışlalı, a.g.e. s. 38.

⁶² Kaya, a.g.m., s. 5.

⁶³ Tümertekin, Özgüç, a.g.e., s. 200.

iklimlerde enerjik bir beşerî hayat ortaya çıkar ve siyasi faaliyetler önem kazanır.⁶⁴ Dünyanın bazı bölgelerinde iklimin hem sıcaklık yönünden aşırı olması hem de mevsim geçişlerinin sert olması sebebiyle beşerî hayat olumsuz etkilenir. Huntington'a göre tarihte neredeyse tüm büyük siyasi organizasyon ve faaliyetler bu aşırılıkların olmadığı orta ve subtropikal enlemlerde toplanmış ve buralardan dünyanın geri kalanına yayılmıştır.

Fiziki unsurlar, zamanla çok az değişerek statik bir karakter gösterse de bu durum beşerî üzerindeki etkilerinde bir değişikliğe neden olmaz. Hiç şüphe yok ki siyasi coğrafya ve jeopolitiğin temelinde de statik karakter taşıyan fiziki unsurlar (toprak, deniz, iklim, yeryüzü şekilleri gibi) ile dinamik karakterdeki beşerî unsurlar (demografik, ekonomik, siyasal, kültürel faktörler gibi) arasında ayırım ve bağlantı vardır.⁶⁵ Hem jeopolitik hem de siyasi coğrafya insan-çevre ilişkisini ele alan, bu konuya geniş bir literatür kazandıran disiplinler olmuştur. Ancak siyasi coğrafya ve jeopolitik disiplinleri bu çalışmada ele alınan konuları incelemekle beraber ortaya koyma biçimleri itibariyle çalışmanın dışında tutulmuştur. Çünkü, siyasi coğrafya, siyaset biliminin değil coğrafyanın bir alt disiplini. Jeopolitik ise daha çok güç faktörü ve bunun uygulandığı mekanla ilgilenir. Yani, siyasi coğrafya, siyaset ve coğrafya arasındaki ilişkiyi genel bir şekilde ele alırken; jeopolitik, dış politikanın belirlenmesinde coğrafyanın oynadığı rol üzerinde durmaktadır.⁶⁶ Çalışmada coğrafi unsurlar ve bunların etkileri siyaset bilimi çerçevesinde ele alınacaktır.

Görüldüğü üzere, coğrafyanın insan, toplum ve siyaset üzerine olan etkisinden bahsedenlerin sayısı oldukça fazladır. Sayı artabilir ancak bu alanda yapılan başlıca çalışmalara ve öne çıkan isimlere değinilmiştir. Bu alandaki çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.

---

⁶⁴ Göney, a.g.e., s. 139.

⁶⁵ Ertan Eğribel, "XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 207-220, s. 212.

⁶⁶ Ali Faik Demir, "Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış", *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 293-294.

1.2. SİYASETİN BELLİ BAŞLI KONULARI VE COĞRAFYA İLE OLAN İLİŞKİSİ

Tarihe bakıldığında, siyaset ve coğrafi faktörler arasında ilişki kurma çabası farklı isimler tarafından farklı biçimlerde ele alınmıştır. Bu bağlamda; toplumun siyasi organizasyon biçimi, barışçı ya da askeri karakteri, toplumun iyimserliği ya da kötümserliği, özgürlük aşkı ya da tabi olma isteği⁶⁷ gibi siyasete dair pek çok eğilim coğrafi etki çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1.2.1. Devlet

Siyasetin en önemli unsurlarından devlet, mekanla ilişkili bir olgu olarak görülmektedir. Bu anlamda devlet işlerinin de yeryüzüyle olan ilişkisi soyutlanamaz. Devleti tanımlarken dahi mutlaka “bir toprak parçasına sahip olma” ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁸ Bu yüzden devleti ve devlet işlerini açıklarken coğrafi unsurları göz ardı etmek yanlış olacaktır.

Devletin maddi bir boyut kazanmasında şüphesiz coğrafyanın rolü vardır. Coğrafya çerçevesinde de devlet, ülke adını almıştır. Ülke, devlete, onu karakterize eden, onun maddi mevcudiyetini ifade eden bir özellik yükler; ona bir varlık, bir kimlik kazandırır. Ülke, devletin teşekkülünü hazırlayan beşerî unsurun yaşayabilmesini, mevcudiyetini idame ettirebilmesini, mümkün kılıcı bir rol oynamaktadır. Hatta bu rolüne devletin teşekkülünden sonra da devam etmektedir.⁶⁹

Nasıl vücuda iskelet şekil veriyorsa, ülke de aynı şekilde devlete şekil vermektedir.⁷⁰ Ülkenin devletin maddi bir boyut kazanmasında zaruri bir unsur olduğu tartışılmamalıdır. Step imparatorluklarının akıbeti buna örnektir. Göçebe anlayışının hâkim olduğu bu imparatorluklar hızla gelişmiş, yayılmış, giderek merkezlerinden uzaklaşmış ve bunun neticesinde bağlılığını kaybedip çözülmüştür. Bir devletin siyasi

⁶⁷ Sorokin, a.g.e., s. 146.

⁶⁸ İlhan Akbulut, “Devlet, Unsurları ve Kişiliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 219, (2015), ss. 159-178, s. 160-161, 167-168.

⁶⁹ Okandan, a.g.m., s. 168.

⁷⁰ Akbulut, a.g.m., s. 169.

organizasyonunu kurup, geliştirip, devam ettirebilmesi ve ömrü toprağa sıkı sıkıya bağlanmasına bağlıdır.⁷¹

Devletler genellikle doğal sınırlara kadar yayılma eğilimi göstermekte ve siyasi sınırlarını doğal koşullar ölçüsünde belirlemektedir. Bu sınır bazen dağ bazen nehir bazen de denizdir.

Tabii ve coğrafi şartlar şüphesiz, devletin hayatı ve geleceği ile ilgili mühim rol oynamaktadır. Ülkenin tabii ve coğrafi durumunda, iklimin sıcak veya soğuk olması, arazinin verimli olup olmaması, tabii kaynakların verimli veya verimsiz olması gibi etkenlerin önemli olduğu kuşkusuzdur.⁷² Coğrafi faktörler devletin meydana gelmesi, iktidar kurup, muhafaza edebilmesi ve gelişmesinde önemlidir.

Nehir, dağ, deniz gibi coğrafi unsurlar yeryüzünü belli kısımlara ayırmaktadır. Yeryüzünün her unsuru, içinde veya yanında yer alan bir parçasına kendi özelliklerini vermekte ve hatta adeta bazı özellikleri damgalamaktadır.⁷³ Bu coğrafi unsurlar orada yaşayan insanları da etkilemektedir. Bu etki kültürlerine yansır ve bunun sonucunda birbirlerinden farklılaşırlar. Devletlerin doğması ve gelişmesinde, politik olarak bölünmesinde, üzerinde yaşayan toplulukların siyasi eğilimlerinde etkili olurlar.

Doğal koşullar ülkelerin siyasi yapılanması üzerinde önemli etkiye sahiptir. Örneğin, Kafkaslarda ve Balkanlarda etnik grupların dağılımı ile yüzey şekillerinin dağılışı ve yerleşime uygunluğuyla oluşturulan idari yapı arasında ilişki olduğu açıkça görülmektedir.⁷⁴

Hiçbir uygarlık üzerinde yaşadığı ve etrafındaki coğrafyadan bağımsız düşünülemez. Tıpkı İslam uygarlığı çöllerden, Antik Yunan ve Roma uygarlığı denizlerden bağımsız düşünemediği gibi. Bilindiği üzere ilk büyük uygarlıkların gelişimi son derece elverişli coğrafi koşullara bağlı olarak vuku bulmuştur. Mısır ve Mezopotamya'da nehir, Güney Asya'da yağmur ormanları, İnkâ ve Azteklerde ise yükselti insanların kuşaklar boyu süren çabalarıyla avantaja çevrilip gelişmeye katkı

⁷¹ Göney, a.g.e. s. 130.

⁷² Göze, *Devletin Ülke Unsuru*, a.g.e., s. 13.

⁷³ Göney, a.g.e., s. 56.

⁷⁴ Hamza Akengin, Hatice Kübra Gürçay, "Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, (2014), ss. 19-40, s. 23.

sağlayan coğrafi unsurlar olmuştur.⁷⁵ Bazı uygarlıklar ise benzer coğrafi koşullara sahip bölgelerde ortaya çıkmıştır. Gerek Mısır gerek Mezopotamya medeniyetleri çöl ve dağların korumasında, Nil ve Fırat-Dicle nehirlerinin beslediği verimli toprakların etrafında şekillenmiş ve zenginleşmiştir. Coğrafyadan kaynaklanan bu avantajlar, buralarda yaşayan insanların tümenden asker veya işçi olmalarını gerektirmemiş, sanatkâr, idareci gibi medeniyetin gelişmesinde önemli rol oynayan sınıfların ortaya çıkmasına imkân vermiştir.

Coğrafi şartlar bazen de devletlere ve örgütlenme biçimlerine olan etkilerini dolaylı olarak ekonomik hayat üzerinden göstermektedir. Bu durum “Asya Tipi Üretim Tarzı” fikrinde de görülmektedir. Bu görüşe göre, Doğu’da kaynakların kıtlığı, yağışın yetersizliği sebebiyle suyun ortak ve iktisadi kullanımı zorunlu bir hale gelmiştir. Su yollarının ve kanalların yapımı elzem bir hal alınca bunu gerçekleştirecek merkezi bir otoriteye ihtiyaç duyulmuş, bunun sonucunda da ortak mülkiyet fikri ortaya çıkmıştır. Oluşan bu sistem içinde de birey topluluktan bağımsız olamamış, bu nedenle de sermaye birikimi gelişmemiştir.⁷⁶ Sermayeyi bu şekilde ele almanın dar bir bakış açısı olup diğer faktörleri göz ardı ettiği kabul edilmelidir. Ama bu yaklaşım coğrafi faktörlerin önemini ortaya koymaktadır.

1.2.2. Bireyci-Kamucu Toplum Ayrımı

Coğrafi koşullar bireyin kişiliğini ve eğilimlerini şekillendiren önemli bir faktördür. Bu koşullar bireyin yapısı, dünyası ve özgürlüğüyle yakından ilişkilidir. Coğrafyanın siyasete etkileri, bazı düşünürler tarafından “bireyci-kamucu” ayrımı üzerinden de ele alınmıştır. Demolins, toplumların “bireyci” veya “kamucu” olarak nitelendirilmesine sebep olarak coğrafi özellikleri işaret etmiştir.

Demolins, bireyci Kuzey-kamucu Güney Amerika, kamucu Doğu-bireyci Batı Avrupa, ... toplumların bu şekilde ayrımı yapıldığında bunun harita üzerinde düzenli bir görünümünün olmadığını, bu durumun ortaya çıkmasında coğrafi unsurların etkili olduğunu işaret etmiştir. Demolins’in içinde bulunduğu Le Play okulu, toplumsal

⁷⁵ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s. 84.

⁷⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e. s. 44.

yapılar üzerinde bu yöndeki esas ayrımı Doğu-Batı üzerinden yapmıştır. Bu yaklaşıma göre toplumlar arasındaki farklılıklar ve sorunlar içlerinde yaşadıkları coğrafyaların ürünüdür. Batı'da bireyci yapıların ortaya çıkmasına izin veren coğrafi koşullar söz konusuysen, Doğu'da özellikle bozkır ve yaylalardaki coğrafi koşullar nedeniyle kamucu toplum yapıları egemendir.⁷⁷ Bu yaklaşımda insanlar, doğada kendiliğinden biten veya ciddi anlamda bir emek harcamadan kullanıma uygun hale getirdiği ürünlerle yaşadığı sürece kamucu düzene tabi kalmaktadır. Bu nedenle Doğu'da durgun, içe kapanık bir bireysel yapı vardır ve bireysel anlamda herhangi bir gelişme olanağı bulunmamaktadır şeklinde görüş bildirilmiştir.

1.2.3. Siyasal Rejimler

Demokratik eğilimlerin ülkeden ülkeye farklılaşmasını açıklayan iki yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım duruma ekonomik yönden bakarken, ikinci yaklaşım sosyokültürel faktörleri dikkate almaktadır. Bu iki bakış açısı da birbirleriyle ilişkilidir. Coğrafi eşitsizlikler, ekonomik eşitsizliklere de sebep olabilmektedir. Bu konudaki farklı bir yaklaşım ise coğrafyanın demokratik eğilimleri etkilediği yönündedir.

Coğrafi faktörlerin bütünü demokrasiyi etkileyen ekonomik ve sosyokültürel çeşitliliği belirlemektedir. Tarihi süreçte deniz veya okyanus kıyısındaki limanlara bağlı olarak gelişen şehirlerde liberal eğilimlerin ön plana çıkması bu konuda örnek olarak verilebilir. Ayrıca coğrafya gelir dağılımı, sosyal ve sivil toplum yapısının oluşumunu etkilemektedir. Bu durum, toplumun ilişki ağının yatay ya da dikey olarak hangi şekilde örgütleneceğini belirlemektedir.⁷⁸

Coğrafi şartların ekonomik ve sosyal faktörleri etkileyerek demokrasinin gelişmesine yardımcı olduğuna dikkat çekilmektedir.⁷⁹ Özellikle teknolojinin gelişmediği dönem ve bölgelerde zaten ekonomi ve coğrafya sıkı sıkıya bağlı olmuştur. Fiziki coğrafya şartlarının şekillendirdiği beşerî şartlar ve onun oluşturduğu siyasi

⁷⁷ Eğribel, "Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sabahaddin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu", a.g.e., s. 243.

⁷⁸ Akengin, Gürçay, a.g.m., s. 26.

⁷⁹ Akengin, Gürçay, a.g.m., s. 23.

kültür yönetim biçimlerini şekillendiren bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Coğrafi şartlardan özellikle iklimin etkisi, psikolojik olmaktan çok sosyolojik boyuttadır. Bu şartlar genel olarak toplumsal yaşayış tarzını, kuralları ve kurumları etkiler. Yunanlıların agorası, Romalıların forumu, Afrikalıların palabraları, Berberilerin cemaaları eski çağ demokrasilerinin açık hava yaşayışına bağlı olduklarının bir göstergesidir.⁸⁰ Soğuk iklimin hâkim olduğu yerleşimlerde ise benzer örneklere genel anlamda rastlanmaz.

Otoriter rejimler ile anlaşmazlık ve çatışma yaşanan bölgelerde anti demokratik uygulamaların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Coğrafi şartlara bağlı olarak meydana gelen anti demokratik uygulamalar ile bunun sonucunda ortaya çıkan etnik şiddet gibi gelişmelerin demokratik sistemlerin gelişmesine engel olduğuna dikkat çekilmektedir.⁸¹ Dolayısıyla coğrafya ile siyasi rejim ve eğilimler arasında bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Burada belirtmelidir ki bazı düşünürler demokrasinin doğası, dağılışı ve tarihi süreçte yayılmasında farklı ekonomik sistemlerle ilişkisinin de olduğuna dikkat çekerek insan faktörünün de etkili olduğunu göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca aksi örneklerin çokluğu, bu bakımdan coğrafi faktörlerin demokratik eğilimler üzerinde tek başına etkili olmadığını göstergesidir.

1.3.BAŞLICA COĞRAFİ UNSURLAR VE SİYASETE OLAN ETKİLERİ

Coğrafya birçok doğal bileşenden oluşarak yeryüzünün her kesiminde birey ve toplum üzerinde farklı şekilde etki bırakmaktadır. Bu anlamda iklim, sıcaklık, denizellik-karasallık, yer şekilleri, arazi yapısı gibi başlıca coğrafi faktörler boyutları, şiddetleri, durumları itibariyle toplumsal ve siyasi hayata da yön vermektedirler. Bu etkiler tarihsel anlamda gelişmişlik düzeyine ve tekniğe bağlı olarak azalmış gibi görünse de dolaylı olarak halen etkilerini sürdürmektedir.

⁸⁰ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 49.

⁸¹ Akengin, Gürçay, a.g.m., s. 27.

1.3.1. İklimsel Koşullar

Coğrafi unsurlar arasında özellikle iklim ve bitki örtüsünün etkileri yüzyıllar boyunca toplum üzerinde belirleyici bir rol oynamasına rağmen teknolojinin etkisiyle arka planda kalmıştır. Ancak bu gelişmelerin dünyanın her tarafında eşit şekilde yaşanmaması, iklim ve bitki örtüsü yönünden elverişli olan ve olmayan ülkeler arasında bugün kapatılması oldukça zor olan bir gecikmişliğe neden olmuştur.

Sosyal ve ekonomik gelişmişliği harita üzerinden incelediğimizde, az gelişmişlik güney ve kuzeydeki kutup bölgelerinde, tropikal bölgelerde ve tropikaltı çöl bölgelerinde görülmektedir. Gelişmişlik ise, Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Rusya, Kuzey Afrika ülkeleri, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Arjantin gibi ülkelerin bir bölümünü kapsayan ılıman bölgelerde görülmektedir.⁸² Bununla birlikte insanların siyasi bir organizasyon meydana getirme yeteneği bazı yerlerde fazla gelişmiş ve yerleşmiş ise bunun sebebini insan faktöründe aramak kadar çevre şartlarında da aramak gerekmektedir.⁸³ Bugün insanlık hala iklime karşı tam anlamıyla hâkimiyet kurmuş değildir. Buna karşın iklim insanı maddi ve manevi yönden etkilemektedir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin dağılımı karmaşık gibi görünse de iklimler dikkate alınarak bakıldığında bir anlam ifade etmektedir.

Çevresel şartlar arasında özellikle iklim ve bununla bağlantılı olan bitki örtüsü siyasi olguları etkileyen önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Toplumların karakteri, davranışı, sosyal süreç ve organizasyonunun belirlenmesinde etkin olan coğrafyanın önemli bir unsuru da iklimdir.⁸⁴ Çok soğuk ve çok sıcak olan iklimlerde insanlar temel gereksinimlerini sağlamakta zorlandığı için buralarda siyasi ve sosyal meseleler daha arka planda kalmıştır. Aşırı sıcaklığın olumsuz etkilerinden korunmak isteyen insanlar eğer ulaşma imkânı varsa deniz kıyısına yoksa yüksek kesimlere yönelmişlerdir. Aşırı soğuktan korunmak isteyenlerse genellikle iç kesimlere yerleşmişlerdir. İlıman kuşakta ise yerleşim genellikle ovalarda kurulmuştur. Bundan dolayı siyasi faaliyetler de yoğun yerleşimlerin olduğu bölgelerde yoğunlaşmıştır.

⁸² Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 51.

⁸³ Göney, a.g.e., s. 127.

⁸⁴ Sorokin, a.g.e., s. 107.

Siyasi yapılanmanın bütüncül ya da parçalı olmasında da iklimin çeşitlilik göstermesi önemli bir etkidir. Çünkü iklimsel çeşitlilik yaşam tarzının, toplumsal yapının ve ekonomik faaliyetlerin de çeşitlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çeşitlilik de siyasi alana yansıyor, siyasete bakışın, siyasetten beklentinin çeşitlenmesine ve farklılıklara dayanan bir kültürün oluşmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin; Avrupa'nın batısında iklim başta olmak üzere coğrafi unsurların çeşitlilik göstermesi siyasi farklılaşmalara zemin hazırlamışken, doğuya doğru gidildikçe coğrafi unsurların yeknesak bir hal alması giderek bütüncül toplumsal ve siyasi yapıların ortaya çıkmasına ve otoriter rejimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁸⁵ İngiltere ne kadar güçlü olursa olsun sömürgeleriyle iklimsel farklılıklardan doğan taleplerden dolayı ters düşmüş ve birliğini koruyamamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılan parçalarında da farklı iklimlerin hâkim olduğu görülür. Rusya'ya kalan coğrafyada ise geniş olmasına rağmen büyük oranda yeknesak iklimsel koşulların hâkim olduğu aşikârdır.⁸⁶

İklimsel koşullar arasında siyasal faaliyetlere etki derecesiyle öne çıkan sıcaklık ve yağış miktarı coğrafyaların kaderleri üzerinde son derece etkilidir. Bu unsurların iki yönlü aşırılığı da siyasi faaliyetleri olumsuz yönde etkilemiştir. Aşırı yağış genelde sıkı bir bitki örtüsüne sebep olmuştur. Örneğin, Hindistan'ın bol yağışlı, göl, bataklık ve ormanların da bol olduğu bölge açık tenli ve kavgacı insanların alanıdır ve nispeten kuru olan İndus ve Ganj vadisinde yaşayan insanlar ile bir mücadele söz konusudur.⁸⁷

Avrupa'nın genelinde yağış hem yeterli miktardadır hem de kestirilebilmektedir. Bu durum içinde insanların kayb olduğu büyüklükte ormanların geniş yer kaplamasına karşın toprağın eş değer verimlilikte olmasına olanak sağlamıştır. Böylece Avrupa'da sulama kanalı, tarım gibi kolektif faaliyetler yapmak zorunlu bir durum olarak görülmemiştir.⁸⁸ Dünyanın pek çok yerine böyle bir avantaj söz konusu değildir. Su özellikle de temiz su sınırlı bir kaynaktır. Bu durumlar kaynakların kullanımı ve kontrolünü zorunlu kılmıştır.⁸⁹ Avrupa'nın coğrafi koşulları böyle bir örgütlenmeyi zorunlu kılmazken dünyanın geri kalanında güçlü siyasal yapıları gerekli kılmıştır.

---

⁸⁵ Göney, a.g.e., s. 134.

⁸⁶ Göney, a.g.e., s. 137.

⁸⁷ Braudel, a.g.e., s. 40.

⁸⁸ Özcan, a.g.m., s. 337.

⁸⁹ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. Bahaeddin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları, 2009, s. 508.

Medeniyetler kaynaklar etrafında gelişmiş ve devletlerin yapı ve rejimleri bu kaynaklar etrafında şekillenmiştir.

Çölleşmiş veya kurak araziler bambaşka siyasal gelişmelere sebep olmaktadır. Genelde sıcaklığın etkisi çok daha fazla hissedilir. Bu bölgelerde ancak suyun yeterli miktarda olup toprağın verimli olduğu yerlerde nüfus yoğunluğu, siyasi yapı ve organizasyonlar ortaya çıkmıştır. Nitekim, toprak verimliliği üzerinde kurulan siyasi yapının gelişiminde önemli rol oynamakta; verimsiz topraklarda devletler, medeniyet sahasında çabuk ve büyük bir gelişim gösterememektedirler.⁹⁰ Örneğin; verimsiz toprakların olduğu ne Orta Asya'da ne de Arap çöllerinde istikrarlı bir siyasi yapı kurulamamıştır.

Afrika'nın kuzeyi Sahra çölü ile kaplıdır. Sıcaklık nedeniyle bölgede ancak sahil şeridinde yaşam olanaklıdır. Sahilde ise değişken ve aşırı yağmur sebebiyle ekonomik yaşam zorlaşmıştır. Bu durum bölgenin büyük bir bölümünün seyrekleşip izole kalmasına sebep olmuş ve siyasi faaliyetler için elverişsiz bir ortam oluşturmuştur. Afrika'nın orta kısımlarında ise ekvatorial iklim ve yağmur ormanları sayesinde kısmen çiftçilik yapılabilmektedir, yine de bitki örtüsünün sıklığı nedeniyle nüfus seyrek. Sıcaklık ve nemin daha makul olması sebebiyle orta kısımda kıyılar daha yaşanabilir haldedir.⁹¹ Verimli ve ormanlık bölgelerin parçalı yapısı, düz ve kurak bölgelerin ise bütüncül yapısı iklimin etkisini açıklar niteliktedir.

Yukarıda Afrika'daki kısmına değinilen Ekvatorial iklim bölgeleri de insan faaliyetleri dolayısıyla siyasi faaliyetler açısından elverişsiz koşullara sahiptir. Sıcaklığın ve nemin yüksek, yağışın bol olduğu bu iklim kuşağı, bitki örtüsünün oldukça sık olduğu Amazon ve Kongo havzalarını da kapsamaktadır. Buralarda tüm bu coğrafi şartlar nedeniyle nüfus hep seyrek olmuş dolayısıyla siyasal düşünce tarihinde buralardan doğmuş kayda değer bir gelişme söz konusu olmamıştır. İklim şartları nedeniyle toplumsal hayat gelişmemiş, siyasi hayat ise ancak dağlık kısımlarında gelişme şansı bulmuştur.⁹² Habeşistan bölgesi ve And dağları bölgelerinde siyasi hayatın gelişim gösterdiği sahalar olmuştur. Bu kuşağın doğu tarafında yer alan Hint

⁹⁰ Göze, *Devletin Ülke Unsuru*, a.g.e., s. 10.

⁹¹ Roskin, a.g.e., s. 640.

⁹² Göney, a.g.e., s. 131-132.

Okyanusu kıyı ve adalarında ise iklimin aşırı etkileri denizin etkisiyle hafiflemiş, ekonomik faaliyetler yapma şansı doğmuş ve böylece canlı bir toplumsal hayatın kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ancak ekvatorial iklimin ne doğu ne de batı kısmında coğrafi elverişlilik devamlılık arz edemediğinden (dönemsel kuraklık, deprem, ...) köklü siyasi organizasyonların gelişmesine imkân olmamıştır. Daha sonra da göreceğimiz gibi iklimin baskın geldiği bölgelerde yaşayan bu insanlar da siyasi yönden pasif ve geri kalmıştır.

İklimin etkisi bir devletin içerisinde de diğer coğrafi unsurların varlığıyla farklılık gösterebilir. Dağlar, rakım seviyesi, göller, iklimin sert etkisini kırabilmektedir. Her bölge aynı coğrafi koşullar barındırmaz dolayısıyla toplumun her kesimi de aynı etkilere maruz kalmamaktadır. Bu durum çeşitli ekonomik faaliyetlerin gelişmesine, çeşitlenmesine bir anlamda bölgeler arasında bir dengenin ve tamamlayıcılığın sağlanmasına dolayısıyla siyasi birliğin kurulmasına yardımcı olur.⁹³

İklimin insan ve toplumlar üzerindeki etkisi doğrudan olabileceği gibi dolaylı da olmaktadır. İklim özellikle ekonomik faaliyetleri de belirleyerek bunun üzerinden insan ve toplumları etkilemektedir. Şiddetli iklim koşulları nedeniyle, doğanın fazla seçenek sunmadığı kuzeyinde tundra topraklarının güneyinde ise çöllerin olduğu Orta Asya toprakları, insanları tarım yerine hayvancılığa yönelmeye zorlamıştır. Bütüncül bir şekilde ve çok büyük sürüleriyle yaşayan göçebe topluluklar, etrafındaki yüksek dağların arasında sürekli otlak ve su kaynakları aramak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk göçebeliği benimseyen bu topluluklara hem mekâna hem de geniş topluluklara hükmetme yeteneği kazandırmıştır. Bunun sonucunda sınırlı bir coğrafyayla yetinmeyen Cengiz Han, Timur, Kubilay gibi fatihlerin yönettiği imparatorluklar ortaya çıkmıştır.⁹⁴ Bu imparatorlukların tarihi iklim bakımından elverişli bölgelere yapılan göç ve akınlarla doludur. Bu anlamda yaşama elverişsiz alanlardan elverişli olan alanlara yapılan arayışlar yani coğrafyanın dayattığı bu zorunluluklar siyasi faaliyetleri etkilemiş ve tarihin akışını belirlemiştir.

Uygarlığın yüzyıllar boyunca ilerlediği genel yol iklime bağlanmıştır. Bu yol kuzeye, alt tropik enlemden serin ılıman bölgeye doğrudur. Çünkü eskiden, insanlar

⁹³ Göney, a.g.e., s. 133.

⁹⁴ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s. 100-101.

ılıman iklimin kuzey kısmındaki ne sert ve uzun süren kışlara ne de geniş yer kaplayan kesif ormanlara uyum sağlayacak medeni seviyede değildi,⁹⁵ eski çağlarda geniş anlamda siyasi faaliyetler ılıman iklim kuşağında toplanmıştır. Elverişli iklimsel özelliklere sahip olan ılıman iklim kuşağı siyasi faaliyetlerin yeryüzüne dağıldığı yer olma özelliğini ⁹⁶ zaman içerisinde kazanmıştır. Bu kültürel özellik bozulduğunda ise uygarlık güneye doğru geri dönmüştür. Antik medeniyetin hepsi; Doğu'da Yangtze-Kiang nehirleri üzerinde Çin medeniyeti, merkezde Ganj'ın kıyılarında Hint medeniyeti, nihayet Batı'da, Nil boyunca, Mezopotamya ve Mısır medeniyetleri 20.-30. derece kuzey enlemi arasındaydı. Ardından, nispeten daha yakın bir zamanda, medeniyet kuzeye doğru bir on derece hareket etmiş ve Kuzey enleminde 35 ile 45 dereceleri arasında gelişmiştir; bu Doğu'da Sarı Nehir kıyılarında Çin medeniyetini ve Batı'da Yunan ve Roma medeniyetlerini meydana getirmiştir. Roma'nın bölünmesiyle ise uygarlık güneye; Kartaca, İskenderiye, Şam ve Bağdat'ta şekillenmiştir.⁹⁷ Modern medeniyete gelince, o daha da kuzeye tırmanarak, 45 ile 55 derece enlemleri arasında gelişti ki bu Avrupa'nın kuzeyi, batısı ve Amerika Birleşik Devletleri, vs.dir.⁹⁸ Bu değişken durum çevrelerindeki coğrafyaları da tarih boyunca etkilemiş, sosyal, siyasi ve ekonomik hayat da bunlara bağlı olarak yer değiştirmiştir.

1.3.2. Coğrafi Konum ve Genişlik

İklimin etki derecesini belirleyen en önemli unsur coğrafi konumdur. Özellikle denize göre konum iklimin etkilerini bir derece azaltabilir. Değiştirilemeyen karakteriyle coğrafi konum, siyaset üzerinde oldukça etkili bir coğrafi unsurdur. Konum sadece üzerinde yaşayanları değil, etrafını da etkilemektedir.⁹⁹ Antik Yunan medeniyeti tarım açısından verimsiz bir arazide kurulmuş olsa da Doğu-Batı arasındaki konumu onları önemli hale getirmiştir. Bununla birlikte Hac, ticaret, istila yolu fark etmeksizin bunların hepsi insanlar veya toplumlar arasında temas kurulmasını sağlamıştır.¹⁰⁰

⁹⁵ Göney, a.g.e., s. 57.

⁹⁶ Göney, a.g.e., s. 127.

⁹⁷ Sorokin, a.g.e., s. 153.

⁹⁸ Nicholas J. Spykman, "Dış Politika ve Coğrafya I-II", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, çev. Aşkın İnci Sökmek, der. Esra Diri, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2013, ss. 3-43, s. 16-17.

⁹⁹ Göney, a.g.e., s. 78.

¹⁰⁰ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 54.

Konum siyasi tutumda son derece önemlidir. ABD'nin komünizme bakışı yanı başındaki Küba'da filizlenmesiyle bambaşka bir hal almıştır.¹⁰¹

Japonya da tıpkı İngiltere gibi ada ülkesidir ama coğrafi olarak bambaşka bir yerde konumlanması, İngiltere ile benzer bir siyasi geçmişe sahip olmasını engellemiştir. Yakınındaki Asya'nın coğrafi yapısı nedeniyle Avrupa'da olduğu gibi siyasi rekabet olmaması, arazinin kolay işgal edilip geniş imparatorluklara imkân tanınması, tarihte Moğol istila girişimi gibi Japonya için birçok tehdit oluşturmuş ve bu nedenle anakaradan izole kalmak tercih edilmiştir. Çin gibi yakın ülkelerle temas en alt düzeye inmiştir. Bu durum Monarklar ve Feodaller arasında rekabetçi bir yapının oluşmamasını sağlamıştır.¹⁰² Ancak Avrupalılarla temas ile Japonlar cesaretlenmiş ve bundan sonra Japonlarda yayılcı bir tutum görülmüştür.

Bir devletin kuzey veya güney yarımkürede yer alması onun siyasi ve ekonomik ilişkileri ve gelişimi açısından önemlidir. Kara ve denizlerin dağılışı bir anlamda siyaset üzerinde etkili olmaktadır. Tarihin 25. ve 60. enlemler arasında yapıldığı görüşüne de bu durum kaynaklık etmiştir. Güney Yarımkürenin kara alanlarının oldukça küçük bir kısmının bu enlem değerleri arasında yer almasına karşın Kuzey yarımkürenin ılıman iklim kuşağı dünyada karaların en geniş yer kapladığı kuşak olması nedeniyle genel olarak tarih 25. ve 60. derece kuzey enleminde yapılmaktadır.¹⁰³ Bu kuşak siyasi ve ekonomik faaliyetlerin en yoğun olduğu sahaları kapsamaktadır. Bu durum buradaki devletlerin yeryüzünde siyasi yönden en aktif devletler olmasına sebep olmuştur.¹⁰⁴ Güney yarımküredeki siyasi faaliyet ve organizasyonlar kuzeyden çok daha sonra olgunlaşmış olsa da etkinlik kazanmıştır. Buna rağmen modern kültür ve siyasi fikirler kuzeyden güneye geldiğinden dolayı güney, kültürel, siyasi ve ekonomik bakımdan kuzeye bağlı kalmıştır.¹⁰⁵

Coğrafi büyüklük açısından çok küçük ülkeler dışında, Kuzey Yarımküredeki birçok ülkenin güneyi, kuzeyinden daha yoksuldur ve daha az gelişmiştir. Endüstri Fransa, Almanya, İtalya, İspanya, ABD gibi ülkelerin hep kuzeyinde yoğunlaşmıştır.

¹⁰¹ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 55.

¹⁰² Roskin, a.g.e., s. 416.

¹⁰³ Spykman, a.g.m., s. 14.

¹⁰⁴ Göney, a.g.e., s. 60.

¹⁰⁵ Göney, a.g.e., s. 58.

Söz konusu ülkelerde genellikle kuzeyliler çalışkan ve verimli insanlar olarak nitelendirilirken güneyliler ise eğlenceye düşkün, ağır ve tembel insanlar olarak nitelendirilir. Dolayısıyla bölgelerin siyasal eğilimleri de farklıdır.¹⁰⁶ Kuzey Kutbu'na yakın olan İskandinav ülkeleri ve Rusya gibi ülkelerde ise tam tersi durum geçerlidir. Gelişmişlik şiddetli soğğun olduğu kuzey kısımlarında değil, nispeten ılıman olan güney kısımlarında görülmektedir.¹⁰⁷ Güney yarımkürede ise bu durum biraz farklı şekilde ele alınır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi orada okyanusların çok daha geniş yer kaplaması ve karalar arasında mesafenin çok uzun olması nedeniyle ılıman olan sahalar azdır. Bu da siyasi faaliyet ve organizasyonların kuzeye göre az olmasına neden olmuştur.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere coğrafi koşullar gerek dünya genelinde gerek ülkelerin kendi içerisinde ekonomik faaliyetlerin farklılaşmasına dolayısıyla talep ve fikirlerin farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle siyasi hareketlilikler arasında farklar olmuştur. Aynı ırktan insanlar farklı coğrafi şartlarda farklı eğilim, davranış göstermekte ve farklı gelişmişlik düzeylerine ulaşmaktadırlar. Yine benzer coğrafi koşullardaki farklı ırka mensup kişiler benzer eğilimler göstermektedir. Bu örnekler, aynı zamanda gelişmişlikle ırklar arasında bağlantı kuran kuramlara karşı verilen en iyi yanıtlar olarak gösterilir.

Bir devletin siyasi yönden gücü ve önemi genellikle genişliğiyle ilişkilendirilir. Bu görüşte olanlara göre, genişlik yönünden küçük ülkeler daima istila tehditlerine karşı daha dikkatli olmak zorunda kalmıştır. Ayrıca genişlik farklı toplumsal yapıların oluşmasına da sebep olmaktadır. ABD'ni diğer Batı toplumlarından ayıran en önemli özellik olarak sınıf bilicinin gelişmemiş olması gösterilir. Bu durumun ortaya çıkmasında ABD'nin uçsuz bucaksız bir genişliğe sahip olması nedeniyle kaynaklar uzun bir süre herkese yetip artmıştır.¹⁰⁹ Bu da kapitalizmi ortaya çıkaran bakış açısına kaynaklık etmiştir.

Fakat bunun yanında toprağın durumu, yaşama elverişliliği, iklim şartları, coğrafi konumu, yer şekilleri, ulaşım imkânı gibi coğrafi faktörlerde göz ardı edilmemelidir. Ayrıca insan faktörü de unutulmamalıdır. Geniş toprakların güç kaynağı

¹⁰⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 38.

¹⁰⁷ Roskin, a.g.e., s. 154.

¹⁰⁸ Göney, a.g.e., s. 58.

¹⁰⁹ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 33.

haline gelmesi o toplumun eğitim derecesine, yapısına, çalışkanlığına ve örgütlenmesine ve bunların iyi bir şekilde yönetimine bağlıdır. Bu anlamda genişlik siyasi yönden her zaman avantaj sağlamamaktadır. Ülke genişliğinin bir diğer etkisi federatif sistemleri zorunlu kılmasıdır. Ulaşım olanakları gelişse dahi, geniş coğrafyalarda merkezin etkisi yine sınırlı kalmakta, bu da merkezci olmayan sistemleri doğurmaktadır.¹¹⁰ Ancak bu şekilde devletler devamlılığını sağlamışlardır. Küçük bir sahaya hâkim olan devletler diğer coğrafi faktörler imkân verdiği ölçüde daha bütüncül ve iç işlerinde dinamik bir yapı kurmuşlardır. Genişliği, doğal sınır olarak ele almak dağlık yapıdaki İsviçre'nin federatif durumunu da açıklamaktadır.

Devletin hâkim olduğu sahanın şekli de önemlidir. Bu anlamda ülkenin toplu veya dağınık kara parçalarından oluşması egemenliğine ve ülke içi etkinliğine katkıda bulunmaktadır. Ülkenin şeklinin bir daireye benzemesi ve başkentinin de bu dairenin tam ortasında bulunmasına siyasi yönden büyük önem atfedilenler olmuştur.¹¹¹ Bunun ülke içinde birliği sağlamada, nüfuz etmede, siyasi ve idari hizmetlerin tek bir merkezden ülkenin her tarafına ulaşmasında yardımcı olduğu görüşü hâkimdir. Aksi durum hizmetlerin ulaşmasını zorlaştırmaktadır ve farklı siyasi eğilimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

1.3.3. Kıyıya Sahip Olma-Karayla Çevrili Olma

Denizler ve okyanuslar, karalara göre yeryüzünde çok daha geniş bir alanı kaplamaktadır. Dolayısıyla denizlerin siyasete etkileri de göz ardı edilmemelidir. Ulaşım olanaklarının gelişmesi denizlerin ekonomik önemini daha da arttırmış, başka coğrafyalardaki ihtiyaçlara ulaşmak kolaylaşmıştır. Bu gelişim insanları birbirlerine daha çok bağlamıştır. Dolayısıyla denizlerin sağladığı bu imkanlar yeni siyasi yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır.

Adalar, iklimin elverişli olduğu yerlerde emniyet açısından devamlı ve etkili siyasi organizasyonların kurulmasına uygun kara parçalarıdır.¹¹² Dağ, deniz gibi coğrafi

¹¹⁰ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 34.

¹¹¹ Göney, a.g.e., s. 98.

¹¹² Göney, a.g.e., s. 120.

koşullar, politik ve sosyal birliğin hacmini ve kültürel sınırlarını belirlemektedir. Bu nedenle adalar üzerinde hâkimiyet kurmak oldukça zordur.

Bu durumun İngiltere'nin siyasetteki rolü ve gelişimiyle ilişkili olduğunu düşünen çok sayıda düşünür olmuştur. Anakarayla bağlantısı olmayan suların doğal bir savunma hattı kurduğu Britanya Adası'nın işgali çok zordur. Bu ada üzerindeki son başarılı işgal, Normanlar tarafından 1066'da gerçekleşmiştir.¹¹³ Bu durum politik alana da yansımış, yabancı müdahalesi olmadan kendi siyasi kurumlarını geliştirmesine olanak sağlamıştır. Bu coğrafi avantaj İngiltere'nin zoraki olarak büyük bir orduyu beslemeye gereksinim duymamasını beraberinde getirmiş, özellikle 17. yy' da İngiliz krallarının parlamento ve derebeyleri üzerinde hâkimiyet kurabilecek sayıda askeri güce sahip olmamasına neden olmuştur.¹¹⁴ Bu durum, bir ada devleti olmanın, dolaylı yollardan parlamenter demokrasinin ortaya çıkışına zemin hazırladığına dair görüşlerin belirtilmesine neden olmuştur.

İngiltere'nin Kıta Avrupa'sına karşı denizlere egemen olma yönünden üstünlüğünü coğrafi durumunun doğal bir sonucu olduğunu savunanlar olmuştur. Yine de adalar bir tecrit burumu oluştursa da adaların kaderi anakara ile bağlantılıdır.¹¹⁵ İngiltere de Japonya da yanındaki anakaradaki siyasi gelişmelere karşı hep teyakuzda olmuştur.

Britanya'nın denizden kaynaklanan doğal sınırları olmasına karşın, bu durumun Almanya, Fransa gibi pek çok ülkede kısmen olması veya hiç olmaması Kıta Avrupa'sında rekabet içinde çalkantılı bir siyasi tarihin olmasına neden olmuştur. Fransa, siyasal evrimini çok sert bir şekilde gerçekleştiren bir ülkedir. Duverger'e göre, coğrafya Fransa'nın sürekli güçlü bir ordu bulundurmasını zorunlu kılmış Kral istediğinde bu orduyu kullanarak meclisi dağıtabilmiştir.¹¹⁶ Böylece iktidarını koruyabilmiştir.

Yine, Almanya'nın kuzeyde Baltık denizi, güneyde Alpler dışında bir doğal sınırının olmayıp Avrupa'nın ortaya yerinde düz bir ovada konumlanması askeri

¹¹³ Roskin, a.g.e., s. 24.

¹¹⁴ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 32.

¹¹⁵ Göney, a.g.e., s. 119.

¹¹⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 32.

bakımdan zayıfken parçalı bir siyasi yapıda olmasına, güçlü olduğunda ise yayılmacı bir politik yapıya sahip olmasına neden olmuştur.¹¹⁷ Düz bir arazinin etkileri daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Kıyıda olmak her şeyden önce dış dünya ile serbest bir şekilde ilişkide bulunmak için şarttır. Bu durum devletin bağımsızlığını ve gücünü etkilemektedir.¹¹⁸ İngiltere örneğinde görüldüğü gibi deniz hem daha iyi bir koruma hem daha iyi bir ulaşım imkânı sağlamaktadır. Kıyı sahibi olmak öncelikle önemli bir ekonomik avantaj sağlar. Tarım ve sanayi buralarda yoğunlaşmaktadır. Başka topraklardan geçmek gerekmediğinden ulaşım ucuzdur. Doğal limanlar ticareti kolaylaştırır, refah sağlar,¹¹⁹ ülkelerin yayılmalarını ve imparatorluklara dönüşmelerini kolaylaştırır. Tarihte küçük toprak parçasına sahip olduğu halde denizlere hâkimiyet kurması sayesinde siyasi olarak güç ve önem kazanan birçok devlet vardır.

Soğuk iklim bölgeleri dışında deniz kıyısı, çeşitliliğin olduğu, canlı bir ekonomik ve toplumsal hayata sebep olmaktadır. Deniz insanları ve toplumları etkileşime daha açık hale getirirken, iç kesimlerde yaşamak monotonluğa ve içe kapanıklığa neden olabilmektedir. Siyasi idealler ve teşkilatlanmalar kıyılarda daha çeşitlidir. Yunan uygarlığı dağların tarıma ve iç kesimlere ulaşımı engellemesine karşın denize yönelerek bu sayede dezavantajlı durumunu avantaja çevirmiştir. Denizlere açılarak maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayabilmiş ve uygarlıklarını geliştirmiştir.¹²⁰ Bu durumun yansımaları politik alanda da olmuştur. Birbirlerine çok yakın olmalarına rağmen deniz kıyısındaki Atina'da demokrasi, iç kesimlerdeki Sparta'da ise aristokrasi benimsenmiştir.

Aristoteles'in görüşlerini açıklarken değindiğimiz Yunan şehir devletlerinin yapısı da böyledir. Bu durumun oluşmasında coğrafyanın parçalı bir yapıyı olanaklı kılmasının neden olduğunu da ekleyebiliriz. Çünkü o devirlerde iç kesimler dağlar nedeniyle iletişim ve gelişmelere daha kapalıdır. Coğrafya nedeniyle genellikle kıyılarda küçük siyasi yapılar oluşmuş, iç kesimlerde ise vadiler kendi kendine yetmeyi olanaklı kılmıştır. Ancak ekonomik anlamda en verimli bölgeler denize açık olan

¹¹⁷ Roskin, a.g.e., s. 195.

¹¹⁸ Göney, a.g.e., s. 141.

¹¹⁹ Roskin, a.g.e., s. 27.

¹²⁰ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s.54.

alanlardır. Bu durum onları giderek denize yöneltmiştir. Malların ve hatta fikirlerin dolaşımı bu nedenle kara yerine deniz üzerinden gerçekleşmiştir.¹²¹

Bu durum tarih boyunca geçerli olmuştur. Tarihin başından itibaren, medeniyet geniş su havzaları etrafında gelişme göstermiştir. Antik Yunan medeniyeti Ege Denizi'nin çevresindeydi, Roma uygarlığı Akdeniz etrafındaydı ve daha sonra ise Akdeniz önemini yitirmiş, günümüzün Batı uygarlığı Atlantik Okyanusu'nu kuşatmıştır.¹²² Denizler ve okyanuslara göre konum gösteriyor ki, tarihin önemli bir bölümünde su havzaları kültürel yayılmanın ve etkileşimin kaynakları olmuştur.

Aynı iklim kuşağında olsalar da kıyı kesimlerle iç kesimler büyük farklılık gösterir. Denizin, okyanusun etkisi iklimin sert koşullarını yumuşatır. Bunun yanında iç kesimlerde coğrafi faktörler de çeşitlenir, ormanlar, bozkırlar, yüksek kesimler, alçak kesimler bir arada görülür. Bu durum buralarda farklı şekillerde biçimlenmiş, örgütlenmiş, yerleşmiş toplulukların yan yana yaşaması ve bu nedenle zaman zaman gerilimler yaşanması anlamına gelmektedir.

1.3.4. Yer şekilleri ve Arazi Yapısı

Dağlar savunma görevi yaparak bir ülkenin işgal edilmesini zorlaştırabilmektedir. Tarihte Finikelilerin cumhuriyetini korumasında etrafındaki dağların katkısı olmuştur. Alpler Almanya'yı güneyden kuşatmayı, Pireneler ise İspanya'yı kuzeyden, Fransa'yı ise güneyden kuşatmayı zorlaştırmıştır. Buna karşın özellikle yaz aylarında, Urallara kadar dağları olmayan Rusya'nın batısının savunulması zordur.¹²³ Hint yarımadasının kuzeyindeki yüksek dağlık yapı kuzeyden gelen istila ve farklı kültürel etkilere karşı bölge halkını izole etmiştir. Yine Alplerin morfolojik yapısı Roma İmparatorluğundan İtalya'ya kadar bölgedeki siyasi faaliyetlerde etkili olmuş, devletleri denize yöneltmiştir.

---

¹²¹ Spykman, a.g.m., s. 7.

¹²² Spykman, a.g.m., s. 16.

¹²³ Roskin, a.g.e., s. 199.

Coğrafi konumlar içerisinde diğer coğrafi faktörler, özellikle topoğrafik şartlar yer yer değişiklik göstermekte ve bu da toplumsal yaşamı etkilemektedir. Yükselti aynı zamanda iklimi de etkileyerek, toplum üzerindeki etkisini farklı bir boyutta da göstermektedir. Asya'nın geniş bir yer kaplayan bozkır bölgelerinde ataerkil toplum düzeni ortaya çıkmakta ve bunlar üzerine kurulu bir orta gelişmişlik söz konusu olmaktadır.¹²⁴ Buradan hareketle belirtmelidir ki salt bir şekilde dağları ele almak yetersiz kalmaktadır. Dağın yüksekliğine ve enleme göre değişen şekilde nereye kadar karla kaplı olduğu, vadilere, dolayısıyla tarıma ve yerleşime ne derece geniş imkân sağladığı, ulaşımına ne derece imkân verdiği yani iletişim ve etkileşime ne kadar açık olduğu önemlidir. Arazi yapısı nüfusun dağılışı ve yoğunluğunu da etkilemektedir. Bu durumun politik sonuçları olduğuna dair görüşler vardır. Siegfried, Batı Fransa'yı inceleyerek dağınık yerleşimin tutucu, toplu yerleşimin ise yenilikçi bir yapıya sebep olduğunu belirtmiştir. Bu durumun sebebinin; yalnızlığın içe kapanmayı, kalabalık içinde yaşamının ise teması sağladığı için yeni düşüncelerin ortaya çıktığı olarak açıklamıştır.¹²⁵

Dağlarda yaşayan insanlar özgürlüğüne daha düşkündür. Ayrıca toplumsal kurallara uyum sağlamakta güçlük çekerler.¹²⁶ Bunun yanında dağların kültürel anlamda da etkileri olmaktadır. Burke, Akdeniz ülkeleri üzerinden dağların sosyal ve kültürel engel oluşturarak kültürel muhafazakarlığa sebep olduğunu, genç nüfusu göçe zorladığını aktarmıştır.¹²⁷ İsviçre örneğinde olduğu gibi konumundan kaynaklanan etrafındaki tüm siyasi gelişmelere rağmen dağlar, İsviçre'nin siyasi olaylara karşı tarafsız kalmasını kolaylaştırmıştır.¹²⁸

Geniş ovalar, eğer iklim buna müsait ise ziraat ve ulaşım olanağı sağlayıp farklı ırk, dil ve kültürleri kaynaştırarak insanlar ve toplumlar arasında iş birliği ve politik birlik oluşturmayı kolaylaştırırken, İspanya, Bulgaristan ve Meksika gibi örneklerde olduğu gibi dağlar nüfuz etmeyi ve siyasi birliği kurmayı zorlaştırıp, ekonomik ve siyasi

¹²⁴ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 51.

¹²⁵ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 52-53.

¹²⁶ İbrahim Ülger, *İbni Haldun- Işığın Kaynağı Doğu*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2004, s. 63.

¹²⁷ Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2002, s.71.

¹²⁸ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 55.

gelişmeyi zorlaştırabilmektedir.¹²⁹ İspanya örneğinde olduğu gibi devlet ancak ülkenin ortasında teşkilatlanarak birliğini sağlayabilmiş ve dengeyi kurabilmiştir. Dağlar toplumsal düzeni etkiler. Dağlar yoksul, sorunlu toplum sistemlerine, ovalar ise zengin, uyumlu toplum sistemlerine kaynaklık etmektedir.¹³⁰ Bu izole bölgelerin benzer politik, milli ve kültürel grupları olmaktadır.¹³¹ Buralarda milliyetçilik duygusu son derece yüksek, ülke de ideal sınırlara ulaştığı için halkı da bu anlamda son derece enerjik olmaktadır.¹³² Benzer durum Balkanlar'da da vardır. Dağlar, her vadi veya platoyu bir şekilde izole etmiş ya da buralarda yaşayanların bağlantılarını zayıflatmıştır. Bu nedenle çeşitli gruplar kendi sosyal, siyasi ve dini karakteristiğini korumaktadır¹³³ ve küçük siyasi yapıların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu durumlar ayrıca organizasyon bakımından merkeziyetçi değil ademi merkeziyetçi bir eğilime zorlamaktadır.

Geniş düzlükler tarihte siyasi yaşam ve faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. Suyun bulunduğu tarıma da elverişli alanlar hep göçebelerin ilgisini çekmiş, büyük göç ve istilaların hedef noktası olmuş ve tarihin seyrini değiştirmiştir. Avrupa'nın kuzeyindeki geniş ovalar ise köyden şehre kadar irili ufaklı birçok yerleşimin kurulmasına sebep olmuş, bu durum eğer bataklık veya kesif orman yok ise bölgeyi Avrupa'nın orta ve güneyine göre istilalara daha elverişli kılmıştır.¹³⁴ Steplerden gelen kavimlerin yaşam tarzlarından kaynaklanan hareketli ve enerjik karakteri coğrafyaya da yansımış, bölgenin coğrafyayla ilişkili olarak yüzyıllarca hareketli ve istikrarsız olmasına, devletlerin kısa ömürlü olmasına, değişimlere uğramasına sebep olan politik olaylara sahne olmasına sebep olmuştur.

İnsanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren topluluklar yerleşim merkezleri olarak genellikle akarsu boylarını ve göl kenarlarını tercih etmişler, medeniyetler oluşmuştur. Bu bölgelerde siyasi organizasyon ve devlet kurmuşlardır. Bunda su kaynaklarının etrafındaki araziye verimli hale getirerek temel ihtiyaçların sağlanmasına olanak vermesi de önemlidir. Örneğin; Mezopotamya medeniyeti Dicle ve Fırat nehirlerinin etrafında, Mısır medeniyeti Nil nehri etrafında şekillenmiştir. Şüphesiz bu

---

¹²⁹ Roskin, a.g.e., s. 199.

¹³⁰ Kızılcılık, a.g.m., s. 151.

¹³¹ Sorokin, a.g.e., s. 147.

¹³² Göney, a.g.e., s. 118.

¹³³ Spykman, a.g.m., s. 8.

¹³⁴ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 52.

medeniyetlerin ortaya çıkışlarında iklim ve yer şekilleri gibi faktörlerde göz ardı edilemez. Ancak tarihçiler tarafından ön planda hep bu nehirler tutulmuştur.

Mısır'da bölge, büyük oranda çöllerle kaplı olmasından dolayı temaslar önemli ölçüde Nil üzerinden sağlanmıştır. Çölün olumsuzluklarına karşın Nil, taşmaların getirdiği çamur, sürekli olarak bir gübreleme sağlamış, bu sayede etrafında oldukça verimli bir vadi oluşturmuştur. Bu taşmaların düzenli karakteri, Nil'den faydalanmayı kolaylaştırmış, insanlara, suyunu kanallar vasıtasıyla biriktirecek bir sistem kurma imkânı sunmuştur. Ancak taşmaların düzensiz olduğu dönemlerde suya olan ihtiyaç zorba eğilimleri ortaya çıkarmıştır. Böyle bir durum, sulama sistemin kurulumunu, bakımını ve merkezileşmiş bir toplumsal örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Nehrin haberleşmeyi kolaylaştırması politik örgütlenmenin tüm havzaya yayılmasını sağlamış ve böylece çok ileri istikrarlı bir toplumsal örgütlenme biçimi ortaya çıkmıştır.¹³⁵ Yine sınıfların oluşumunda da Nil'in etkisi olmuştur. Fırat ve Dicle nehirleri de benzer imkânları sunmuştur. Bölgenin dağlık yapısı aynı örgütsel merkezileşmeyi doğurmamışken, düzensiz taşkınlar iktidarın merkezileşmesine neden olmuştur.¹³⁶

Akarsular ulaşım olanağı ölçüsünde karadan erişimi zor olan iç kesimlere nüfuz etme imkânı sağlamaktadır. Örneğin Kongo nehri yardımıyla Afrika'nın iç kesimlerine ilmi, siyasi ve ekonomik faaliyetler götürülmüştür. Bu nedenle nehir oradaki kolonileşmenin merkezi olmuştur.¹³⁷ Nehirler ulaşım ve ekonomik faaliyet imkânı ölçüsünde etrafında nüfusları toplayarak siyasi organizasyon ve yapılanmaları gerekli kılmıştır.

Nehrin etkisinde sistemi ve akış yönü de belirleyicidir. İçeriden dışa doğru akan bir nehir sistemi çevre ülkelerle birleşme eğilimlerine sebep olabilmektedir. Yine nehrin parçalı bir sisteminin oluşu, farklı vadiler oluşturmak da ademi merkezîyetçi yapıları doğurmaktadır. Orta Avrupa, Sibirya örnekleri bunu göstermektedir.¹³⁸ Buna rağmen akarsuların özellikle ilk siyasi örgütlenmelerdeki birleştirici rolü göz ardı edilmemelidir.

¹³⁵ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e. s. 82.

¹³⁶ Sorokin, a.g.e., s. 150.

¹³⁷ Göney, a.g.e., s. 158.

¹³⁸ Spykman, a.g.m., s. 9.

Göllerle büyüklüğüne göre siyasi bakımdan denizlerle benzer fonksiyonlar yüklenebilmektedir. Ancak bataklıklar tartışmasız şekilde ayırıcı unsurlardır. Akarsuların rolü bu anlamda tartışmalıdır. Akarsuların varlığı pek çok olanak sağlar. Rejim ve debisine göre bazen birleştirici bir unsur bazen doğal bir sınır unsuru olarak engel halini almaktadır. Ama barış zamanlarında birleştiricilikteki rolü tartışılmazdır. Buradan anlaşılıyor ki bunu belirleyen insan faktörüdür. Akarsular, etrafında uygarlık dolayısıyla devlet doğurur. Ekonomik ve siyasal hayatı şekillendirir. Ulaşım imkânı olması iç bölgelerden denizlere çıkışı sağlamaktadır.¹³⁹ Bu durumda denize atfedilen siyasi, ekonomik ve toplumsal önemlerde nehirler için geçerli olmaktadır.

Akarsular denizlerin doğal uzantıları durumundadır. Bu nedenle denizlerin etkilerini yansıtır. Akarsuların denizlerle birleştiği bölgelerde oluşan taşkın ovaları hem verimli arazilerdir hem de kara ve denizin siyasi etkilerinin birleştiği sahalardır. Bu nedenle kendine has siyasi bir öneme sahiptir.¹⁴⁰ Bu alanlarda tarih boyunca pek çok yerleşim ve medeniyet kurulmuştur.

---

¹³⁹ Roskin, a.g.e., s. 106.

¹⁴⁰ Göney, a.g.e., s. 155.

2. İBİNİ HALDUN'UN COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Orta Çağ İslam düşünce dünyasının önemli isimlerinden İbni Haldun daha çok tarihçi ve devlet adamı kimliğiyle bilinmektedir. Bu yönleriyle birlikte iktisattan sosyolojiye, psikolojiden tarihyografiye kadar birbirinden farklı birçok ilimle meşgul olan İbni Haldun, söz konusu pek çok alanda da İslam dünyasının öncülerinden olduğu kabul edilmektedir. Buna karşın İbni Haldun'un yazdığı eserlerin ve günümüzde orijinaliği kabul edilen düşüncelerinin öneminin anlaşılması maalesef 18. yüzyılı bulmuştur. Yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi tüm zorluklarına rağmen çalışmaları ve fikirleriyle kendi çevresinden çok daha geniş kitlelere hitap eden düşünürün 18. yüzyıldan itibaren çalışmalarına gösterilen ilgi yalnız İslam dünyası ile sınırlı kalmamış, Batılı düşünürler tarafından da önem verilen bir isim haline gelmiştir. İbni Haldun'un söz konusu görüşleri, günümüz bilim dünyasında fazla rağbet görmeyebilir, ancak bu görüşler yaşadığı dönemin şartlarında ele alındığında orijinal niteliktedir. Zira bu görüşlerin doğruluğu tartışmalı olsa da İbni Haldun'un olay ve olgular arasında ilişki kurma şekli oldukça ilginçtir.¹⁴¹

Birçok alanda eseri olan İbni Haldun, sosyolog yönüyle öne çıkmakta olup bu alanda yazmış olduğu "Mukaddime" adlı kitabı en bilinen eseridir. "Mukaddime" giriş mahiyetinde yazılmasına karşın oldukça ilgi görmüştür. Bu kitapta yer alan coğrafyanın insana ve topluma dolayısıyla siyasete dair etkileri çalışmanın bu bölümüne ışık tutacaktır.

İbni Haldun, Mısır'dan Fas'a hatta Endülüs'e kadar olan siyasi bakımdan da karışık geniş bir coğrafyada uzun süreler boyunca bulunma fırsatı yakalamış olması ve bu süre içinde çeşitli devlet kademelerinde görevler yapması sayesinde farklı farklı toplumsal ve siyasi olayları gözlemeleme şansı bulmuştur. Bu nedenle İbni Haldun'un hayat hikayesini bilmek görüşlerini anlamak için yardımcı olacaktır.

¹⁴¹ Aytekin Demircioğlu, "A Comparison of the Views of Ibn Khaldun and Montesquieu in Terms of the Effect of Climatic Conditions on Human Life", *The Anthropologist*, 17(3), (2014), ss. 725-733, s. 730.

2.1. HAYATI

İbni Haldun'un hayatı kabaca dört safhada incelenebilir. Birinci safha, yetişme ve talebelik dönemidir. Aşağı yukarı yirmi yıllık bu dönemi İbni Haldun, Tunus'ta Kur'an ezberlemek, kıraat öğrenmek ve ilim tahsiliyle geçirmiştir. İkinci safha, siyasi ve idari işlerle meşgul olduğu dönemdir. Yaklaşık yirmi beş yıllık bu süreçte Tunus, Cezayir, Fas ve Endülüs'te çeşitli kademelerde siyasi ve idari görevler almıştır. Üçüncü safha, kitap yazma dönemidir. Yarısı İbni Selame yarısı, Tunus'ta geçen sekiz yıllık bu dönem aynı zamanda en bilinen eseri olan Mukaddime'nin yazıldığı dönemdir. Dördüncü safha ise, kadılık ve müderrislik dönemidir. Ömrünün bu son on dört senesini genelde Mısır'da geçirmiş, ayrıca bu dönemde Hacca gitmiş, Kudüs'ü ziyaret etmiş, Şam'da Timur ile görüşmüştür.¹⁴²

İbni Haldun otobiyografisini yazmış bir düşünür olduğu için hayatı hakkında birçok düşünürle kıyasla çok daha bilgi sahibiyiz. İbni Haldun, 27 Mayıs 1332 tarihinde Tunus şehrinde doğmuştur. İsmi Abdurrahman, künyesi Ebu Zeyd, lakabı Veliyyüddin olan İbni Haldun'un tam ismi; *Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyyüddin İbn Haldun Maliki Hadrami'dir*.¹⁴³ Çocukluğunu doğduğu Tunus şehrinde geçirmiş ve burada önemli âlimlerden dersler almıştır.

İbni Haldun, soyu Yemen Araplarına dayanan köklü bir aileye mensuptur, adını da atası Hâlid İbni Osman'dan almıştır. Halid İbni Osman, sülalenin Endülüs'e ilk gelen ferdi olup, Endülüs halkının geleneklerine uygun olarak, itibar ettikleri ve hürmet gösterdikleri şahısların isimlerine eklenen "vav" ve "nun" harflerinin eklenmesiyle Halid olan ismi Haldun (Hâlidogulları, Haldungiller) olarak tanınmıştır.¹⁴⁴ Daha sonra 12. yüzyılda Endülüs ve çevresinde Hıristiyan baskılarının artmasıyla birlikte Haldunoğulları da Sevilla'dan ayrılmak durumunda kalmış ve nihayet 13. yüzyıl başlarında Tunus'a yerleşmiştir.¹⁴⁵

Babası Ebu Abdullah Muhammed ise siyaset ve idari işlerle ilgilenmemiş kendini ilim ve edebiyata adanmış, bölgede devrinin önemli âlimlerinden birisidir. Doğal

¹⁴² İbni Haldun, *Mukaddime*, C. I, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, s. 17.

¹⁴³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 18.

¹⁴⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 19.

¹⁴⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 23.

olarak İbni Haldun'un ilk hocası da babası olmuştur. İbni Haldun da öğrenimine döneminin eğitim geleneğine uygun olarak, Kur'an okumak ve ezberlemekle başlamıştır. Daha sonra dilbilgisi ve edebiyat dersleri almış, bu ilimlerden sonra mantık, felsefe ve tabii ilimleri de tahsil etmiştir. Bu ilimlerdeki başarısı ile hocalarının büyük beğeni ve takdirini kazanmıştır.¹⁴⁶

Babası ve Tunus'un ileri gelen âlimlerinden matematikten coğrafyaya, edebiyattan tarihe kadar birçok alanda eğitim gören İbni Haldun eğitimine şevkle devam ederken genç yaşında ilmi şahsiyetine büyük katkıda bulunan Tunus'taki bu ortam kısa süre içinde dağıldı. Bunun sebebi Avrupa başta olmak üzere etrafındaki ülkelerde de büyük kırıma sebep olan veba salgınıydı. 1348 yılında çıkan, İbni Haldun'un ocak söndüren de dediği kara veba hastalığı hem anne ve babasının hem de hocalarının önemli bir kısmının ölümüne sebep oldu.¹⁴⁷ Bu salgından sonra ilim hayatına ara vermeye karar vermek zorunda kaldı. Zira vebadan kurtulan hocalarının da büyük bir bölümü ya devlet erkaniyla birlikte ya da kendi başlarına bölgenin vebadan daha az zarar gören şehirlerine göç etti. Yaşanan bu gelişmeler İbni Haldun'un niyet ettiği ömrü boyunca kendini ilme verme imkanını ortadan kaldırdı.

İbni Haldun'un yaklaşık yirmi beş yıl süren siyasi ve idari hayatının başlangıcı, veba salgınından kısa bir süre sonra Tunus'tan ayrılan Merini hükümdarı Ebu'l Hasan'dan şehrin hâkimiyetini tekrar alan Hafsi hükümdarına alamet kâtibi olarak hizmet etmekle olmuştur. Bu dönemde ilmi birikimine katkıda bulunma fırsatı da bulmuştur. Görev aldığı dönemde saray halen Endülüs gibi çevre bölgelerden gelen birçok bilim adamıyla doludur. Fas'ta bu hocalardan ders alma fırsatı bulan İbni Haldun aynı zamanda kütüphaneden de yararlanmıştı.¹⁴⁸

İbni Haldun bu göreve devam ettiği sırada taht el değiştirmiş ve bir davet üzerine yolu Fas'a düşmüştür. Burada İbni Haldun bir yandan şiir, düzyazı ve hitabetle ilgilenirken bir yandan da Ebu İnan'ın kâtipliğini ve mühürdarlığını yapmış, daha sonra da ilim meclisi azalığına tayin edilmiştir. Bu görevlerle yetinmeyen İbni Haldun

¹⁴⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 24-26.

¹⁴⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 29.

¹⁴⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 31-32.

entrikalara bulaşmış, Sultan Ebu İnan'ın aleyhinde çalıştığı gerekçesiyle de iki sene hapis yatmıştır.¹⁴⁹

Siyasi çalkantılar Fas'ta bulunduğu dönemde devam etmiştir. Ancak vezirin isteğiyle hapisten çıkmış, görev almayıp şehri terk etmek yerine sarayda kalmış ve taht değişikliklerinde etkili olmuştur.¹⁵⁰ Bu dönemde farklı görevler alan ve birçok dost edinen İbni Haldun yine yaşanan bir taht değişikliği üzerine şehirden ayrılmak zorunda kalmış, yolu bu kez de Endülüs'e düşmüştür.

Endülüs'te öncelikle Gırnata'ya giden İbni Haldun burada da Fas ve Tunus'ta aldığı görevlerinin benzerini almasının yanında bir dönem elçilik görevinde de bulunmuştur.¹⁵¹ Elçilik görevini yaptığı sırada zamanında dedelerinin de yaşadığı Sevilla (İşbiliye)'ya da gitme fırsatı bulan İbni Haldun burada da yeni dostlar edinmeye devam etmiştir.

İbni Haldun daha sonra Sultan tarafından Hıristiyanların elindeki İşbilye'ye elçi olarak gönderilmiştir. Bir süre burada sefirlik görevi yaptıktan sonra İbni Haldun tekrar Endülüs'e geçmiş, Endülüs'te ailesiyle birlikte sakin ve huzurlu bir hayat sürerken eski bir dostu olan Muhammed Ebu Abdullah'ın tekrar Biceye'yi ele geçirdiğini öğrenmesi üzerine, oraya doğru yola çıkmıştır. Biceye'de son derece iyi karşılanmış ve sadrazamlık görevine getirilmiştir. Hayal ettiği, en yüksek derecedeki bu devlet görevinde İbni Haldun son derece başarılı olmuş ve ayrıca ders verme imkânı da bulmuştur. Devlet içinde kargaşaları basiretle bastırmayı bilmiş ve hatta dağlardaki Bedevi kabileleri bile vergiye bağlamayı başarmıştır.¹⁵² Fakat bu başarılarına rağmen Biceye'deki görevi de uzun sürmemiştir. Sultan Abdullah'ın bir çatışma sırasında öldürülmesi nedeniyle saltanatın tekrar el değiştirmesi üzerine bir süre görevinde kalsa da Biceye'den ayrılmıştır.¹⁵³ Bu kararında şehrin eski huzurlu ortamından uzaklaşması ve İbni Haldun'un devlet işlerine karşı eski hevesinin kalmaması etkili olmuştur ve onu bambaşka bir tecrübeye yönelmiştir.

¹⁴⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 33-34.

¹⁵⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 34.

¹⁵¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 38-39.

¹⁵² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 40-41

¹⁵³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 42.

Şehirlerde devlet işleriyle uğraşmak yerine bir süre bir Bedevi kabilesinde kalmayı tercih eden İbni Haldun, Bedevi yaşam tarzı hakkında daha çok bilgi edinmek ve yaşantılarını gözlemlemek istemiştir. Bu düşünce onu bir süre diğer kabileler arasında dolaşmaya yöneltmiştir. Birkaç yıl süren bu deneyimde İbni Haldun Bedevi yaşam tarzını yakından görme şansı yakalamış ve çeşitli gözlemlerde bulunmuştur.¹⁵⁴

Seyahate çıkma sebebi her ne kadar siyasetten ve entrikalardan uzaklaşmak olsa da bu seyahatler sonucu Bedevi kabileler ve aşiretler üzerinde çok büyük etki ve nüfuz kazanmış olan İbni Haldun'dan, bölgenin birçok hükümdarı yararlanmak istemiştir. Hükümdarlar ona, Bedeviler arasında kendi lehlerine propaganda yapma ve aşiret ve kabileler arasında çıkan ayaklanmaları durdurma gibi görevler vermişlerdir.¹⁵⁵ İbni Haldun bu görevlerin çoğunu başarıyla yerine getirip daha üst makamlar teklif edilse de sık sık taht değişiklikleri ve savaşlar yaşandığı için artık siyasi ve idari işlerden bıkmış ve bu teklifleri reddetmiştir. Entrikaların içinde bulunmasından ötürü de sultanlar ona güvenmemiş, birçok kapı artık ona kapanmıştır.

Kırk beş yaşına geldiğinde siyasi meselelerden dolayı zihnen oldukça yorulan İbni Haldun araya giren birçok dostunun ricası ve dönemin sultanlarının da onay vermeleriyle Selame Kalesi'ne yerleşmiştir. Bu kale içinde bir konakta devlet işlerinden uzakta yaklaşık dört yılını geçiren İbni Haldun kendini ilme vermesinin yanında burada tecrübe ve tahsilini harmanlayarak "Kitabü'l İber" adlı dünya tarihini konu alan bir kitap kaleme aldı. Bu dönemi önemli kılan gelişme ise, 1377 yılında Kitabü'l İber'e bir giriş mahiyetinde olan ünlü eseri Mukaddime'yi yazmasıdır. Daha sonra eklemeler ve düzeltmeler yapmış olsa da ünlü Mukaddimesi'ni ana hatlarıyla beş ay gibi kısa bir sürede yazmıştır.¹⁵⁶ Ancak bunlarla yetinmeyip daha fazla kaynağa ihtiyacı olduğu için tam yirmi altı sene sonra, doğduğu şehir olan Tunus'a geri dönmek istemiştir. Bunun gerçekleşebilmesi için de Sultana özür mektubu yazmak durumunda kalmıştır.

Ebu'l Abbas Ahmet sultanlığındaki Tunus'a yıllar sonra geri dönen ve sultanın da isteğiyle dersler vermeye başlayan İbni Haldun için bu dönem bilimsel açıdan oldukça rahat ve verimli bir dönemdir. Kendisine her türlü olanağı sunan sultanın

¹⁵⁴ İbni Haldun, *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 267-268.

¹⁵⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 42-43.

¹⁵⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 49.

teşvikleriyle İbni Haldun Kitabü'l İber'ini de burada tamamlamayı başarmıştır. Eserinin bir nüshasını da sultana takdim eden İbni Haldun, yıllar sonra geldiği Tunus'ta ilmi yönü sebebiyle büyük saygı görmüştür. Burada da sakin bir hayat yaşamayı tercih etmiş ve kitap yazmaya devam etmiştir. Ancak bu isteğine rağmen yine siyasi kargaşalardan uzak kalamamış ve bu kez Hacca gitme isteğini sebep göstererek sultandan izin istemiş, ailesini geride bırakarak Tunus'tan ayrılmıştır.¹⁵⁷

Hac için çıktığı yolculukta yolu Mısır'a düşen İbni Haldun Hac hazırlıklarını tamamlamak ve Hac kervanına katılmak için bir süre İskenderiye'de kalmıştır. Bu süreçte Mısır'da yaşanan siyasal ve sosyal olayları gözlemleme fırsatı da bulmuştur. Fakat bir sebeple Mekke'ye gidememiştir. Ardından İskenderiye'den Kahire'ye geçen İbni Haldun buraya geldiğinde şehrin âlim çevresi tarafından karşılanmış ve dersler vermeye başlamıştır. Ayrıca Tunus'ta yaptığı çalışmalarla ünlenmiş olan İbni Haldun, Sultan Zahir Seyfeddin Berkuk tarafından da sarayda kabul edilmiştir. Kutsal topraklara gitmeden önce bir süre Kahire'de seçkin zümrelere dersler vermiştir ve bunun yanında çeşitli görevler ifa etmiştir.¹⁵⁸ Pek istemese de sultanın ısrarları üzerine kadılık unvanın en üst mertebesi olan Maliki kadı'l-kudat'ı (başyargıcı) görevine atanan İbni Haldun, bu vazifesinden sonra Veliyyüddinunvanını aldı.

İbni Haldun devraldığı görevi başarıyla yerine getirmesine rağmen, eşit muamelesi ayan ve eşrafın tepkisini çekti ve bu nedenle etrafında bir muhalefet oluştu. Bunların üzerine bir de ailesini ve eşyalarını Tunus'tan Mısır'a taşıyan gemi battı. Bu acının üzerine baskılara dayanamayan İbni Haldun bir süre sonra kadılık görevinden azlini istemiş ve kendisini ilim ve ders vermekle meşgul etmiştir.¹⁵⁹

Hac vazifesini yerini getirdikten sonra ömrünün geri kalanını geçireceği Kahire'ye yerleşen İbni Haldun medrese eğitimi vermeye devam eder. Kısa süre sonra Baybars Tekkesine şeyh olur.¹⁶⁰ Ardından tekrar kadılığa atanır ve Kudüs ziyaretini gerçekleştirir.

¹⁵⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 51-52.

¹⁵⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 52-53.

¹⁵⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 54-55.

¹⁶⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 56.

Bu görevi sırasına Halep Timur tarafından talan edilmiş, İbni Haldun da sultanla birlikte Timur'a karşı Şam'ı savunmak için sefere çıkmıştır. Şehrin düşeceğini anlayan İbni Haldun Mağrip Kadısı sıfatıyla Timur'la görüşmek istemiş, görüşme sırasında ona Mağrip'in siyasi ve coğrafi bilgilerini içeren bir risale sunmuştur.¹⁶¹

Timur'dan aldığı müsaadeden sonra Şam'dan tekrar Kahire'ye dönen İbni Haldun hayatının son döneminde, Kahire'de 1401 ve 1406 yılları arasında dört defa kadılık makamına getirildi, üç kez azledildi. Mısır'dayken Mukaddime ve el-İber'i genişletti ve et-Tarif'i yazdı.¹⁶² İbni Haldun kadılık görevini sürdürdüğü sırada, 17 Mart 1406 tarihinde Kahire'de vefat etmiştir.¹⁶³

İbni Haldun, her ne kadar aldığı idari görev ve içinde bulunduğu siyasi çalkantılar nedeniyle sakin bir hayat sürememiş olsa da ömrü boyunca hem dersler vermiş hem de birçok eser kaleme almıştır.

2.2. ESERLERİ

İbni Haldun, döneminin önemli âlimlerinden aldığı eğitimleri yetişkinlik döneminde ifa ettiği görevlerden edindiği tecrübe ve gözlemlerle harmanlamış, aldığı birçok görev ve sorumluluğa rağmen ilmi yönünü ihmal etmemiş ve ömrü boyunca birçok eser kaleme almıştır.

İbni Haldun tarafından yazıldığı bilinen eserler arasında; Bürde ismindeki dini kasidenin şerhi, İbni Rüşd felsefesi hakkında bir hülasa, mantık hakkında bir risale, Razi'nin El-Muhassal'inin telhisi, Riyazeye'ye ait bir risale, şiire ait bir risale, Merakeş Sultanı'na risale, Şifaü's Sail, Kitabü'l İber, et-Ta'rif bi İbn Haldun bulunmaktadır.¹⁶⁴

Gırnatalı İbni-el Hatib bir eserinde, İbni Haldun'un bu eserlerinden ilk altısından bahsetmiştir. Ancak bu eserlerden hiçbiri günümüze ulaşmış değildir. Bu nedenle eserler elimizde olmadığı için bu eserlerin gerçekten mevcut olup olmadığı sorusu

¹⁶¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 59-60.

¹⁶² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 60-61.

¹⁶³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 67.

¹⁶⁴ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950, s. 60.

akıllara gelmektedir.¹⁶⁵ Eserlerinin varlığı ve akıbeti hakkında Otobiyografisi et-Tarif'te de bilgi verilmemiştir.

Tam adıyla Şifaü's Sail li Tehzibi'l Meseâil ise tasavvufun mahiyeti ve müridin gerekliliği gibi sorulara cevap olarak yazılmış bir eserdir. Ancak bu eserin İbni Haldun'a mı yoksa ailesinden başka birine mi ait olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur.¹⁶⁶

Yine tam adıyla Kitabü'l İber ve Divani'l Muhtedei ve'l Haber fi Eyyami'l Arabî ve'l Acemi ve'l Berber ve men Asarahum min Zevi's Sultani'l Ekber (İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin Başlangıçtan Bu Yana Gelen Haberler Divanı) kısaca Kitabü'l İber'de ise geniş bir dünya tarihi anlatımı vardır. 1868'de Bulak'ta basılmıştır.¹⁶⁷ Kitap, Peygamberler tarihinden kendi döneminin İslam devletlerine kadar geniş bir İslamiyet tarihi anlatımının yanında Yunanlılardan Yahudilere, Farslardan Türklere kadar milletlerin tarihini de içermektedir. Yedi cilt ve üç bölümden oluşan bu eserin ikinci bölümü İslam geleneğine uygun olarak Dünya'nın yaratılışından başlar ve 14. yüzyıldaki İslam devletlerine kadar gelir. Üçüncü bölüm ise Berberilerin tarihine ilişkindir.¹⁶⁸ Üçüncü bölüm bu içeriği itibariyle orijinal bir eser olarak görülmektedir.

Kitabın birinci bölümü üzerinde özellikle durulması gerekir. İbni Haldun bu bölüme Kitabü'l İber'in yazılış amacına uygun olarak giriş, önsöz anlamlarına gelen "Mukaddime" adını vermiştir. İçeriği itibariyle bu bölüm sonraki bölümlerin temelini oluşturmaktadır. İbni Haldun, Mukaddime'de, Kitabü'l İber'in diğer bölümlerinde aktardığı görüşlere giriş mahiyetindeki teorik bilgilere yer vermiştir.

Mukaddime, araştırmacılar tarafından ansiklopedi, tarihi eleştiri denemesi, tarih felsefesi, medeniyet tarihi ve sosyal felsefe kitabı olarak nitelendirilmiştir.¹⁶⁹ İçerisindeki terim ve teorilerin orijinalliği nedeniyle Mukaddime'yi kitaptan ayrı bir

¹⁶⁵ Fındıkoğlu, a.g.e., s. 60.

¹⁶⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 79.

¹⁶⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 102.

¹⁶⁸ Yavuz Yıldırım, *İbn Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990, s. 20.

¹⁶⁹ Sati El-Husri, *İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001, s. 223.

başka kitap olarak görenler olmuş, diğer bölümlerden çok daha fazla ilgi görmüş ve ayrıca birçok yabancı dile çevrilmiştir.

İbni Haldun'a göre ise kitabı bir tarih kitabıdır. İbni Haldun tarih ilmini siyasal ve sosyal hayat üzerinde etkili bir disiplin olarak görmüştür. İbni Haldun'a göre, tarihi olayların kaynağı, insanların toplumsal hayatı ve faaliyetleridir. Toplumsal olgular ve kurumlar bir düzen ve kanunlar çerçevesinde işler. İbni Haldun tarihi olayların anlatımında coğrafya ilminden de faydalanmıştır. Olayların gelişiminde coğrafi etmenlerin önemi üzerinde durur. Coğrafi determinizm diye adlandırılan bu yaklaşım; hakimiyet, siyaset ve medeniyetle olan ilişkisi bakımından İbni Haldun'un en önemli görüşü¹⁷⁰ olarak kabul edilir. İbni Haldun, derecesi tartışılan coğrafi determinizm görüşlerini yazdığı Mukaddime'de; insan ve çevre etkileşimi, ümran, devlet ve milletlerin dağılışı, göçebe ve yerleşik kültürlerin genel özellikleri, kırsal ve şehir hayatı, nüfus, meslek grupları, sanayi ve ticaret gibi çeşitli konuları coğrafi bakış açısı ile analiz etmiştir.¹⁷¹

*"Bu kitapta (Mukaddime'de) ben, insan toplulukları ve devletin kaynakları, ilk milletlerin hayatları, geçmiş devirlerde ve dini gruplar (milal) içinde ortaya çıkan değişmelerin nedenleri, devletler ve dini gruplar, şehirler ve köyler, güç kazanmalar ve zayıflamalar, çokluklar ve azlıklar, ilimler ve sa'natlar, kazançlar ve kayıplar, zamanla meydana gelen değişmeler, kırsal ve şehir hayatı, şimdiki ve geçmiş olaylar gibi umrana arız olan hiçbir şeyde söylenmesi gereken şeyleri söylemekte bir ihmalem olmamasına çalıştım."*¹⁷²

Mukaddime'de altı ana başlık vardır. Birinci ana başlıkta yerküre yedi iklim bölgesine ayrılmıştır. Yedi iklim, yedi topluma karşılık gelmektedir. Bu ayrım coğrafya ile ilgili olduğu kadar toplumlar arası ilişki ve farklılıkları da ifade etmektedir.¹⁷³ Bu bölgelerin ayrıntılı tasviri yapılmıştır ve iklimin insan üzerindeki etkilerine dair görüşler aktarılmıştır. İkinci ana başlıkta "mülk" kavramı üzerinden göçebe ve yerleşik yaşama

¹⁷⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 68.

¹⁷¹ Şahin, Belge, a.g.m., s. 440.

¹⁷² Ahmet Arslan, *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 86.

¹⁷³ Eğribel, "XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi ", a.g.m., s. 208.

dair bilgiler yer alır. Üçüncü ana başlıkta yine “mülk” kavramı üzerinden devlet meseleleri ele alınır, din devlet ilişkisine değinilir. Dördüncü ana başlıkta şehircilikten bahsedilir. İskân politikalarında yerleşimlerin coğrafi özelliklerinin dikkate alınması üzerinde durulur. Beşinci ana başlıkta çiftçilik ve hayvancılık gibi meslekler başta olmak üzere bu mesleklerin önemi ve etkileri değerlendirilmiştir. Yine mesleklerin dağılımları üzerinde coğrafi etmenlerin etkileri belirtilmiştir. Sonuncu yani altıncı ana başlıkta ise genel bir eğitim öğretim değerlendirmesi ve ilim dünyasına dair görüşleri mevcuttur.

İbni Haldun’un coğrafi unsurların etkilerine dair görüşleriyle sosyolojideki coğrafyacı okulun görüşleri uyum içerisindedir.¹⁷⁴ Bu nedenle onu bu ekol içerisinde değerlendirenler olmuştur. Halbuki İbni Haldun bu okuldan yüzyıllar önce yaşamış ve bu görüşleri ortaya koymuştur. İbni Haldun sosyal ve siyasal olguların arka planında fiziki çevre şartlarının önemi üzerinde durur. Bu koşulların en önemlisi olarak geniş bir anlamda kullandığı iklimi görür ve bunun üzerinden ayrıntılı bir yerküre tasviri yapar. İbni Haldun’un bu tasvirlerinin kaynağı gezginlerin kaleme aldığı seyahatnameler ve bu seyahatler sonucu çıkarılan haritalar olmuştur. Bu haritaların oluşturulmasında İslam dünyasının geniş bir coğrafyaya hâkim olması Müslüman gezginlerin bu coğrafyada rahatça gezmeleri ve gezdikleri yerler hakkında ayrıntılı bilgi edinmeleri etkili olmuş, ayrıca bu kolaylıklar diğer coğrafi çalışmaları arttırmıştır.

2.3. İKLİM BÖLGELERİ VE İKLİMİN BEŞERİ ETKİSİ

Toplumlar buldukları coğrafi şartlara göre birbirine benzer veya farklı özellikler kazanırlar. Sonucunda da ayırt edici kültürel değerler, alışkanlıklar ve kurallar oluşur. İbni Haldun, medeniyetin orta kuşaklarda yer aldığını, fiziki çevre koşullarının insanları, toplumları ve siyasi oluşumları bir arada yaşamaya zorlayarak buralara yönelttiğini savunmuştur.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Eski Yunan’dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 5. b., İstanbul: Ülken Yayınları, 1998, s. 233.

¹⁷⁵ Tümertekin, Özgüç, a.g.e., s. 47-48.

İbni Haldun insanlar arasında ırksal üstünlüğe dayalı bir ayırım yapmaz. İnsanların sınıflandırılmasında biyolojik özelliklerin bir üstünlük unsuru değil olsa olsa farklılık unsuru olabileceği kanaatindedir. İbni Haldun, biyolojik ırk kavramına karşı çıkararak coğrafi ırk fikrini savunur ve bu bağlamda da bir insanın doğuştan üstün olması düşüncesine karşı çıkar.¹⁷⁶ İbni Haldun'a göre ırk, coğrafi şartlara göre ortaya çıkmış bir olgudur. Ona göre Âdem'in çocukları arasında doğuştan bir üstünlük olamaz. Aralarındaki farklılıklarsa iklim şartlarının bir gereğidir.¹⁷⁷ Biyolojinin insanların farklılaşmasında etkili olan faktörlerden biri olduğunu kabul etmekle birlikte asıl önemli faktörün iklim ve coğrafya olduğu görüşündedir:

*"Çünkü fiziki çevreden gelip, insan ruhuna yansıyan ve burada yerleşip kalan bir takım hususiyetler ve vasıflar bir süre için nesilden nesile geçseler bile irsi bir duruma gelmezler, kalıcı olmazlar, er veya geç fiziki muhitin değişmesiyle değişirler."*¹⁷⁸

Farklı coğrafyalarda yaşayan insanların farklı karakterlere sahip olmasının nedeni coğrafi çevreleridir. İbni Haldun iklimi geniş anlamda kullanarak coğrafi koşulları ifade eder. İbni Haldun "iklim ve hava"dan bahsetmekte, ancak iklim dediği zaman coğrafi bölgeyi, hava dediği zaman da bugün anladığımız manada iklimi, iklim unsurlarını ve atmosfer şartlarını kastetmektedir.¹⁷⁹

İklimin determinist yönü üzerinde duran İbni Haldun buradan hareketle toplumların dünya üzerindeki dağılışı üzerinden bir yerküre tasviri yapar. Yaşam için elverişli olan (mamur) kısımları ise kendisinden önce ve sonra yaşamış birçok İslam düşünürünün yaptığı gibi Yunan coğrafyacı Batlamyus'un Yedi İklim anlayışı üzerinden aktarır.¹⁸⁰ Bunun yanında İdrisi'nin "Kitabu'l Roger"i başta olmak üzere birçok Arapça kaynaktan da faydalanır. Tasvirlerinin kaynağı kendisi değildir, ancak tasvirin ötesine geçerek yedi iklimi sebep-sonuç ilişkisi içerisinde izah etmesiyle önceki

¹⁷⁶ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, "İbni Haldun: Coğrafya Telakkisi", İstanbul, *İş Üç Aylık Ahlâk ve İhtimayyat Mecmuası*, C. VI, S. 22, (1940), ss. 49-59, s. 47.

¹⁷⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 338-339.

¹⁷⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 342.

¹⁷⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 329.

¹⁸⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 86.

coğrafyacılar­dan ayrılır. Öncelikle Dünya'nın küre şeklinde olduğunu ve yeryüzünün büyük bir bölümünün sularla kaplı olduğunu belirtir:

*“Bil ki, alemin ahvalini inceleyen hükemanın kitaplarından açıkça anlaşıl­maktadır ki, arz küre şeklindedir, her tarafı su unsuru ile kuşatılmıştır, su üzerinde yüzen bir üzüm tanesi gibidir.”*¹⁸¹

İbni Haldun, zamanla yeryüzünün bazı yerlerinde suların çekildiğini karaların ortaya çıktığını ve canlıların yaratıldığını aktarır. Karaları kuşatan denize Bahr-i Muhit adı verilir. İbni Haldun yeryüzündeki kara ve deniz büyüklüğünün neredeyse birbirine eşit olduğunu ancak çöl, çorak ve boş yerlerin çok geniş yer kapladığını, bu nedenle de karanın yalnızca dörtte birinin yaşam için elverişli olduğu görüşündedir. İbni Haldun'un yedi iklime ayırdığı kısım bu dörtte birlik kısımdır. Ekvator çizgisi, batıdan doğuya arzı ikiye ayırır. Yerkürenin en büyük hattı budur. İbni Haldun Ekvator çizgisinden güneye gidildikçe kara parçasının giderek küçüldüğünü, Ekvator'dan kuzeye doğru gidildiğinde ise kara parçasının önce büyüdüğünü sonra küçüldüğünü söyler.¹⁸²

İbni Rüşd, Ekvator'un mutedil olduğu görüşündedir. Yani güneyinde de ümran olabileceğini söyler. İbni Haldun ise Ekvator'un güneyinde mamur yani insan yaşamına uygun alan olmadığını söyler. Bunun nedeni olarak da Ekvator çizgisinin güneyinin büyük oranda suyla kaplı olmasını gösterir. Ekvator'un kuzeyinde ise yaşanabilir alanlar yedi iklim bölgesinden ibarettir ve yedi iklim kendi içerisinde onar kısma ayrılır.¹⁸³ Bu kısımlar birbiriyle aynı büyüklükte değildir. Dolayısıyla iklim bölgeleri de birbirinden farklı büyüklüktedir. Ekvatora yakın olan birinci iklim bölgesi en büyük, ikinci iklim bölgesi daha küçük en kuzeyde yer alan yedinci iklim bölgesi en küçük iklim bölgesidir.

Ekvator çizgisi esas alındığında, yeryüzünün ümrana elverişli olan bölgeleri daha çok kuzey yarım kürededir. Öyle ki Ekvator çizgisinin güneyinde okyanusun büyüklüğü ve boş arazilerin genişliği sebebiyle yaşam alanları mümkün görülmezken kuzeyde 64. dereceye kadar yerleşim kurulabilir. Geriye kalan yerler İbni Haldun'a göre boştur; 24. dereceden güneyinde uzun süren aşırı sıcak, 64. dereceden kuzeyi ise uzun

¹⁸¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 277.

¹⁸² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 277.

¹⁸³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 287.

süren aşırı soğuk nedeniyle ümran için neredeyse hiç uygun ortam bulunmamaktadır. Bunun nedeni bu bölgelerde sıcak ve soğuk mevsimler arasındaki sürenin uzun olmasıdır. Bu durum bir organizmanın oluşumuna imkân vermez.¹⁸⁴

2.3.1. İklim Bölgeleri

İbni Haldun Mukaddime'nin başında bölgeler hakkında ayrıntılı bir tasvir yapar. Yunan coğrafyacı Batlamyus'tan hareketle ümrana elverişli (mamur) olan yeryüzünün bu kısımlarını yedi kısma ayırmıştır. Bunlara yedi iklim adını vermiştir. Bu iklimlerden birincisi ikincisinden, ikincisi üçüncüsünden daha uzundur. En kısa olanı yedinci iklimdir.¹⁸⁵ Bunun sebebi karaların dağılışıdır. Bölgeler içindeki kısımlar genel itibariyle batıdan doğuya doğru birinci, ikinci, ..., onuncu kısım şeklinde sıralanır.

İbni Haldun bu izahtan sonra yeryüzündeki denizler hakkında bilgiler verir. Atlas Okyanusu'ndan Karadeniz'e, Hint Okyanusu'ndan Çin Denizi'ne kadar tüm coğrafyaları ve kıyılarındaki şehirlerden bahseder. Bunların ardından yeryüzünde bulunan nehirlerin en büyükleri dediği Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun nehirlerinden ve etrafındaki coğrafyalardan bahseder.¹⁸⁶

İbni Haldun'a göre yedi iklimi her alim farklı şekillerde ayırmıştır. O ise İdrisi Mahmudi'nin Nüzhetü-l müştak isimli eserini takip ederek bölgeleri ve buralarda yaşayan milletleri tanıtmayı tercih etmiştir.¹⁸⁷ Buradan hareketle iklim bölgelerinin ve üzerinde yaşayan milletlerin ayrıntılı bir tasvirini yapar. İbni Haldun'da iklim bölgesi tabiri, günümüz modern bilimde ekolojik çevre tabirine karşılık gelmektedir.¹⁸⁸

Birinci iklimde ilk olarak batıdaki Kanarya adalarından bahsedilir. İklimin ilk kısmında İrili ufaklı birçok adanın olduğu bu bölge zor koşullar nedeniyle tesadüfen bulunmuştur. Gemilerin okyanusa açılmaya cesaret edemediği için bu adaların çevresi hakkında çok fazla malumatın olmadığından bahsedilir. Yerli halkı hakkında bilgi

¹⁸⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 278.

¹⁸⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 278-279.

¹⁸⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 279-283.

¹⁸⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 293.

¹⁸⁸ Ünver Günay, "İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)", Erzurum, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, (1986), ss. 63-104, s. 83.

verilir. Anlatıma ikinci kısımdaki Sudan Nil'i denen nehir hakkında bilgiler vererek devam edilir. Buralarda yaşayanlar insandan çok hayvana benzer. Kollarından ve geçtiği Mali, Gana havzasından bahsedilir ve daha güneyde kayda değer bir ümran olmadığını belirtir. Karanın daha içindeki üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise vahşi kabileler bulunur.¹⁸⁹

Daha sonra Nil nehri ve geçtiği coğrafyalardan bahsedilir, beşinci kısımda Habeşistan bulunur. Nil nehrinde olduğu gibi Hint Okyanusu hakkında bilgiler verilir. Çin'e kadar uzanan Hint Okyanusu'nda bin ada olduğunu söyleyenlerin olduğu aktarılır. Hint Okyanusu'nun batısında Habeşistan, kuzeyinde ise altıncı kısımdaki Arabistan ve Yemen bulunur. Babülmendep boğazı buradadır.¹⁹⁰ Yedi, sekiz, dokuz ve onuncu kısımlardaki ülke ve kabilelerden kısaca bahsedilmiştir.

İkinci iklim, Kanarya takımadalarından ikisiyle başlar. İbni Haldun öncelikle Nijer Sahrası olarak adlandırdığı doğudan batıya uzanan çölden ve birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kısımlarda yaşayan Berberi kabilelerinden bahseder. Sahra çölünün seyahat etmeye uygun olan bu kısımlarında tüccarların Mağrip'ten Sudan'a seyahat ettiklerini belirtir. Beşinci kısımda Kızıldeniz ve doğusundaki Hicaz toprakları yer alır. Daha doğuda, altıncı kısımda büyük bir çöl bulunur. Yedinci kısımdan onuncu kısma kadar ise Pakistan, Hindistan ve Çin ülkeleri bulunur.¹⁹¹

Önceki iki iklime göre ümran bakımından zengin olan üçüncü iklim bölgesinde birçok şehir bulunur ve kabile yaşar. İbni Haldun bu coğrafyada uzun yıllar yaşadığı için tüm ayrıntılarıyla anlatır. İklimin birinci kısmının üçte birini kaplayan Atlas dağlarında yaşayan kabileler hakkında bilgiler verilmiştir. Atlas dağlarının batısında Mağrib-i Aksa denilen Fas şehirleri vardır, doğusunda ise Cezayir illeri bulunur. İkinci kısımda Tunus ve Trablus başta olmak üzere Akdeniz kıyısında çok sayıda şehir vardır. Üçüncü kısımda yine birçok şehir, bunun yanında çöller mevcuttur. Doğuya doğru gittikçe dördüncü kısımda Kahire ve İskenderiye gibi Mısır şehirleri vardır. Beşinci kısımda Suriye diyarı denen geniş bir bölge yer alır. Altıncı kısımda Basra ve Fırat-Dicle nehirlerinin bir bölümü yer alır. Yedinci kısımda Kirman toprakları ile İsfahan ve

¹⁸⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 294-295.

¹⁹⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 297.

¹⁹¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 298-300.

Horasan bulunur. Sekizinci kısımda Karlukların diyarı ve Gazne vardır. Ceyhun nehri buradan geçer. Dokuzuncu kısımda Tibet, Tibet'in doğusunda da Uygur memleketleri vardır. Onuncu kısmı ise Çin diyarı kaplar.¹⁹² Ayrıca Türklerin yaşadığı Horasan, Belh, Tirmiz gibi şehirler ile Karluk, Uygur, Kırgız yurtları bu iklimdedir.

Dördüncü iklimin büyük bir bölümü sularla ile kaplıdır. Bu iklimdeki ümranlar kıyı şeridi ve adalarda kuruludur. Daha sonra Akdeniz başlar ve burada birçok ada bulunur: İbiza Adası, Majorca, Minorca, Sardunya, Sicilya, Mora, Girit ve Kıbrıs adası. İlk dört kısım sularla kaplıdır. Beşinci kısımda Adriyatik Denizi başlar. Bu bölgede en çok ümran bulunan kısım, bölgenin kuzeyindeki haliç ve boğaz tarafıdır. Birinci kısım okyanustan başlar Endülüs ve Cebelitarık bölgesini kapsar. İkinci kısımda ise Barselona'dan başlayıp Malta Adasına kadar uzanan kıyı ve adalar bulunur. Üçüncü kısımda Otranto ve Venedik bulunur. Dördüncü kısımda Mora'dan Girit'e pek çok ada bulunur. Beşinci kısımda Rum ili (Anadolu) vardır. Altıncı kısımda Mezopotamya yer alır. Yedinci kısımda Acem diyarı vardır. Sekizinci kısımda Semerkant, Taşkent ve Buhara gibi önemli şehirler vardır. Dokuzuncu kısımda Kımak toprağı bulunur. Onuncu kısımda ise Yecüc Mecüc Dağı ve Türk boylarının yaşadığı topraklar bulunmaktadır.¹⁹³

Beşinci iklim bölgesi de Atlas Okyanusu ile başlar. Birinci kısımda kıyısındaki İber şehirleri ve çevresindeki Frenk kavimleri bulunur. İkinci kısımda Fransa şehirleri, Alp dağları, Roma ve Cenova, Napoli ve Adriyatik denizi bulunur. Üçüncü kısımda Venedik körfezi ve illeri vardır. Dördüncü kısımda Kostantiniye bölgesi ve Anadolu bulunur. Beşinci kısımda Fırat ve Dicle nehirlerinin doğduğu topraklar bulunur. Altıncı kısımda Erzurum, Tiflis, Ermenistan ve Azerbaycan toprakları bulunur. Yedinci ve sekizinci kısımlardaki, İdil-Volga nehirleri ve Aral gölü çevresinde Oğuz boyları yaşar. Dokuzuncu kısımda Altay diyarı ve Çin Seddi bulunur. Onuncu kısımda ise Yecüc Mecüc toprakları bulunur.¹⁹⁴

Altıncı iklim bölgesinde ilk kara parçasına ulaşmak için Atlas Okyanusu'ndan biraz doğuya gitmek gerekir. İlk ümranlar Britanya Adası'nda yer alır. Onları Saksonya kıyıları takip eder. İkinci kısımda ise Alman ve Flemenk illeri bulunur. Daha doğuya

¹⁹² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 301-308.

¹⁹³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 309-317.

¹⁹⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 317-323.

gidildiğinde ise üçüncü kısımda Lehistan, dördüncü kısımda Rus diyarı bulunur. Beşinci kısmın büyük bir bölümünü Karadeniz kaplar, kıyısındaki iller bu kısma dahildir. Altıncı kısımda Karadeniz'in doğu kıyıları ve Pontus diyarı bulunur. Yedinci kısımda Hazar toprakları ile Peçenek ve Kıpçak gibi kavimlerin yaşadığı Türk yurdu vardır. Sekizinci kısımda İdil-Volga havzasının ve Türk yurdunun önemli bir bölümü vardır. Dokuzuncu kısımda Kıpçak ve Türkiş illeri bulunur. Onuncu kısım ise Yecüc Mecüc illerini kapsar ve okyanusta son bulur.¹⁹⁵

Yedinci iklim bölgesinin önemli bir bölümü okyanus sularıyla kaplıdır. Birinci ve ikinci kısımda Britanya Adası'nın kuzeyi bulunur. Üçüncü kısımda Polonya illeri ve Norveç bulunur. Dördüncü, beşinci ve altıncı kısmın kuzey yarısı sularla kaplıdır, güneyinde ise bazı Rus illeri ve Tatar toprakları vardır. Yedinci kısımda Peçenek toprakları vardır. Sekizinci kısımda harap ve ümrânın olmadığı yerler vardır. Dokuzuncu kısımda Kıpçak toprakları yer alır. Onuncu kısım ise tamamıyla sularla kaplıdır. Rus topraklarının kuzeyi ve Tatar toprakları bu iklimde yer alır.¹⁹⁶ Bölgenin büyük bir bölümü yaşama elverişsiz topraklardan oluşur.

İbni Haldun'un yaşadığı dönemde Amerika henüz keşfedilmemiş bir kıtaydı. Fakat onun düşüncesinden hareketle bazı çıkarımlarda bulunulabilir. Yeni dünya ile eski dünya arasında coğrafi açıdan pek fark olmasa da toplumsal şartlar eski dünyada medeni gelişme yönünden daha uygundu. Böylece uygun olan fiziki ortama uygun toplumsal şartlar eklenince eski dünyada medeniyet daha fazla gelişmiştir. Amerika kıtasındaki medeni gelişme ise sonradan yapılan temas ve çabalarla sağlanmıştır. Bu müdahalelere rağmen en gelişmiş bölgeler coğrafi şartlar gereği, Kuzey Amerika'nın orta kısımları olmuştur.¹⁹⁷

İbni Haldun eski kaynaklardan hareketle, yedi esas iklimden yetmiş tali iklim çıkarmış, bu yetmiş tali iklimden her birinin farklı ümrân şartlarına sahip olduğunu, bu yüzden dünyanın muhtelif yerlerinde birbirinden farklı kültür ve medeniyetlerin ortaya çıktığını; değişik inanç, düşünce, adet ve yaşam tarzlarının ortaya çıktığını öne

¹⁹⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 323-327.

¹⁹⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 327-329.

¹⁹⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 153.

sürmüştür.¹⁹⁸ Ancak bu yetmiş kısmın hepsi ümran için elverişli değildir. Ümranların oluşması ve gelişmesi coğrafya başta olmak üzere çeşitli şartlara bağlıdır.

2.3.2. İklimin Beşerî Etkisi

İbni Haldun'a göre birbirinden farklı özellikler gösteren bu bölgelerin insanları ve toplumsal kurum ve yaşayış biçimleri de birbirlerinden farklılık arz eder. İbni Haldun açık bir şekilde coğrafi olayların sosyal yaşam ve milletlerin kaderleri üzerinde etkisi olduğunu dile getirir.¹⁹⁹ Toplumlara birbirinden ayıran sınıflandırmalar arasında temel gereksinimler, toprak verimliliği, dini yaşayış, ticari yaşam, ten rengi gibi başlıklar varken bunlar arasında İbni Haldun tarafından en çok üzerinde durulan ölçek sıcaklık ve iklim üzerinden yapılan sınıflandırmadır.

İbni Haldun iklimin insan üzerinde olan etkilerini ayrıntılı olarak yedi iklimi de çeşitli kategorilere göre sınıflandırır. Bu sınıflandırma doğrultusunda yedi iklim üçe ayrılır; 1. ve 2. iklim sıcak iklim bölgeleri, 3., 4. ve 5. iklim bölgeleri ılıman iklim bölgeleri, 6. ve 7. iklim soğuk iklim bölgeleri olarak sınıflandırılırken, ayrıca 4. iklim bölgesi ümran bakımından en mutedil, iklim, güney ve kuzeyindeki 3. ve 5. iklim bölgeleri itidale çok yakın iklimler, bu iki iklimi takip eden 2., 6. iklimler itidalden ve normalden uzak, 1. ve 7. iklim bölgeleri ise mutedil olmaktan çok daha uzak iklimler şeklinde sınıflandırılır.²⁰⁰

“Ayrıca yedi esas iklimin ve onun kısımları olan tali iklimlerin önemli bir kısmı okyanuslarda kalmış ve sularla kaplanmış olduğundan, yedi iklimde ve onların yetmiş cüz'ünde ayrı medeniyetlerin mevcudiyeti balıskonusu değildir. Ümran ve türleri, daha ziyade ortada bulunan üç iklimde ve onların cüzlerinde görülmektedir. Bu üç iklimin güneyindeki ikinci ve birinci, kuzeyindeki altıncı ve yedinci iklimlerinde ve bunların cüzlerinde az çok umran görülüyorsa da, bu durum buraların umrana müsait iklimlere komşu olmalarındandır.”²⁰¹

¹⁹⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 329.

¹⁹⁹ Sati El-Husri, a.g.e., s. 176.

²⁰⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 331.

²⁰¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 329.

Bununla beraber yeryüzünde çok dar alanlarda farklı coğrafi koşullar görülebilir. Bu bakımdan İbni Haldun birbirlerine yakın ve komşu olsalar da ovada, yaylada, dağda veya sahil kesimde yaşayan insanlar arasında ruhsal, fiziksel ve ahlaki açıdan birtakım farklılıkların olduğunu ileri sürmüştür. İbni Haldun, söz konusu farklılıkların oluşmasında öncelikle coğrafi konuma bağlı olarak hava sıcaklığında görülen değişimi esas almıştır.²⁰² Ancak farklı coğrafi koşullar nedeniyle aynı konumda asimetrik etkiler görülebilmektedir.

2.3.2.1. Sıcak İklim Bölgeleri

Birinci ve ikinci iklim bölgelerinden oluşan bu bölgeler sıcak hava koşulları nedeniyle yaşam için oldukça elverişsizdir. Bu iklim bölgelerinde güneş ışınları geniş açıyla düşmektedir ve hava aşırı derecede sıcaktır. Bu nedenle birinci ve ikinci iklimdeki ümranların sayısı, bu ikisini takip eden diğer iklimlere oranla daha azdır. Buradaki ümranlar arasında yer yer boş sahalara, çöl ve çorak sahalara bulunur.²⁰³ Birinci iklim bölgesi, yedi iklim içerisinde en sıcak hava koşullarına sahipken ikinci iklim birincisinden nispeten daha serin olmasına rağmen yine de mutedil olmaktan oldukça uzaktır.

Sıcak iklim bölgeleri Kanarya Adaları'ndan başlayarak Sahra altı bölgelerden Sudan'a, devamında İran ve Çin'in bir bölümüne kadar uzanan, Hint Okyanusu'nun da dâhil olduğu geniş bir coğrafyayı kapsar. Buna rağmen nüfus sayısı, yoğunluğu az ve buna bağlı olarak yerleşim sayısı azdır.²⁰⁴

İbni Haldun aşırı sıcaklığın insan üzerinde aşırı soğuktan daha zararlı etkilerinin olduğunu savunur. Çünkü aşırı sıcaklığın nemi ortadan kaldırdığını bunun da canlı yaşamını yani tekvini olumsuz yönde etkilediğini söyler.²⁰⁵

²⁰² Şahin, Belge, a.g.m., s. 447.

²⁰³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 283.

²⁰⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 283.

²⁰⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 286.

“Şiddetli hararetin, havada meydana getirdiği tesir kuruluk ve rutubetsizliktir (yubs, tecfif). Bu ise tekvine (generation) engel olur. Çünkü aşırı sıcaklık suyun çekilmesine, rutubetin ortadan kalkmasına yol açar, kuraklık meydana getirir, o yüzden maden, canlı ve bitkilerdeki tekvin fesada uğrar. Çünkü tekvin, sadece rutubet sayesinde olur.”²⁰⁶

Sıcığın, insan üzerinde soğuktan daha çok bozulmaya sebep olduğunu ve bunun bölgelerde yaşayan insanları da etkilediğini düşünen İbni Haldun’a göre, bu iklimde aşırı sıcaklar, yalnızca yerleşim üzerinde değil aynı zamanda insan üzerinde de olumsuz yönde etkiler bırakmıştır. Buralarda yaşayan insanlar oldukça ilkel koşullarda yaşamaktadır ve her yönüyle itidallikten ve normallikten uzaktır. Kamış ve çamurdan yapılan barınaklarda yaşayan insanlar, yabani ot, meyve ve sebzelerle birlikte mısır ile beslenmekte bu gıdalar ise oldukça garip görünmektedir, buradaki insanlar kendilerine ağaç yaprakları ve hayvan derilerinden elbise yapmaktadırlar. Hatta bu iklimlerin kimi kısımlarında elbise dahi giymeyen insanlar vardır. Ticaretlerinde altın ve gümüş kullanmak yerine demir, bakır vb. madenlerden yapılmış aletleri ve hayvan derilerini takas ederler. İbni Haldun’a göre doğal olarak bu durumdaki insanların da tümünden bir ümran inşa edebilecek kabiliyette olması beklenemez. Birinci iklimdeki Sudan halkını örnek veren İbni Haldun’a göre bunların çoğu ormanlarda veya mağaralarda barındığını, ehlileşmemiş, vahşileşmiştir ve bu nedenle insandan çok hayvana benzerler.²⁰⁷ İbni Haldun belirtilen tüm bu olumsuzlukların sebebi olarak aşırı sıcakları gösterir. Zira bu durum insanı zihnen ve bedenen gelişiminde olumsuz etkiler. Burada ümran ya imkânsızdır ya da asgari derecede mümkündür.²⁰⁸

İbni Haldun’a göre son derece önemli bir olgu olan din bile coğrafi koşullarla bir yönüyle ilişki içindedir. Aşırı sıcakların dine olan bakışı da olumsuz yönde etkilediğini düşünen İbni Haldun bu iklimde yaşayanların ne peygamber ne de şeriat tanıdıklarını belirtir. Buna dayanak olarak birinci ve ikinci iklim bölgelerinde semavi bir din olduğuna dair bir rivayetlerin meçhul olmasını gösterir. Buna karşın, olumsuz koşullara rağmen sayıları az da olsa bu iklimde istisna olan kavimler vardır. İtidal bölgelerine yakın yerlerde yaşayanlar böyle değildir. Mali ve Tekrur gibi Mağrip’e komşu olup

²⁰⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 286.

²⁰⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 233.

²⁰⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 287.

İslamiyet'e inananlar vardır. Habeş halkı Hristiyanlığı benimsemiş ve çevresine göre oldukça gelişmiş bir kavimdir.²⁰⁹ Bunda etkili olan ise İbni Haldun'a göre yine bir coğrafi unsurdur. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz, kıyısında yaşayan bu kavmin aşırı sıcaklardan etkilenmemesi için gereken nemi sağlamıştır. Bununla birlikte bazı Sahra altı kabileleri de Atlas dağlarının aşırı sıcakların etkilerinden uzak olan eteklerinde barınarak sıcakların etkilerinden nispeten korunmuştur.

Coğrafi yönden Arap Yarımadası da İbni Haldun'un yaklaşımının bu yönden istisnasıdır. Zira bu yarımada sıcak iklim bölgeleri içerisinde yer almasına rağmen üç tarafı denizlerle çevrilidir. İstisnayı oluşturan durum, yarımadada havadan kaynaklı kuruluşun denizlerden kaynaklanan nem sayesinde etkilerinin azalmasıdır. Böylece aşırı sıcakların etkisi azaltarak yarımadanın ılıman bir iklime sahip olmasını sağlamıştır.²¹⁰ İklimin itidal olması da bu yarımadada ümranın gelişmesine imkân vermiştir.

İnsanları ten renklerine göre tasnif etmenin dini, ahlaki veya biyolojik dayanakları olamayacağını, ten renkleri üzerinde iklim ve havanın sanılanın çok üzerinde etkili olduğunu vurgulayan İbni Haldun, iklim bölgelerinden hareketle insanların ten rengi üzerinden sınıflandırılmasını yapar ve yine bunu coğrafi şartlara bağlar. Ayrıca İbni Haldun'a göre koyu tenli insanları isimlendirmenin kaynağının beyaz tenli âlimler olduğu için ve buna karşın beyaz tenin alışlagelmiş olması nedeniyle böyle insanlara isim verme gereği duyulmamıştır.²¹¹

İbni Haldun bazı dini âlimlerin Nuh'un oğullarının soyları üzerinden yaptıkları ayrımı da kabul etmez. Keza bu görüştekilere göre beyaz tenli ırk Nuh'un oğlu Yafes'in, siyah tenli ırk ise Nuh'un beddua ettiği oğlu Ham'ın soyundan gelmektedir. Dayanak olarak gösterilen bu görüşü İbni Haldun hurafe olarak görmüştür:

"Oluşumları (ve kâinatın) tabiatı hakkında bilgi sahibi olmayan bazı nesep alimleri (ilm-i ensab alimleri, Nessabun, Genealogists), vehmetmişlerdir ki, Hz. Nuh'un oğlu Ham'ın çocukları ve nesli olan Sudan ahalisi, babasının Ham'a beddua etmesi sebebiyle siyah renge sahip olma özelliğini kazanmışlar, bu bedduanın eseri Ham'ın rengine kendini göstermiş, onun neslinden gelenleri

²⁰⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 334.

²¹⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 334.

²¹¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

*Allah'ın (siyah renkli) köle kılmasına sebep olmuştur. Ensab âlimleri bu konuda, kassacıların hurafelerinden olan bir hikâye naklederler.*²¹²

İbni Haldun, birinci ve ikinci iklimlerde yaşayan insanların, bu iklimlerde uzun süre etkili olan aşırı sıcaklığın tesiri ile renklerinin siyahlaştığını ifade etmiştir. Çünkü, siyahî insanların dördüncü iklimden yedinci iklime kadar uzanan bölgelerde ikamet etmeleri halinde, bunların neslinden gelenlerin zamanla beyazlaştıklarını ifade etmiştir. Bu durumun tersi de aynı şekilde cereyan etmektedir. Örneğin, dördüncü veya diğer kuzey iklimlerinden olanların, güneyde sıcak iklimlerde yaşamaları durumunda, zamanla bunlardan hâsıl olan nesillerin siyahlaştıklarını belirtmiştir.²¹³

2.3.2.2. İlman İklim Bölgeleri

*“Sularla kaplı olmayan yeryüzü bölümünden mamur olan yerin, Sadece arzın ortası (ve mutedil iklimler) olduğunu açıkça gösterdik. Böyle olmasının sebebi yerkürenin güney tarafının aşırı derecede sıcak, kuzey tarafının ise gayet soğuk olmasıdır. Güney ve kuzey taraflar, sıcak ve soğuk itibariyle yekdiğerinin zıddı durumunda bulunduğu için, her iki taraftan ortaya doğru gelindikçe, keyfiyetin tedricilik göstermesi ve onun için buranın mutedil olması icap eder.”*²¹⁴

İlman iklim bölgelerinde çöl ve çorak arazi azdır. Burada yaşayan milletler ve insanların sayısı haddinden fazladır. Şehir ve kasabalar sayısızdır. Beden, renk, ahlak ve din bakımından en mutedil insanlar buralarda yaşarlar.²¹⁵

Üçüncü, dördüncü ve beşinci iklimi kapsayan ılıman iklim bölgeleri mutedil iklimler olarak da adlandırılır. Kuzeyden de güneyden de orta iklimlere doğru sıcak ve soğuk hava giderek yumuşar ve iklim orta kısımda ılıman bir hal alır. Bu iklimlerde hava ılıman olup bilhassa dördüncü iklim, orta kısımda yer aldığı için itidale en yakın

²¹² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 334.

²¹³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

²¹⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 331.

²¹⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 283.

bölgedir. Havadaki bu itidalin tesiri ile bu iklimlerin ahalisinin huy ve tabiatleri de mutedildir, huyları havalalarının mizaç ve tabiatine göredir.²¹⁶

Kuzeydeki beşinci iklim ve güneydeki üçüncü iklim bölgeleri ise özellikle dördüncü iklime yakın kısımları ılıman iklime yakın hava şartlarına sahiptir. İlıman iklim bölgeleri, ümranların sayıca çokluğu nedeniyle İbni Haldun'un en çok üzerinde değerlendirmelerde bulunduğu bölgelerdir. İbni Haldun'a göre, medeniyetin doğuşu bakımından sulak, verimli ancak fazla engebeli olmayan arazi yapısının bulunduğu ılıman iklime sahip bölgeleri toplumsal yaşam için en elverişli bölgelerdir.²¹⁷ Bundan dolayı bu özelliklere sahip bölgelerde beşerî hayat oldukça gelişmiştir. Bu iklim bölgesinde Mağrip, Mısır, Suriye, Hicaz toprakları, Yemen, Mezopotamya, İran, Sind (Pakistan), Hindistan, Çin ve buralara yakın olan Endülüs, Galya bölgeleri, Kıbrıs, Sicilya, Girit adaları, Rum ve Yunan diyarında birçok ümran bulunmaktadır. Bu milletler arasında en mutedil olanlar da Irak ve Suriye bölgesinde yaşar. Çünkü buralar tüm yönlerden ortadadır.²¹⁸

İlıman iklim bölgelerinde, sıcak ve soğuk hava koşullarının insan ahlakı, mizacı ve fizyolojisine olumsuz etkileri en alt seviyededir. Mutedil iklimler, en mükemmel doğal koşullara sahip olmasından dolayı, doğanın şekillendirmesi ile insan ve insana arız olan her şey mükemmel olma hususiyetine sahip olmuştur. Ayrıca orta enlemlerde yani ılıman iklimlerde hava şartları beşer hayatı için uygun olması, beşerî faaliyetlerin en mükemmel seviyeye ulaşmasını sağlamıştır.²¹⁹

İlıman iklimde yaşayan insanlar aşırılıklardan uzak ve pek çok yönden ileri seviyededir. Burada yaşayanlar; mesken, kılık ve kıyafet, gıda, hüner ve sanat bakımından gelişmişlerdir. Bu iklimlerde, taşlardan yapılmış yüksek ve sanata dayalı mimari eserler mevcuttur. Ayrıca burada yaşayan toplumlar, alet yapma konusunda çok maharetli olup, bu hususta birbirleriyle rekabete girerler. Altın, gümüş, demir, bakır, kurşun ve kalay gibi doğal madenlere sahiptirler ve bu madenleri kullanmayı ve işlemeyi çok iyi bilmektedirler. Ekonomik faaliyetlerde altın ve gümüşü ticarî araç

²¹⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

²¹⁷ Ülken, a.g.e., s. 209.

²¹⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

²¹⁹ Rauf Belge, *Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbni Haldun*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 67.

olarak kullanırlar.²²⁰ Genel durumları itibariyle buradaki toplumlar her türlü aşırılık ve sapmalardan uzaktırlar.

Mutedil hava koşullarından dolayı bu bölgelerde insan ve topluma dair her şey itidale en yakın düzeydedir. Yedi iklimin pek çok yerinde az ya da çok mamur alan olmasına rağmen gelişmiş mamur alanlar sadece bu iklimlerde yer almaktadır. Bu avantajlar gidişat itibariyle sosyal hayata dair pek çok şeyi de olumlu yönde etkilemiştir. Bu bölgelerde yaşayanlar, başkanlık ve mülk bakımından da mamur hale gelmişler, bundan dolayı üstün devletler, şeriat ve kanunlar, belde ve şehirler, ilim ve sanatlar hep buralarda mevcut olmuştur.²²¹

Ayrıca bu iklimde yaşayan insanlar dini ve ahlaki yönden de en mükemmel seviyededir. İbni Haldun'a göre peygamberlik müessesesi genellikle bu iklimlerde mevcut olmuştur ve yaratılış ve ahlak bakımından insanların en mükemmel örnekleri olan peygamberlerin bu bölgelerin dışından çıktığına dair bir haber yoktur. Bu iklimlerde toplumların kâmil olma ve peygamberlerin ahlak, suret, beden, ruh, yaratılış ve huy bakımından insana ait en kâmil özelliklere sahip olmasından dolayı peygamberler genellikle bu iklim bölgelerinde ortaya çıkar.²²² İbni Haldun için dinlerin yayılışında da iklimsel koşullar etkili olmuştur:

*"Hatta büyük dinlerin yayılmaları bile bu şartlara bağlıdır. Güneyde Habeş, Yemen ve Sudan; kuzeyde Slav, Frenk ve Türk kavimleri arasında Hristiyanlığın ve İslamiyetin yayılması, bu ülke ve kavimlerin mutedil iklimlere bitişik ve komşu olmalarındandır."*²²³

İbni Haldun insanların gelişiminde olumlu etkisi olan ılıman iklim koşullarının aynı etkisinin diğer canlılar için de geçerli olduğunu eklemiştir. Orta iklimlerde yaşayan hayvanların vücut yapıları daha iyi görünümlü ve şekil bakımından daha düzgün olmasını ılıman hava koşullarıyla açıklamıştır.²²⁴

²²⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

²²¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

²²² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 331.

²²³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 329.

²²⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 259.

2.3.2.3. Soğuk İklim Bölgeleri

Altıncı ve yedinci iklim bölgelerini kapsayan soğuk iklim bölgelerinde başlıca ümranlar Britanya adasının kuzeyi, Rus topraklarının kuzeyi ve Tatar topraklarında bulunur. Bu bölgelerin dışında kalan topraklar ümran bakımından elverişsiz kurak ve boş topraklardır. Altıncı iklim bölgesi ılıman iklim bölgelerine komşu olmasına rağmen özellikle kuzey kısımları itidalden uzaktır. Yedinci iklim bölgesi ise daha kuzeyde olması sebebiyle itidalden ve ılımanlıktan çok daha uzaktır. İbni Haldun'a göre, soğuk iklimlerde güneş gün boyu ufuk düzleminde bulunur ve dik açıyla hiçbir zaman düşmez. Bu nedenle sıcaklık seviyesi düşüktür.²²⁵ Her iki bölgede de orta iklimlere doğru gidildikçe soğuk hava tedricen yumuşar. Bu durumdan dolayı yedinci iklim, altıncı iklimden daha soğuktur.

Soğuk hava koşulları tıpkı sıcak hava koşulları gibi beşerî hayatı ve gelişmişliği olumsuz yönde etkiler. Buralarda yaşayan insanlar her yönüyle itidalden ve normalden uzaktır. Burada insanlar tıpkı sıcak iklimlerde olduğu gibi oldukça ilkel koşullarda yaşamaktadır. Kamış ve çamurdan yapılan barınaklarda yaşayan insanlar, yabani ot, meyve ve sebzelerle birlikte mısır ile beslenmekte bu gıdalar ise garip görünmektedir, bu bölgelerdeki insanlar kendilerine hayvan derilerinden elbise yapmaktadırlar. Ticaretlerinde altın ve gümüş kullanmak yerine demir, bakır vb. madenlerden yapılmış aletleri ve hayvan derilerini takas ederler.²²⁶

İbni Haldun soğukun donma hadisesi üzerindeki etkisi, sıcaklığın kurutma olayı üzerindeki etkisinden daha hızlı olduğu kanaatine varmıştır. Ona göre, aşırı soğuk olmadıkça bu durum insanları daha çalışkan ve üretken olmaya itmiştir. Bu sebeplerden ötürü birinci ve ikinci iklimde ümran sayısı az, üç, dört ve beşinci iklimde çoktur, altıncı ve yedinci iklimlerde ise ümran sıcak iklimler kadar olmasa da azdır. Çünkü soğuk aşırı olmadıkça sıcak kadar tekvini fesada uğratmaz.²²⁷

Güneş ışınlarının durumu bu bölgelerde mevsimler boyunca aşırı soğukların etkili olmasına sebep olur. Bu durum, altıncı ve yedinci iklimde de insanların ten rengi üzerinde etkili olmuştur. Güneş ışınlarının bu bölgelere dik açılarla uğramaması Eskimo

²²⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 335.

²²⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

²²⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 286-287.

ve Slavlar başta olmak üzere bölge halklarının oldukça beyaz tenli olmasına neden olmuştur. İklimin soğuk olmasının etkisi ten rengiyle sınırlı kalmamış, insanın bazı biyolojik ve fizyolojik özelliklerini de değiştirmiştir. Aşırı soğuk gereği buralarda yaşayan halk beyaz tenli, seyrek tüylü ya da köse, mavi gözlü ve boz, kumral, kızıl saçlı olma gibi özelliklere sahiptir.²²⁸

Soğuk iklim koşullarının insan üzerindeki etkileri fizyoloji ve biyolojileri ile sınırlı kalmamış ahlaki ve dini yaşamlarını da etkilemiştir. İbni Haldun'a göre soğuk iklim bölgelerinde herhangi bir semavi dine dair işaret bulanamamıştır. Bu durum ilim açısından da böyledir. İlmi yönden de oldukça geridirler. Ancak tıpkı sıcak iklimlerde olduğu gibi soğuk iklimlerde de istisnai kavimler vardır. Sayıları az da olsa ılıman iklimlere yakın bölgelerde yaşayan Slav, Frenk ve Türk kavimleri gibi bazı kavimlerde bu durum geçerli değildir.²²⁹

İbni Haldun, ülkenin konumu ve şekli gibi coğrafi şartların hem toplumsal siyasal ve ekonomik düzen hem de insanın beden yapısı üzerindeki etkilerini açıklamakla beraber bunlara iklimin etkisi kadar özel bir önem atfetmez.²³⁰ Bu konuların daha çok askeri konularında avantaj veya dezavantaj sağladığını belirtir ki bu bizim konumuzun dışındadır.

2.4. HAVANIN VE TOPRAĞIN BEŞERÎ ETKİSİ

Sıcaklığın insanlar üzerindeki etkileri yalnızca kuzey-güney ilişkisine bağlı değildir. Yedi iklim düzenli bir dağılım gösteriyor gibi görünse de coğrafyaların Ekvator çizgisine eşit uzaklıkta olması, söz konusu coğrafyaların aynı iklime sahip olduğu anlamına gelmediği gibi farklı konumdaki coğrafyaların farklı iklimlere sahip olacağı anlamına da gelmez. İbni Haldun bu farklılıkların başlıca nedeni olarak kara parçalarının etrafını çevreleyen Bahr-i Muhit denilen okyanusu ve kara parçalarıyla iç içe geçmiş olan Akdeniz ve Hint Okyanusu'nu gösterir.²³¹ İbni Haldun yedi iklimi

²²⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 335.

²²⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 329.

²³⁰ Say, a.g.e., s. 400.

²³¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 278.

doğu-batı şeklinde ayırmıştır. Buna göre Akdeniz, batı kısmının ortasında, Hint Okyanusu ise doğu kısmının güneyinde yer alır. Batı kısmı, doğu kısmından daha az mamur alan mevcuttur. Çünkü Akdeniz mutedil iklimlerin önemli bir bölümünü su ile kaplamış durumdadır. Doğu kısmının yedi iklimi kapsayan kısımlarında okyanus fazla yer kaplamadığı için bu kısımda mamur bölge daha fazladır. Güneyde yer alan Hint Okyanusu'nun yedi iklime komşu olduğu kıyalarda ise hava yumuşaktır, mizacı varlık için ılımlıdır, tüm bölgeleri mamurluğa elverişlidir ve bu yüzden de oldukça gelişmiştir.²³²

Bir eğilim olarak doğanın insan üzerindeki determinasyonunu karakterize eden iklimci düşünceye sahip olan İbni Haldun, eserinde başta iklim olmak üzere, coğrafi etmenlerin toplumsal hayat ve milletlerin kaderleri üzerinde etkili olduğunu yazar.²³³ İbni Haldun'a göre kıyı kesimde veya iç kesimde yaşamak, dağlarda veya alçak kesimlerde yaşamak da insan ve toplumsal hayat üzerinde etkilidir. Bununla birlikte akarsular, göller vb. coğrafi faktörler de iklimi yumuşatarak mamurluğu etkilemektedir. İbni Haldun, yeryüzünün gelişmiş kesimlerinde Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun gibi büyük nehirler olduğunu söyler.²³⁴

2.4.1. Havanın Beşerî Etkisi

Arap yarımadasının üç tarafının denizlerle çevrili olmasından dolayı İbni Haldun'un tasvirlerinde bir istisna olduğunu söylemiştik. Keza nispeten serin bölgelerde denizin ısı ve ışığı yansıtması sonucu hava ısınır. Bu denizellik etkisi kıyı kesimlerde ve adalarda da görülür. Örneğin, sıcaklığın ferahlatan etkisi, üçüncü iklimde yer almasına rağmen Ceziriye adaları halklarında da gözlemlenmektedir. Söz konusu bölgenin havasında denizin etkisiyle sıcaklık birikmiş ve bundan dolayı bu durum ortaya çıkmıştır. Sıcaklığın artış göstermesindeki diğer etken de yayla ve ovaların olmayışıdır.²³⁵

²³² İbni Haldun, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, a.g.e., s. 237.

²³³ Armağan Öztürk, "Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi", Ankara, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 63(1), (2008), ss. 175-206, s. 198.

²³⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 281.

²³⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 341.

İbni Haldun'a göre iklimler, yalnızca bedeni ve cismani ögelere değil, aynı zamanda istidatlara ve manevi hayata da etki eder. Mesela hava, insan ahlakı üzerine müessir olmaktadır havanın bu etkisi düşünce ve hislerde de etkilidir.²³⁶ İbni Haldun'a göre, sıcaklık, havayı ve buharı genişletir ve atomların içine nüfuz ederek sayılarını artırır. Bunun için sarhoş olan kimse aşırı derecede neşelendiğini hisseder. Doğası gereği hüznün konusunda da tam tersi yaşanır. Şarabın keskin etkisi bu buhar ile normal şartlardakinden çok daha kalbi etkiler. Bu yüzden nefis gevşer ve kalıcı olarak gevşeme hali ortaya çıkar. Söz konusu durumun en güzel örneğinin hamamlarda görüldüğünü belirten İbni Haldun, hamamların sıcak havası, insanların ruhlarına işleyerek bedende bir ferahlama ve keyiflenme hissi verdiğini ileri sürmüştür. Böylece sıcak iklimlerde yaşayan insanların bedeninde sıcaklığın tesiriyle bir gevşeme durumu hâsıl olur. İbni Haldun'a göre işte bu nedenle hamamlara giren insanlar, sıcaklığın tesiriyle neşelenir ve mutluluğun verdiği his ile şarkı söylemeye başlarlar. Yine sıcak hava koşulları hakkında milletlerin ruh, mizaç ve ahlakları üzerinde etkili olduklarını belirten İbni Haldun, bu durumu sıcak iklimde yaşayan Sudan halkını nispeten daha serin olan dördüncü iklimde yaşayan halklarla kıyaslar. Hararet Sudanlıların ruh ve bedenlerini kaplamıştır, sıcak havanın etkisiyle çabucak neşelenirler, amaçsız ve kaygısız bir yaşam sürerler. İşlerini hafif ve aceleci şekilde yaparlar. Ayrıca bu halk zevk, keyif ve dansa düşkündürler.²³⁷

Rahatlık hissini bir diğer tesiri gıda depolamayla ilgilidir. İbni Haldun bu durumu açıklarken Ceziriye adaları ile benzer iklim koşullara sahip olan Mısır halkından örnekler verir. Buradaki halk, yaptıkları işlerin sonunu düşünmemektedirler. Söz gelimi Mısır halkı, bir aylık gıda malzemesi bile biriktirmekten kaçınmaktadırlar. Bu halk, genellikle gıda maddelerini pazardan gününbirlik olarak temin ederler. Yani sadece bir gün yetecek kadar gıda almayı tercih ederler.²³⁸

Ancak bu durum aynı iklim bölgesindeki Mağrip ülkelerinden Fas'ın iç kesimlerinde yaylalarda yaşayan insanlar için söz konusu değildir. Serin havalarda aşırı sıcaklığın sebep olduğu rahatlık hissini tam tersi görülür. Aşırı soğuk insanlar üzerinde karamsarlığa ve aşırı kaygıya neden olur. Bu iklimde yaşayan insanlar içine dönük ve keyfiyetten uzak bir yaşam sürerler. Bu durum temel ihtiyaçlarına bakışlarına da yansır.

²³⁶ Fındıkoğlu, *İçtimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri*, a.g.e., s. 116.

²³⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 340.

²³⁸ Belge, a.g.e., s. 65.

Burada yaşayan insanlarda, işlerin akıbetini düşünmekten kaynaklanan bir hüznün, endişe ve kaygı hali zuhur etmiştir. Bu insanlar gelecek endişesiyle, iki yıllık buğday ve hububatı depolayabilmektedirler. Hatta ambarlarındaki gıda tükenmesin diye sabahları erkenden pazara çıkarak, günlük besin ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Sıcak iklimlerde ve sahil kesimde yaşayan halk rahat ve neşeli iken, soğuk ve yüksek bölgelerde yaşayan toplumlar ise temkinli ve düşünceli olmaktadır.²³⁹

İbni Haldun soğuk havanın, sıcak havaya tercih ettiğini söyleyip soğuk havanın ihtiyatlı ve düzenli ve çalışkan bir toplum yapısı oluşturduğunu söylese de soğuk iklimde yaşayan insanlar da normallikten uzaktır. İnsanların vücutları, mizaçları ve ahlakları olumsuz anlamda etkilenir. Bu nedenle çok soğuk olan altıncı ve yedinci iklimlerde yaşayan kavimler bedensel ve ruhsal açıdan olduğu gibi ümran açısından çok az gelişmiştir. Bu iklimde de örnek olarak Slavlar ve Eskimoları verir.²⁴⁰

İbni Haldun iklimsel koşulların beşerî hayat üzerindeki etkisini sistemli bir şekilde ortaya koysa da sisteminde insanlar ve toplumlara ait karakteristik özellikleri doğrudan iklime bağlamak yeterli değildir. Ona göre geniş anlamda insan iklim şartlarına bağlı olarak toprağın mahsulüdür. Onun için de bulunduğu yer ve şartlara uyum sağlar.²⁴¹ Bununla sıkı ilişki içinde olan ürünlerin bolluğu ve azlığı ve bu durumun türevi olan beslenme alışkanlığı da önemli bir etkidir.

2.4.2. Toprağın Beşerî Etkisi

İklimsel koşullar imkân verse de toplumsal örgütlenmeye elverişli her alanın aynı derece verimli olması mümkün değildir. Toplumsal yaşam verimli arazilerde yoğunlaşmış olsa da çorak topraklar üzerinde toplumsal yaşamın kurulduğu yerler de vardır. İnsan, verimi bol veya kıt olan araziye göre de şekil alır.²⁴² Coğrafi çevre ve bir unsuru olan toprak insanın ne yiyeceğini ve bu yiyecekleri nasıl elde edeceğini belirler. Bu bakımdan beslenme tarzına göre şekillenen insan, yaşadığı coğrafi çevrenin sunduğu

²³⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 341.

²⁴⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

²⁴¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 342.

²⁴² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 342.

imkânlar ölçüsünde bunlardan faydalanmak zorundadır. Coğrafi çevre ise insana farklı bölgelerde farklı imkânlar sunarak, yaşam biçimleri arasındaki farkı belirlemektedir. Yaşam biçimi de insan karakter ve davranışlarına yön vermektedir.²⁴³ Kimi toplumlar bolluk içindeyken kimi toplumlar ise yeterli gıdalardan yoksundurlar. Ama İbni Haldun açıkça bu yoksunluğun olumlu sonuçlarının olduğunu savunur:

“Bununla beraber hububattan ve katıkhk maddelerden mahrum olan, çöl ve çorak topraklarda yaşayan balıskonusu insanların, bedenleri ve ahlakları itibariyle, bolluk ve varlık içine gömülmüş (mümbit ve mahsuldar arazilerde yaşayan) ova halkından daha iyi ve daha güzel bir halde oldukları görülür.”²⁴⁴

Mukaddime çevirmenlerinden Uludağ, İbni Haldun’un bu konudaki görüşlerinden hareketle insan ve toplumları üç gruba ayırır; verimsiz topraklarda yaşayanlar, verimli topraklarda yaşayanlar, şehir ve kasabalarda yaşayanlar. Birinci grup iklim ve arazi sebebiyle az gıda için mücadele etmek ve çok çalışmak, güçlü ve tetikte olmak zorundadır. Bu durum onları zinde ve cevval hale getirir. Bunların vücutları daha temiz ve düzgün, huy ve karakterleri anormallikten daha uzak, bilgi ve idrak itibariyle zihinleri daha keskindir. Bunlar bu durumu, kararında yemeye, çok çalışmaya borçludurlar. İkinci grup, yaşadıkları toprakların verimli olması sebebiyle, az çalışıp yetecek kadar gıda temin ederler. Çok miktarda aldıkları gıda, vücutta bir takım lüzumsuz ve işe yaramaz artıkların birikmesine, dolayısıyla şişmanlığa ve hantallığa sebep olmaktadır. Böylelerinin vücut yapıları ise biçimsiz ve çirkin olur. Üçüncü grup, her ne kadar ikinci grup gibi bol ve çeşitli gıda maddeleri bulabilmekte ise de bunları pişirmek, tuzlamak, kurutmak gibi çeşitli muamelelerle işlerler, katılığını, sertliğini ve kabalığını ortadan kaldırırlar. Kırlarda yaşayanların sert ve dayanıklı vücut yapılarına karşı şehir halkının ince ve nazik yapıya sahip oluşlarının sebebi budur. Huy ve davranış bakımından da böyledirler. Şehirlerde yaşayanlar can ve mallarının güvenliğini şehrin duvarlarına ve yönetenlerine bırakırlar.²⁴⁵

²⁴³ Şahin, Belge, a.g.m., s. 462.

²⁴⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 343.

²⁴⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 344.

İbni Haldun'a göre bolluk ve kıtlık dini yaşayışta da kendini gösterir. Verimsiz topraklarda ve şehirlerde yaşayan insanlar açlığa alışkın olur, zevk ve sefada uzak dururlar. Böylece verimli topraklarda yaşayan insanlara göre daha iyi bir dini yaşayışa sahiptirler. Ayrıca bolluk içindeki insanların kıtlık dönemlerinde ve hastalandıklarında verimsiz topraklarda ve şehirlerde yaşayan insanlara göre daha az dayanıklı oldukları ortaya çıkar.²⁴⁶

Tüm bunlardan hareketle söylenebilir ki, İbni Haldun'a göre insanı belirleyen özellikler doğuştan gelmez, aksine bunlar sonradan öğrenilen davranışlardır.²⁴⁷ Bu davranışlarının şiddeti ve sıklığı insanı itidalden saptırabilir. Zira İbni Haldun'un da dediği gibi "insanoğlu alışkanlıklarının evladıdır." Bakış açısı Montesquieu'yü haber verse de İbni Haldun'da iklim başta olmak üzere coğrafi unsurlar, toplumlar arasındaki farklılıkları açıklayan temel faktör olmaktan uzaktır.²⁴⁸ Bu anlamda İbni Haldun'un Montesquieu'nün müjdecisi olduğu belirtilmiştir.²⁴⁹ Çevre, iklim kadar yaşam biçimi de belirleyici bir hal alır.

---

²⁴⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 346-347.

²⁴⁷ Oktay Uygun, *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Görüşü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986, s. 25.

²⁴⁸ Yves Lacoste, *İbni Haldun*, çev. Mehmet Sert, İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1993, s. 175.

²⁴⁹ Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbn Haldun*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, s. 145.

3. MONTESQUIEU VE COĞRAFYA-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Pozitivist düşünce Batı’da 18. Yüzyıldan itibaren etkisini arttırmıştır. Ampirizm, Rasyonalizmin yerini almış, aklın yanında deney ve gözleme de önem verilmiştir. Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan bu dönemin en önemli isimlerinden olan Montesquieu bu çağın tüm özelliklerini yansıtan bir düşündürdür ve bu çağdan itibaren yayılan gözlemcilikle akılcılığın bağdaştırılması tutumuna örnek olarak Montesquieu’nün coğrafi koşullar ve düşünce düzeni arasında kurduğu ilişki gösterilebilir.²⁵⁰

Olgular arasında hep bir nedensellik bağının olduğunu savunan Montesquieu bu zorunlu hali kanun olarak adlandırır. Doğadaki her olayı kanunlarla ilişkilendiren düşünür, olaylardan hareketle nesnel açıklamalar arayışındadır.²⁵¹ Ona göre, olayları, kuralları, kurumları ve yasaları birbirine bağlayan neden sonuç zinciri belirlendikçe asıl gerçek ortaya çıkacaktır.²⁵² Böylece Montesquieu, olgusal determinizm fikrini benimsemiş ve bu anlayışla fikirlerini belirtmiştir.

Kanunların kaynağı olarak doğayı gösteren Montesquieu doğayı tanımının yanında insanı anlamaya da çalışır. “Kanunların Ruhu Üzerine”nin önsözünde “önce insanları inceledim, yasaların ve geleneklerin sonsuz farklılığı içinde sadece kendi keyfi ve isteklerine göre yönetilmediklerini anladım” şeklinde ifade kullanmıştır. İnsanın değişken bir varlık olduğunu belirten Montesquieu’ye göre insanı değiştiren ve ona etki eden iklim, din, kanunlar, yönetsel politikalar, geçmişten alınan dersler, ahlak ve gelenekler gibi çok sayıda unsur vardır.²⁵³

Montesquieu, “Kanunların Ruhu Üzerine” adlı eserinde bu unsurlardan iklimin, insana dolayısıyla topluma etkileri üzerinde önemle durması sebebiyle coğrafi yaklaşımın önemli isimlerinden biri olarak kabul edilir. İbni Haldun’dan yaklaşık üç asır sonra yaşamış olan Montesquieu Batı’da, devlet yapılarını içinde buldukları

²⁵⁰ Mahmut Arslan, "Montesquieu'nun Siyaset Sosyoloji", *Sosyoloji Dergisi*, C. III, S. 1, (2012), ss. 263-288, s. 268.

²⁵¹ Demircioğlu, a.g.m., s. 731.

²⁵² Arslan, a.g.m., s. 267.

²⁵³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C. I, çev. Fehmi Baldaş, Ankara: MEB Yayınları, 1963. s. 535.

coğrafi şartlar üzerinden ele alarak devletlerin yükselme ve düşme sebeplerini kapsamlı olarak inceleyen ilk düşünürdür.

Öncelikle Montesquieu'nün, iklimin etkilerine dair görüşlerine yer verdiği *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserinin çıkış noktası olan Avrupa seyahatine ve hayatına değinmek yerinde olacaktır.

3.1. HAYATI

Siyaset sosyolojisinin önemli isimlerinden Montesquieu, tam adıyla Charles Louis De Secondat Baron de La Brede et de Montesquieu 18 Ocak 1689'da Fransa'nın güneybatısındaki Bordeaux şehri yakınlarında La Brede şatosunda doğmuştur. Soylu bir aileden gelmesine rağmen fakirlerle kardeş olduğunu hayatı boyunca hatırlasın diye ailesi, o dönem geleneklerine aykırı olmasına rağmen vaftiz babası olarak ona bir dilenciye seçmiştir.²⁵⁴ Henüz çocuk yaşta annesini kaybeden Montesquieu şatonun ona miras kalması üzerine de baron unvanını kazanmıştır. Babası Jacques de Secondat, 16.yy. boyunca Fransa Krallığı'na hizmet etmiş taşra soylusu bir ailenin mensubuydu. Meraklı bir çocuk olan Montesquieu, gençliğinde başta doğa bilimleri olmak üzere pek çok alanda eğitim görmüştür.²⁵⁵

Montesquieu, aristokrat bir aileye mensup olduğundan ailesi tarafından siyasetle uğraşması düşünülmüş ve eğitim şekli ona göre belirlenmiştir. Nitekim Montesquieu aldığı bu eğitimler ışığında önce 1700 yılında, birçok bilgin yetiştirmiş olan Juilly'deki Oratoire keşişlerinin kolejine gönderilmiştir. Montesquieu, kolej eğitiminin yanında Latince ve Yunancayı da iyi derecede öğrendi. Burada beş yıl ilk ve orta öğrenimini gördükten sonra Bordeaux'ya geri dönerek üniversitede hukuk eğitimi aldı ve Paris'e deneyim kazanmak için giderek hukuk eğitimi tamamlamıştır.²⁵⁶ Bir süre Paris'te avukatlık yapmıştır.

²⁵⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

²⁵⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

²⁵⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

Montesquieu genç yaşından itibaren yazmaya meraklı biri olmuştur. Doğa tarihi, ahlak ve siyasetle ilgili konular başta olmak üzere pek çok konuda deneme yazmıştır. 1711'de ilk defa kaleme aldığı bir yazıda eski çağ filozoflarının Tanrı'nın lanetine uğramayacaklarını ispatlamaya çalışmıştır. 1713'te babasının ölümü üzerine Bordeaux'ya döndü, ertesi yıl da Bordeaux Parlamentosu'na üye oldu.²⁵⁷ O dönemde Fransa'da parlamento üyeleri ya kral tarafından seçiliyor ya da üyelik babadan oğula geçiyordu.

1715 yılında, yüklü miktarda çeyiz getiren ve kendisi gibi soylu bir aileden gelen bir kadınla evlenmiştir. 1716 yılında, Bordeaux başyargıncı olan amcasının ölümü üzerine, amcasının görevi, unvanı, bütün malı mülkü hatta Montesquieu adı bile ona miras kalmıştır.²⁵⁸ Bu gelişmelerden sonra mali sorunları kalmayan ve doğa bilimlerine olan merakı hukuka baskın gelen Montesquieu, Bordeaux Bilimler Akademisi'ne katılarak anatomi, fizik, fizyoloji gibi doğa bilimlerine eğilmiş, bu konularda denemeler kaleme almıştır.²⁵⁹ Bu görevi boyunca önemli gözlemlerde bulunmuş, birçok kitap okumuş, Bordeaux Bilimler Akademisine felsefe, bilim ve siyaset başta olmak üzere birçok konuya dair incelemelerini sunmuştur.²⁶⁰

Bu sırada Fransa Kralı XIV. Louis, uzun bir saltanat sürdükten sonra 1715'te ölmüş, yerine XV. Louis geçmişti. Yeni kralın yönetim anlayışına dair hiçbir yeniliğinin olmaması Montesquieu'yü rahatsız etmiş ve İngiltere'deki reformcu anlayıştan etkilenerek Fransa'nın devlet düzenine karşı eleştirel yazılar yazmıştır. Söz konusu etkiler altında kaleme aldığı ilk yapıtı, 1721 tarihli *İran Mektupları*'dır. Bu eserde Paris'i ziyaret eden iki İranlının gözünden Fransa'daki gelenek ve görenekler anlatılır; politik koşullar, toplum yapısındaki ve kilise düzenindeki usullik dışı öğeler eleştirilmektedir. İran Mektupları'nın etkisi büyük olmuş, o zamana kadar hiçbir kitabın elde edemediği bir başarı kazanmıştır.²⁶¹

1722 yılına gelindiğinde Montesquieu Paris'e tekrar gitmiştir. Burada Paris Akademisi'ne girmek için teşebbüse geçmiştir. Ama seçilmesine rağmen kral,

²⁵⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

²⁵⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

²⁵⁹ Ülker Gürkan, "Montesquieu ve Kanunların Ruhu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 40, S. 1, (1988), ss. 9-31, s. 9.

²⁶⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. V.

²⁶¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. VI.

Montesquieu'nün Paris'te oturmadığını ileri sürerek bu seçimi onaylamamıştır. Paris'te bulunduğu sırada *İspanya'nın Zenginliği Üzerine Düşünceler* adlı bir kitap yazan ve 1725 yılında bir süreliğine Bordeaux'a dönen Montesquieu akademinin başkanlığına seçilmesine rağmen tekrar Paris'e gitmiştir. Artık felsefe meclislerinin aranan ismi haline gelen Montesquieu 1728 yılında Paris Akademisi'ne tekrar seçilir ve kral bu kez buna karşı koymaz. Aynı yıl Montesquieu, gereksinim duyduğu üzere özellikle politik kurum ve toplumsal yapılar üzerinde gözlemlerde bulunmak için Almanya'dan Avusturya'ya, İtalya'dan Hollanda'ya kadar neredeyse bütün Avrupa'yı kapsayan uzun bir seyahate çıkmıştır. Seyahati sırasında Avrupalı birçok seyyahın eserlerini inceleme fırsatı bulmuştur. Böylece gezemediği birçok ülke hakkında da fikir edinmiştir. Dostu Lord Chesterfield ile beraber İngiltere'ye geçen Montesquieu burada aşağı yukarı iki yıl kalmıştır. Bu süre içinde İngiliz Parlamentosu'nu da ziyaret etme şansı bulan Montesquieu ayrıca, ülkenin idare tarzını incelemiş, İngiliz devlet ve bilim adamlarıyla yakın ilişkiler kurmuştur.²⁶²

Fransa'ya 1731'de dönen Montesquieu'nün siyaset ve hukuka dair düşünceleri İngiltere seyahati ile etkilenmiştir. Montesquieu Avrupa gezisi sırasında aldığı notların da yardımıyla *Romalıların Yükselişi ve Düşüşü Üzerine* adlı eserini kaleme almıştır. Ardından La Brede'deki şatosuna çekilir ve hiç ara vermeden seyahatlerinin asıl meyvesi olan *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserini çalışmaya başlar. Nihayet 1748 yılında başyapıtını tamamlayan Montesquieu, adını koymadan kitabını Cenevre'de bastırır. Bu kitap, yayınlanmasından itibaren büyük etki yaratmıştır. Öyle ki iki yılda yirmi iki baskı yapmıştır.²⁶³ Bu arada hem rejim yandaşları hem de karşıtları, ayrıca din çevreleri tarafından şiddetli eleştirilere de maruz kalmıştır. 1750 de Engizisyon ve Sorbonne'un saldırılarından dolayı bu kitabı için "Kanunların Ruhunun Savunması" adlı neredeyse eserin dörtte biri kadar kalın bir kitap daha yazmak zorunda kalmıştır. 1751'de ise Katolik kilisesi yapıtı tehlikeli kitaplar listesine almıştır. Buna karşın kitabı yalnız Fransa değil tüm dünya okumuş İngiltere başta olmak üzere Avrupa'nın geri kalanından büyük övgü almıştır.²⁶⁴

²⁶² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. VI.

²⁶³ Gürkan, a.g.m., s. 10.

²⁶⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. VII.

Ömrünün son yıllarında Papalıktan gelen tavsiyeleri geri çevirerek dini kurumları eleştirmeye devam etmiştir. Ömrünün geri kalanı Bordeaux ile Paris arasında geçen Montesquieu, gözleri zayıfladığından fazla çalışmamış, buna rağmen eser vermeye devam etmiştir. Öyle ki son eserinin yayımlandığını göremeden 10 Şubat 1755'te Paris'te ölmüştür.²⁶⁵

3.2. ESERLERİ

Çocukluğundan itibaren gerek merakı gerekse de kapsamlı bir eğitim alması sebebiyle birçok alana yönelik çalışmalarda bulunan Montesquieu fen ve sosyal alanlarda çeşitli konularda eserler vermiştir. Bunlarla birlikte geniş bir tarih kültürüne sahip olan düşünür aklın ışığı ile toplumsal düzen ve sorunları yer ve zaman içinde incelemeye çalışmıştır.²⁶⁶

Montesquieu'nün eserleri arasında; Romalıların Siyaseti Üzerine İnceleme, İçtenliğe Övgü, Yankı, Böbreklerin İşlevi Üzerine, Dünyanın Fiziksel Tarihi İçin Bir Düşünce, Cisimdeki Çekim Üzerine, Cisimlerin Saydamlığı Üzerine, Doğal Tarih Üzerine Gözlemler, Sylla ve Eucrates'in Konuşmaları, Görev Üzerine, Bilimlerde Bizi Teşvik Eden Dürtüler, Saygı Ve Şöhret Üzerine yer almaktadır.²⁶⁷ Bu eserlere ek olarak Montesquieu tarafından kaleme alınan üç eser ise siyaset bilimi açısından öne çıkmaktadır: İran Mektupları, Romalıların Yükselişi ve Çöküşü Üzerine Düşünceler ve Kanunların Ruhu Üzerine.

“İran Mektupları” adlı eserde, XIV. Louis döneminin sonlarında Fransa'yı ziyarete gelen iki İranlının gözünden dönemin Fransa'sı edebi bir dille anlatılmıştır. Montesquieu dünyayı keşfetmek üzere İran'dan yola çıkıp Fransa'ya gelen iki İran soylusunun sarayla, büyükelçilerle, din adamlarıyla, büyükelçilerle, vb. yazışmaları şeklinde derlediği kitapta hicivli bir dil kullanarak yaşadığı dönemde Fransa'nın devlet

²⁶⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. VIII.

²⁶⁶ Cavit Orhan Tütengil, *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1956, s. 9.

²⁶⁷ Engin Topuzkanamış, *Montesquieu'nün Düşünce Dünyasında Hukuk ve Siyaset*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 41.

ve toplum yapısına, gelenekleri göreneklerine, hatta kiliseye dair düşüncelerini aktarmıştır.

“Romalıların Yükselişi ve Çöküşü Üzerine Düşünceler” adlı eserinde ise daha ciddi bir üslup takınan Montesquieu, Roma İmparatorluğu’nu tarihsel bir çizgi içerisinde siyasi bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Montesquieu’ye göre Roma İmparatorluğu, yükselişini önce kralların kişisel değerlerine sonra da imparatorluğun ve cumhuriyetin erdemlerine borçludur. Bu değerler, disiplin, kanunlara saygı, yurdunu sevmeye, eşitlik duygusu, senatonun ölçülü davranması ve sözünü geçirmeyi bilmektir. Roma İmparatorluğu’nun çöküşü de imparatorluğun gelişigüzel bir şekilde büyümesinin, uzak ülkelerde yapılan savaşların, imparatorluğun savunmasında barbarlara güvenilmesinin ve törenlerin bozulmasının bir sonucudur.²⁶⁸ Montesquieu’nün Roma İmparatorluğu’yla ilgili bu görüşü politik anlamda coğrafi koşullara atfettiği gücün ilk göstergelerindedir.

Kanunların Ruhu Üzerine, Montesquieu’nün üzerinde yirmi yıldan fazla çalıştığı başyapıtıdır. Montesquieu, “Bu eser başarı kazanırsa, bunun çoğunu ele aldığım konunun büyüklüğüne borçluyum”²⁶⁹ diyerek ne kadar kapsamlı bir çalışma kaleme aldığına işaret etmiştir. Beş bölüm ve otuz bir kitaptan oluşan bu eserde düşünür bizim konumuz olan iklimin insan üzerindeki etkileri başta olmak üzere yüzlerce konuya dair görüşlerine yer vermiştir. Montesquieu, ilk on üç kitapta, üç hükümet biçimi hakkındaki kuramını izah etmiştir. On dördüncü kitaptan on dokuzuncu kitaba kadar kısmi iklim başta olmak üzere fiziki nedenlerin, beşerî hayat üzerindeki etkilerine ayırmıştır. Yirminci kitaptan başlayan son kısımda ise toplumsal nedenlerin; din, ticaret, para, nüfus, yasa gibi diğer toplumsal nedenler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Kitapta genel olarak toplumsal ilişkilerin nedensellik bağları dediği yasaların üzerinde durur ve kanunlar önünde herkesin eşit olması gerektiğini, özgürlüğün ise doğal bir hak olduğunu savunur. *Kanunların Ruhu Üzerine* tüm bu özellikleriyle toplumsal, siyasi, coğrafi, ekonomik ve dini güçlerin bağlantılarını gösteren ve pek çok düşünürü göre

²⁶⁸ Montesquieu, *Romalıların Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Ahmet Saki, İstanbul: Söylem Yayınları, 2001, s. 82.

²⁶⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e. s. 45.

modern sosyolojiyi başlattığını söyleyebileceğimiz en büyük yapıt olarak gösterilmektedir.²⁷⁰

3.3. KANUNLARIN RUHU ÜZERİNE

Montesquieu'nün yaşadığı dönemde Rasyonalist düşünce neredeyse her alanda hâkim akımdır. Bu akımın yansımaları hukuk alanında da olmuş, doğal hukuk doktrini adı verilen bu yaklaşımla toplum bir sosyal sözleşme ile açıklanmış, hukukun kaynağı olarak bu sözleşme gösterilmiştir.²⁷¹ Buradan hareketle hukuka, zaman ve mekân fark etmeksizin evrensel bir nitelik yüklenmiştir. Montesquieu ise Kanunların Ruhu Üzerine adlı eserinin henüz ön sözünde insanın çevresine uyan, etkilenen bir varlık olduğunu²⁷² belirterek insanın değişken karakterliğinin üzerinde durmuştur. Bu nedenle de kanunların da aynı karakterde olması gerektiğini savunmuş, yasaların çeşitliliği fikrini savunmuştur.

Montesquieu'ye göre insanları dolayısıyla toplumları etkileyen şeylerin sayısı çoktur: iklim, din, kanunlar, idare tarzı, geçmişten alınan dersler, ahlak ve davranışlar. Tüm bunlar Montesquieu'nün "genel ruh" adını verdiği, toplumun karakterini belirler. "Genel ruh" coğrafya ve tarihin meydana getirdiği özel bir topluluğun varoluş, davranış, düşünüş ve hissediş biçimidir.²⁷³ Bir toplumda bu etkenlerden biri veya birkaçı daha kuvvetli olabilir, böyle bir durumda diğerlerinin etkileri o ölçüde ortadan kalkar. Vahşi insan topluluklarında iklimin etkisi yoğundur, Çinlileri davranışları yönetir, kanunlar Japonları baskı altında tutar, zamanında Spartalıları ahlak yol göstermiş, Romalıları ise yol gösteren hükümet şekilleri ile gelenekleridir.²⁷⁴ Kanunların Ruhu Üzerine'de, a priori şeklinde ileri sürülmüş gibi görünen ilkeler, aslında milletlerin tarihi deneyiminden çıkarılmıştır.²⁷⁵ Bu unsurlar tarih sahnesinde farklı zaman ve mekânlarda farklı toplum ve kurumların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

²⁷⁰ Norman Hampson, *Aydınlanma Çağı*, çev. Jale Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991, s. 87.

²⁷¹ Gürkan, a.g.m., s.11.

²⁷² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 41.

²⁷³ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 4. b., çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 43.

²⁷⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, s. 538.

²⁷⁵ Tütengil, a.g.e., s. 12-13.

Montesquieu'ye göre tarihsel süreçte bu nedenlerden biri veya birkaçı toplumlar üzerinde giderek belirleyici olabilir. Şöyle ki; eski toplumlarda maddi nedenlerin egemenliği karmaşık ya da Montesquieu'nün diyebileceği gibi, uygar toplumlardan daha zorlayıcıdır. Montesquieu, eski uluslar, örneğin Fransa ya da İngiltere için fiziki nedenlerin, iklimin ya da toprağın etkisinin ahlaki nedenlerle karşılaştırıldığında daha zayıf olduğunu belirtir.²⁷⁶

Montesquieu, toplumları etkileyen ve bu etkileri toplumdan topluma değişkenlik gösteren doğal ve beşerî unsurlar arasına kanunları da katarak kanunların toplumsal düzenin sağlanmasında sınırlı etkilerinin olduğunu vurgular. Ona göre, kanunların etkileri de tıpkı insanlar gibi içinde bulunduğu koşullarla ilişkilidir. Çünkü her topluma özgü olan bu yasalar, bazen insanlar farkında bile olmadan etkili olan bazı nedenler tarafından belirlenmektedir.²⁷⁷ Montesquieu'ye göre her yasanın bir nedeni vardır; her yasa fiziki, manevi ya da toplumsal gerçeğin bir unsuruna bağlıdır.²⁷⁸

Montesquieu'ye göre yasalar, yapıldıkları topluma, ulusa özgü olmalıdır ve bir ulusun yasalarının başka bir ulusun yasalarına uygun düşmesi imkansızdır. Uygun düşmesi çok büyük tesadüflere bağlıdır. Çünkü düşünüre göre farklı coğrafya ve iklimler farklı ihtiyaçları, farklı yaşam tarzlarını, bunlar da farklı yasaları doğurur.²⁷⁹ Bu yüzden her yerde ve herkes için geçerli olan en iyi kanun düzeni diye bir şey olamaz. Yasama faaliyetlerinin başarısı, kanunların dış koşullar tarafından nasıl biçimlendirildiğinin bilinmesine bağlıdır. Bu biçimlendirmede yine doğal ve toplumsal koşullar rol oynamaktadır. Kanunlar; ülkenin büyüklüğüne, coğrafi konumuna, iklimine, toprağının kalitesine gibi doğal koşullara, halkın çiftçi, avcı ya da çobanlık gibi belli başlı uğraş tipine, anayasanın dayanabileceği hürriyet derecesine, halkın dinine, eğilimlerine, zenginliğine, sayısına, ticari yaşamına, eğitim ve terbiyesine ve örf adetlerine gibi toplumsal koşullara uygun olmalıdır.²⁸⁰ Bunların yanında kanun koyucuların ve bu kanunlardan etkilenenlerin tutum ve davranışları ile kanunların düzenledikleri alanların durumu önemlidir.

---

²⁷⁶ Aron, a.g.e., s. 41-42.

²⁷⁷ Aron, a.g.e., s. 25.

²⁷⁸ Göze, *Siyasal Düşünce Tarihi*, a.g.e.,s. 204-205.

²⁷⁹ Arslan, a.g.m., s. 270.

²⁸⁰ Gürkan, a.g.m., s. 15.

Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine* 'de, bütün bu etkenlerin "kanunların ruhu" dediğimiz şeyi meydana getirdiğini, bu ruhun kanunların çeşitli olaylarla olan bağlarından kaynaklandığını, bu noktaları incelenmenin gerekli olduğunu belirtmiş, kanunlar ülkenin tabii durumuna göre düzenlenmeli diyerek ülkenin ikliminden, toprağının büyüklüğüne kadar birçok coğrafi etken sıralamıştır.²⁸¹ Buradan hareketle kanunlar üzerinde coğrafi etkenlerin önemini vurgulamıştır. Toplum, bir sistemdir ve bu sistemi inşa eden ögeler arasında coğrafya, özellikle de iklim önemlidir. Montesquieu, kültürü iklimin ürettiğini savunmuştur.²⁸² Montesquieu yaptığı analizde daha çok coğrafya ve iklim üzerinden hareket etmiş, onların toplumsal yapı, düzen ve gelişmelerini etkileyen ve bireyin karakter ve yeteneğini belirleyen önemli unsurlar olduğunu iddia etmiştir.²⁸³

Öte yandan Montesquieu, toplumların belli bir gelişmişlik seviyesine eriştikten sonra, coğrafi çevrenin yoğun etkisinin eskisi kadar bu toplumlar üzerinde belirleyici olmadığını da ifade etmektedir. Montesquieu'ye göre; "Toplumsal gelişme, salt fiziksel ögelerin etkisini zaman içinde zayıflatırken; ahlaki ögelerin etkisini de güçlendirmektedir."²⁸⁴

Kanunların Ruhu Üzerine'de bir iklim teorisi ortaya koyan Montesquieu'nün teorisini geliştirirken 1728 yılında kitabı üzerine çalışmaya başlamadan önce çıktığı Avrupa seyahatinden ve seyahati sırasında okuduğu diğer kıtaları da konu alan seyahatnamelerden esinlendiği belirtilmektedir.²⁸⁵ Montesquieu, Avrupa gezisi sırasında karşılaştığı insanları, toplumları ve olayları çok iyi gözlemlemiş ve bir takım genel kurallara ulaşmak istemiştir. Gezdiği ülkeler hakkında ulaştığı tespitleri ilgi çekicidir. Montesquieu'ye göre, Almanya gezmek için, İtalya kısa bir zaman kalmak için, İngiltere düşünüş için, Fransa da yaşamak için iyidir.²⁸⁶ Bu gözlemleri sonucunda toplumsal ilişki ve olaylar arasındaki zorunlu nedensel bağların gelişigüzel

²⁸¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 54-55.

²⁸² Roskin, a.g.e., s. 154.

²⁸³ Kızılcılık, a.g.m., s. 145.

²⁸⁴ Allain Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 32.

²⁸⁵ Gürkan, a.g.m., s. 16.

²⁸⁶ George R. Havens, *Fikirler Çağı*, çev. Behzad K. Yeğen, İstanbul: MEB Sosyal Bilimler Komisyonu Yayınları, 1971, s. 114.

olamayacağını; yani bir kanuna ve ilkeye dayanması gerektiğini keşfetmiştir.²⁸⁷ Buradan hareketle ülkelerin tarihinin de gelişigüzel olamayacağını savunmuştur:

*"İlkeler koydum; özel durumların bunlara kendiliğinden uyduğunu, bütün ülkelerin tarihlerinin bu ilkelerin sonuçlarından başka bir şey olmadığını, her özel yasanın başka bir yasaya bağlı olduğunu ya da daha genel bir yasaya uyduğunu gördüm."*²⁸⁸

Montesquieu, Kanunların Ruhu Üzerine'nin coğrafyanın etkilerine dair görüşlerini aktardığı on dördüncü kitabının ilk konusuna şu şekilde başlar:

*"Çeşitli iklimlere ruh nitelikleriyle insan tutkularının aşırı derecede değişik olduğu doğru ise, kanunların bu tutkularla bu nitelikler arasındaki ayrılıklara göre düzenlenmesi gerekir."*²⁸⁹

Montesquieu'ye göre insan aklı iklime daima bağlı kalır, iklim öyle güçlü bir etkendir. Ona göre iklim öncelikle insanın biyo-psikolojik yapısını dolayısıyla karakterini etkiler.²⁹⁰ Montesquieu düşünceleri Aristoteles'i yeniler niteliktedir.

Montesquieu, insan davranışları arasındaki bu farklılığın, aynı ülkenin kuzey ve güneyindeki insanlar arasında da görülebileceğini söylemektedir. Bu etkileri tıpkı İbni Haldun gibi iklimleri soğuk-sıcak, ılıman-aşırı zıtlıkları şeklinde sınıflandırarak açıklamıştır. Ona göre güneyden kuzeye gidildikçe hava yüzeysel bir şekilde genel anlamda soğur. Montesquieu insanların karakter ve eylemlerini iklim üzerinden açıklayarak bunlar arasındaki farklılığın insanların huy, duygu ve davranışlarına da yansıtıldığını belirtir.²⁹¹

²⁸⁷ Demircioğlu, a.g.m., s. 731.

²⁸⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C. II, çev. Fehmi Baldaş, Ankara: MEB Yayınları, 1963, s. 229.

²⁸⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 415.

²⁹⁰ Gürkan, a.g.m., s. 17.

²⁹¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 415.

3.4. SOĞUK, SICAK VE ILIMAN İKLİMİN ETKİLERİ

Montesquieu iklim teorisini bilimsel bir temel üzerine inşa etme çabasıdır. Montesquieu'ye göre soğuk hava vücudun lifleri üzerinde bazı etkiler yapar. Soğuk hava vücudun dış liflerinin uçlarını sıkıştırır. Bu nedenle vücudun esnekliği ve kuvveti artar. Kanın dıştan kalbe dönüşü kolaylaşır, kalp daha iyi işler, vücut sıvıları daha dengeli olur. Bunların sonucu olarak da kişi kendisi hakkında daha iyi kanı edinir, kendine daha çok güvenir, cesur olur, mert biri olur, öç alma isteği azalır, kolay kuşkulalmaz, hile ve ikiyüzlülüğe başvurmaz, zevklerine düşkün olmaz, acıya karşı daha dayanıklı olur, tıpkı bir delikanlı gibi gözü pek olurlar, bu kimseler özgürlüğüne düşkün, samimi ve açık kalpli ama az meziyetli insanlardır.²⁹² Besinleri kolayca sindirirler bu durum onların iri yarı ancak yavaş hareket etmelerine sebep olur. Avlanmaya, seyahate, şaraba ve savaşa düşkün toplumlardır. Bununla birlikte Montesquieu'ye göre, kuzeye doğru gidildikçe insanlar erdemli olmaya daha çok özen gösterirler.²⁹³

Sıcak iklimlerde ise insanlar üzerinde yukarıda sayılan tüm durumların tersi gerçekleşir. Sinir uçları en ufak etkilerden etkilenecek şekilde açık ve yumuşaktır. Sıcak iklimde yaşayan insanlar tembel, zevk ve şehvete düşkünlüdürler. Tutkular daha çok belirir, daha çabuk giderilir. Korkak fakat kurnaz ve sonsuz bir hayal gücüne sahiptirler.²⁹⁴ Montesquieu sıcaklığın insan üzerindeki etkilerini şöyle örneklendirir:

“Bir insanı sıcak ve kapalı bir yere koyun; yukarıda sözünü ettiğim nedenlerden ötürü hemen kalbinin sıkıştığını, baygınlıklar geçirdiğini görürsünüz. Bu durumda ona şöyle biraz canlıca bir harekette bulunmasını teklif edin, öyle sanıyorum ki pek öyle istekli görünmeyecektir; o anda duyduğu sıkıntı ruhunu çökartacaktır, hiçbir şey yapamayacağını hissettiği için her şeyden korkacaktır.”²⁹⁵

²⁹² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 415-416.

²⁹³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 415-420.

²⁹⁴ Gürkan, a.g.m., s. 17.

²⁹⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 416.

Bir örnek de yaşadığı dönemde İspanya'da yapılan savaştan verir; güney ülkelerine gönderilen kuzeylilerin döndüklerinde hemşerileri kadar kahramanlık gösteremediklerini söyler.²⁹⁶

Sıcak ve soğuk iklim hakkında Aristoteles'in devamı niteliğinde görüş bildiren Montesquieu, kısıtlı da olsa Aristoteles'in izah etmediği ılıman iklimleri de inceler. Montesquieu'ye göre, ılıman iklimlerde kişilerin davranışlarında, kusurlarında hatta meziyetlerinde kararsız oldukları görülür. Mutedil iklimlerde iklimin etkisi bu kararsızlığı giderecek kadar kuvvetli değildir.²⁹⁷ İnsan, toplum ve toplumsal kurumlar üzerinde iklim yerine diğer etmenler daha belirleyici olur.

Montesquieu genel ifadelerle, iklim ile siyasal rejimler arasında bağlantı kurmuştur. Ona göre cumhuriyet, özellikle tutkuların az ateşli olduğu soğuk memleketlerde, zorbalık ise sıcak ülkelerde görülür. Monarşi ise kendisine en elverişli olan ılıman memleketlerde ortaya çıkar.²⁹⁸ Konunun ilerleyen bölümlerinde de belirtileceği gibi siyasal rejimleri farklı coğrafi koşullara da bağlamaktadır.

Montesquieu, kuzeye gidildikçe soğuk nedeniyle derisinin kalınlaşıp sinir hücrelerinin zayıfladığını ancak ve ancak çok güçlü duyumları alabileceğini; hayal gücü, tat alma, canlılık gibi hadiselerin bu küçük duyumlara bağlı olduğunu söyler. Duyulan acı içinde bu böyledir, bir Moskofun canını acıtmak için derisini yüzmek gerekir.²⁹⁹

Buradan hareketle Montesquieu, iklimleri, enlemlere göre ayırabildiğimiz gibi duyum derecelerine göre ayırabileceğimizi söyler:

“Soğuk ülkelerde insanlar zevklerine pek öyle düşkün olmazlar; mutedil ülkelerde bu düşkünlük biraz daha artar, sıcak ülkelerde ise aşırı bir hal alır... İngiltere'de de İtalya'da da operaya gittim; her ikisinde de aynı oyunları aynı aktörler oynuyorlardı; ama biri son derece sakin, öteki son derece heyecanlı iki

²⁹⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 416-417.

²⁹⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 420.

²⁹⁸ Gaetano Mosca, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, 2. b., İstanbul: Varlık Yayınları, 1968, s. 123.

²⁹⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 419.

*millet üzerinde insan kafasının alamıyacağı kadar ayrı etkiler bırakıyorlardı bu oyunlar.*³⁰⁰

Montesquieu'ye göre, Avrupa'nın güneyinde yaşayanlarla kuzeyinde yaşayanlar arasında bir çeşit denge vardır. Güneydekilerin imkanları çok, ihtiyaçları azdır, doğa çok şey vermiş, karşılığında çok az şey istemiştir. Kuzeydekilerde ise bu durum tam tersidir. Denge doğanın, güney milletlerine verdiği tembellikle, kuzey milletlerine verdiği çalışkanlık ve maharet sayesinde sağlanmıştır.³⁰¹ Montesquieu, insanların zevklere olan düşkünlüğünün kuzeyden güneye doğru gidildikçe arttığından hareketle güney ülkelerinde ince ama duygulu bir makine olan insanın kendini basit bin bir zevke kaptırabileceğini belirtir. Buralarda çeşitli tutkular yüzünden suçların sayısı artar. Hatta sıcaklığın aşırı olduğu durumlarda kişinin sivrilmesi kolay olmaz, kişi öylesine tembelleşir ki, eğilimleri edilgen bir hal alır. Kişi kendi kendini yönetmek yerine köle olarak yaşamayı tercih eder. Kişi mutluluğu tembellikte bulur. Ahlaki tutum ve davranışlardan oldukça uzaklaşılır. Bu nedenle güney toplumlarında kölelik yaygındır ve meşru olarak görülmektedir.³⁰²

İklim, dış güçlerin hâkimiyetine girmiş milletlerin bu duruma karşı tepkilerini de etkiler. Montesquieu tabiatın Hintlilere cesaret vermediğini, farklı birçok sebepten ölüm kadar korktuklarını, Avrupalıların orada doğan çocuklarında dahi bunun geçerli olduğunu, ancak hayal güçleri sayesinde akıl almaz şeyler yapabileceklerini belirtir. Bu insanların akıllı uslu bir yasayla yönetilmesi gerektiğini belirtir. Kuzeyde yaşanan duruma da eski zamanlardan örnek verir; Romalılar zamanında Avrupa'nın kuzeyinde yaşayan halkların iklimin sağladığı sağduyu sayesinde Roma egemenliğine karşı koymuşlardır.³⁰³

Bu durumun Güney ve Kuzey Amerika kıtasında da geçerli olduğunu görmekteyiz. Montesquieu, Meksika ve Peru gibi baskıcı imparatorlukların Ekvator

³⁰⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 418-419.

³⁰¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C. II, a.g.e., s. 30.

³⁰² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 420-421.

³⁰³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 421-422.

çizgisi çevresinde olduğunu, küçük ve hür milletlerin hemen hepsinin ise kutuplara yakın bölgelerde yaşadığını belirtir.³⁰⁴

Montesquieu iklimin, insanı tembelleğe iten olumsuz etkilerinin kanunlar, kurumlar vb. ile daha da derinleşebileceğini ya da giderilebileceğini belirtir. Mülkiyete kolay kolay izin vermeyen Hint yasaları insanları daha tembelleştirmiş, sokaklar keşiş ve dervişlerle dolmuşken, neredeyse aynı istikrarsız iklim ve arazi koşullarına sahip Çin'de ise yasacılar, insanları günün birinde ulaşacakları hareketsizliğe yönelten hayatın gerektirdiği görevleri yüklemişler, dinlerini de felsefelerini de kanunlarını da pratik temeller üzerine kurmuşlardır.³⁰⁵ Yöneticiler tarafından maddi unsurların getirdiği olumsuzluklar, manevi unsurlarla giderilmeye çalışılmıştır.

Kuzeye yaşayanlar çok çalışmak zorundadır. Çalışmazlarsa hiçbir ihtiyaçlarını gideremez, bu sebeple yabanileşirler. Güneyde köleliği doğal bir şekle sokan da bu olmuştur. Güneydeki insanlar zenginlikten kolaylıkla vazgeçebildiği gibi, özgürlüklerinden de vazgeçebilirler. Ama kuzeyliler ihtiyaçlarını giderebilmek için özgürlüklerine muhtaçtır.³⁰⁶ İklim kölelik ve özgürlük eğilimlerini belirler. Montesquieu, kölelik kanunlarıyla iklimin mahiyetini ilişkilendirdiği on beşinci kitapta şöyle der:

“Öyle sıcak ülkeler vardır ki vücut tüm gevşer, kimsede kuvvet diye bir şey kalmaz; kişi sırf cezaya çarpılmamak için ağır iş görmeğe katlanır: demek oluyor ki böyle bir ülkede kölelik akla aykırı görünmez; hem zaten köle efendisinin karşısında, efendi de hükümdarının karşısında aynı derece küçüldüğünden, bu ülkelerde medeni kölelik siyasi kölelikle beraber yürüyor gibidir.”³⁰⁷

“Kanunların Ruhu Üzerine”nin çeşitli bölümlerinde köleliğin insan doğasına aykırı olduğunu savunsa da Montesquieu bunun iklimin bir sonucu olduğu fikrindedir. Bu tarz eğilim farklılıklarının yalnızca milletler arasında değil, bir ülkenin çeşitli

³⁰⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 449.

³⁰⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 423-424.

³⁰⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C. II, a.g.e., s. 30.

³⁰⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 446.

bölgeleri arasında da görülebileceğini belirten Montesquieu bu konuda, Çin ve Kore'nin bölgelerini de kuzey güney ekseninde değerlendirerek sıcak iklimlerde yaşayan insanların öteden beri köle halinde, soğuk iklimlerde yaşayan insanların ise devamlı olarak hürriyet içinde yaşadığını ifade eder.³⁰⁸ Hatta Montesquieu daha da ileri giderek, hükümet merkezlerinin seçiminde dahi kuzey güney ayrımının önemli olduğunu savunur. Güneyde bir merkez seçilirse kuzeyin elden çıkabileceğini, kuzeyde bir merkez seçilirse ülkenin güneyinin rahatlıkla elde tutulabileceğini savunur.³⁰⁹ Bunu da tekrar tabii nedenlere dayandırır.

Montesquieu'ye göre iklimin benzer olduğu farklı bölgelerde benzer yasaklar getirilebilmektedir. Çeşitli yaşam tarzlarını meydana getiren, çeşitli iklimlerden kaynaklanan çeşitli ihtiyaçlardır. Örneğin, şarap sıcak ülkelerde sıvıların daha çabuk buharlaşmasından ötürü kana daha kolay karışır ve kişiye dokunur. İslamiyet'in ilk döneminde getirilen bu yasak Montesquieu'ye göre Arap ülkelerinin iklimlerine uygun bir yasadır. Kartacılılara şarabı yasaklayan yasa da iklime uygun bir yasadır. Gerçekten de bu iki ülkenin iklimi aşağı yukarı aynıdır.³¹⁰ Soğuk ülkelerde ise terleme yoluyla vücuttan daha az su atıldığı için bu tarz bir yasağın tepki çekeceğini belirten Montesquieu'ye göre kişisel sarhoşluğun toplumsal sarhoşluğa dönüşmemesi gerekir.³¹¹ Bu da benzer konularda iklime göre farklı kanunların getirilmesi gerektiğinin bir göstergesidir.

Yukarıda belirtilen durumun tersinin de geçerli olabileceği haller vardır. Montesquieu, ataları olan eski Cermenlerin tutkuların son derece yumuşak olmasını gerektiren bir iklimde yaşadıklarını, bu nedenle kanunlarında şüphecilik olmadığını ama Cermenlerin bir kolunun İspanya'ya yerleştikten sonra iklimin başka kanunların çıkmasına sebep olduğunu söylemektedir.³¹² Montesquieu'ye göre bu bölgeye yerleşen insanların hayal gücü artmış, bu durum kanun yapıcıların da yaptığı kanunlarda şüpheciliği arttırmıştır. Montesquieu ayrıca iklim nedeniyle ahlak anlayışları İspanyadakilere benzeyen Müslümanların İberik yarımadasına kolayca yerleşmelerine

³⁰⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 488-489.

³⁰⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 498.

³¹⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 427.

³¹¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 427-428.

³¹² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 434-435.

ve imparatorluklarını uzunca bir süre devam ettirmelerine şaşırmmamak gerektiğini de ekler.³¹³

Montesquieu'de iklimin etkilerinin değerlendirilmesi kuzey güney ayrımıyla sınırlı değildir. Daha da ileri giderek, ülkelerin kendine özgü coğrafi özellikleri ve topoğrafyasının da başta yönetim biçimleri olmak üzere pek çok şey üzerinde etkili olduğunu savunur. Montesquieu'ye göre yönetim şekilleri fiziki çevre şartlarından doğmuştur.³¹⁴ Demokrasi, monarşi, despotizm, ... yönetim şekli ne olursa olsun o milletin özel yapısına uygun olmalıdır. Ona göre, demokrasi ancak coğrafi açıdan küçük toplumlarda, monarşi orta büyüklükteki toplumlarda, despotizm ise çok geniş coğrafyaya sahip toplumlarda olanaklıdır.³¹⁵ Cumhuriyetin yaşaması ülkenin hâkimiyet alanının küçük olmasına bağlıdır. Saltanat ise küçük ülkelerde demokrasiye dönüşürken, büyük ülkelerde hükümdar önemli görevlerdeki kişileri göz önünde tutamadığından itaat etmeleri için despotizme dönüşmek zorundadır. Montesquieu, Eski Yunan ve Roma demokrasilerinin yıkılmasında devletlerin yayılmacı politikaların rolü olduğu görüşündedir.³¹⁶

Montesquieu'ye göre, istibdat yönetimleri, iklimin insanlarını ve toplumlarını korkak ve tembel hale getirdiği sıcak iklim koşullarının hâkim olduğu güney ülkeleri ve Asya'da egemendir. Asya'nın bu özellikleri sebebiyle kuzeyden bir millet güneyde bir yeri fethettiğinde onların tüm kötü alışkanlıklarını alır, kendi milletine de köle gibi muamele etmeye başlar. Ilıman iklimin geniş bir alanına yayıldığı Avrupa'da ise hürriyetlerine düşkün insanlar birbirlerini yenseler bile Asya tipi istibdat yönetimleri kurmaları söz konusu olmaz.³¹⁷ Montesquieu, Avrupa'nın kuzeyinde yaşayanların, özgür insanlar olarak Avrupa'yı istila ettiğini, Asya'nın kuzeyinde yaşayanların ise efendileri için istila ettiği kanısındadır. Bu kölelik ruhu göç edilen yerlere de taşır.³¹⁸ Buradan hareketle söyleyebiliriz ki iklimin yanı sıra dağ, ova gibi arazi yapıları da özgürlük eğilimlerini etkileyen koşullardandır.

³¹³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 436

³¹⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 14.

³¹⁵ Cavit Orhan Tütengil, *Montesquieu: Siyaset ve İktisat Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977, s. 26.

³¹⁶ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, a.g.e., s. 33-34.

³¹⁷ Gürkan, a.g.m., s.17-18.

³¹⁸ Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, ed. Nüvit Gerek, a.g.e., s. 25.

Montesquieu'ye göre ılımanlıktan uzaklaşıp iklimsel koşulların sertleşmesi, insan üzerinde baskıya yol açmaktadır. İnsan ya miskin ya da yırtıcı olur, zorbalık görülür. Buna karşın büyük iklim farklılıklarına rastlanmayan Avrupa'da ise insanlar yapıcı bir ruha sahiptir. Hatta insan haklarının burada savunulduğu görülür.³¹⁹ Montesquieu'ye göre Doğu ülkelerinde yaşayan insanların ise iklimin etkisiyle, dünyanın en kuvvetli etkilerini çabucak aldıkları görülmektedir. İnsanların vücut tembellikleri ruh tembelliğine dönüşür. Bu durum hareket, çaba, çarpışma gibi dinamizm gerektiren şeylerden kaçınmayı gerektirir.³²⁰

Bir milleti başka bir milletle temasa geçmeye yönelten iklim, o milletin değişmeyi sevmesini de sağlar.³²¹ Doğuda kanunların, geleneklerin ve davranışların hatta giyinme tarzının dahi bin yıl önce nasılsa öyle kalmasının nedeni budur.³²² Bunları kendi aralarında muhafaza edebilirler ancak dışarıdan gelen güçlü etkilere karşı koyamazlar.

Montesquieu seyahatnamelerden hareketle Asya'yı coğrafi olarak şöyle tarif eder:

*"Aşağı yukarı kırkinci dereceden kutba kadar giden, Moskof ülkesinden Doğu Denizine kadar uzanan o uçsuz bucaksız kıtanın, yani kuzey Asya'nın son derece soğuk bir iklimi vardır. (...) Bu soğuk da, bir yandan arazinin yüksekliğinden, öte yandan güneyden kuzeye doğru çıktıkça dağların alçalmasından, kuzey rüzgarlarının da hiçbir engelle karşılaşmadan alabildiğine esmesinden ileri geliyormuş. (...) Avrupa'da ise Norveç'le Laporya dağları, kuzey ülkelerini bu rüzgarlardan koruyan mükemmel bir engel teşkil eder. (...) Siberya'nın güneyinde bulunan Tatar ülkesi de çok soğuktur. (...) Çin Tataristan'ında 43, 44 ve 45 inci derecelerde yılın yedi ya da sekiz ayında don olmyan araziye rastlamak imkansızdır; bundan ötürü de Fransa'nın güneyinden daha sıcak olması gereken bu ülkelerin İzlanda kadar soğuk olduğu anlaşılıyor. (...) insanlar da ancak ırmak ve göl kenarında oturmak ve şehir kurmak zorunda kalmaktadırlar."*³²³

³¹⁹ Arslan, a.g.e., s. 270- 271.

³²⁰ Arslan, a.g.e., s. 271.

³²¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 541.

³²² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 422-423.

³²³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 489-491.

Topoğrafyanın iklim üzerinde de etkili olan bir coğrafi unsur olduğu görülmektedir. Bu nedenle Asya'da tam manasıyla mutedil bir bölge yoktur. Asya'nın geniş düzlüklere sahip arazi yapısı, güçsüz toplumların kendilerini savunmalarına imkân veren doğal engelleri içermez, güçlüler güçsüzleri istila eder ve bu durum geniş ve despotik imparatorlukların kurulmasına olanak sağlar. Avrupa'da ise mutedil bölge, iklim bakımından değişiklikler göstermesine rağmen topoğrafik özelliklerinin yardımıyla oldukça geniştir.³²⁴ Avrupa'nın dağlık, göller ve nehirlerin doğal sınırlar oluşturduğu arazi yapısı ise daima geniş bir alana hâkim yönetimlerin kurulmasına imkân vermemiştir. Buranın halkı hürriyetlerine düşkün olduğu için yabancı güçlere boyun eğmezler. Yönetimleri ılımlı, insanları kanunlara saygılıdır. Oysa tarihte ne Asya'da ne de Güney Asya gibi sıcak bir iklime sahip olan Afrika'da insanların hürriyet arayışı hiç olmamıştır.³²⁵ Montesquieu burada Asya'nın tarihte tam on üç kez istila edilmesini, Avrupa'da ise bu durumun sadece dört kez yaşanmasını bunların da Asya'dakilere göre çok zor gerçekleştirildiğini kanıt olarak gösterir.³²⁶

Asya, Avrupa'ya göre daha güneyde olduğundan su kaynakları daha çabuk kuruyordu. Asya'nın iklimi ve dağlarda az kar bulunması, nehirlerin daha az kabarması bunların da etkisiyle saldırılara açık geniş bir arazi yapısına sahip olması baskıcı rejimleri gerekli kılmıştır.³²⁷ Dağlık bölgelerde ise istila riski az olduğundan mutedil yönetim şekilleri benimsenir. Asya'da, Avrupa'daki gibi komşu ülkeler arasındaki coğrafi unsurlar benzer değildir. Bu nedenlerden dolayı Asya'daki milletler kuvvetli ve zayıf diye ayrışırlar. Cesurlarla korkaklar hemen hemen yan yana olurlar. Bu yüzden Asya halkının bir bölümünün istilacı bir bölümünün köle olması gerekir.³²⁸ Bu kölelik dayatmasını Avrupa'yı istila ettiklerinde de denemişlerdir ama bu ters tepmiş Avrupa'da toplumlar arasında özgürlük düşüncesinin giderek yükselmesinin sebebi olmuştur.³²⁹

Montesquieu'ye göre toplumların özgürlüklerine düşkünlüklerini belirleyen bir başka coğrafi etken de yaşanan yerin bir ada ülkesi olup ana karaya olan uzaklıklarıdır.

³²⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

³²⁵ Gürkan, a.g.m., s.18.

³²⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

³²⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 496.

³²⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

³²⁹ Gürkan, a.g.m., s.18.

Bunlara bir de iç ulaşım imkanlarının elverişli olması eklendiğinde siyasal birliğin sağlanmasında sürat kazandıran etkenler olurlar.³³⁰ Adalılar özgürlüklerine ana karada yaşayanlardan daha düşkündür. Genel olarak adaların alanları küçüktür; halkın bir bölümü, başka bir bölümü baskı altında tutmak için kullanılamaz; deniz adalıları büyük imparatorluklardan ayırdığı için tiranlar oralara kadar uzanamaz; deniz, fetih akınlarını durdurur. İstila hareketlerinin dışında kaldıkları için adalılar kanunlarını kolayca muhafaza ederler.³³¹ Kendilerini dış etkilerden mümkün olduğunca koruyan ada milleti hürriyetlerini korumak için kalelere, kara kuvvetlerine ihtiyaç duymaz. Böylece coğrafi faktörler belirleyicilikten çok destekleyici nitelik kazanır. Kara milletleri ise kaynaklarını hep oralara harcamak durumundadır. Ticaretle uğraşması halinde denizlerde hâkimiyet kurması olanaklıdır. Böyle bir millet komşularının saygısını kazanır.³³² Montesquieu isim vermeden İngiltere'nin bir değerlendirmesini yapmıştır. Orada durmadan siyasetten söz edilmesini iklimin, birçok insana geniş görüş imkânı vermesine bağlar.³³³ Düşünceleri onun İngiltere'den ne kadar çok etkilendiğinin göstergesidir.

Duverger, buradaki “ada” kavramını geniş anlamda almak gerektiğini ileri sürmektedir. Çöllerin adaları demek olan vahaları, Nil gibi çöllerle çevrili kimi nehirlerin vadilerini, kesif ormanların içlerindeki açıklık alanları da denizlerdeki adalara benzetmektedir.³³⁴ Bu tarz coğrafi unsurların da tıpkı bir okyanus gibi izolasyon sağlaması benzetmeyi destekler niteliktedir.

Bu coğrafi unsurların yanında Montesquieu'ye göre, hürriyete düşkünlük açısından toprağın verimli olup olmaması da belirleyici bir unsurdur. Toprak konusundaki görüşlerinin özgünlüğü tartışılıp İngiliz bir doktordan esinlendiği iddia edilse de³³⁵ yine iklim konusunda olduğu gibi bir nedensel mantık ortaya koyan Montesquieu'ye göre, bir ülkede toprağın verimli olması, o ülkede yaşayanların tabii olarak bağlılığını sağlar. Ekilebilecek toprağı verimli ve geniş olan ülkelerde çiftçiler toprağı ekip biçmeye kafa yorduğundan hürriyetle ilgili sorunlara pek eğilmezler.

³³⁰ Say, a.g.e., s.398.

³³¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 504-505.

³³² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 570-571.

³³³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 576.

³³⁴ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 52.

³³⁵ Aron, a.g.e., s. 39.

Bundan dolayıdır ki tüm hükümet şekillerini eşit görürler. Hal böyleyken, bolluktan gevşeyen, canını seven insanlar yağmalardan ve ordulardan korkarlar, verimli topraklardan kaçarlar. Bu nedenle bu bölgeler savunmasız kalır, istilalara açıktırlar. Bu nedenle yabancı saldırılara karşı koyamazlar. Aslında bir kez boyun eğdikten sonra artık özgürlük ruhunu yakalamaları mümkün değildir. Ürün, bir bağılılık belirtisi halini alır. Ekilebilir toprağın az olduğu, dağlık topraklarda halklar az şeye sahip olduklarından bunları korumak da oldukça kararlıdır.³³⁶ Hürriyetleri dağlardaki insanların adeta tek nimetleridir. Bu ülkeleri zapt etmek kolay değildir.

Kıraç topraklarda yaşamak ise toplumları çalışkan, ciddi ve savaşçı olmaya zorlamıştır.³³⁷ Böylece, tek kişinin yönetimi daha çok verimli ülkelerde, çok kişinin yönetiminde söz sahibi olduğu hükümetler de toprağı verimli olmayan ülkelerde kurulur. Özgürlüklerine düşkün olmalarından dolayı burada ılımlı bir yönetimin ve kanunların olması gerekmektedir. Bu duruma örnek olarak da kıraç toprakların olduğu Atina'da hep demokratik yönetimler olmuşken, verimli toprakların olduğu Sparta'da aristokrasi egemen olmuştur.³³⁸ Çünkü demokrasi özgürlükten başka kaybedecek şeyi olmayanların tercih ettiği rejimdir. Verimli ovalarda ise paylaşılacak çok şey vardır ve aslan payı hep güçlüünün olmuştur.

Toprağın verimli olması orada yaşayan toplumun doğrudan ihya olması anlamına gelmez. O toprağın işlenmesi gerekir. Toprağın işlenmesi aynı zamanda birçok zanaatın doğmasını da sağlar. Toprağın işlenmemesi durumunda millet avcılığa yönelir, bir de istilaya uğrarlarsa ormanlık arazilerde yaşamaya başlarlar, yerleşimler kurup suyolları açılmadığından etraf bataklık halini alır. Bu durumda toplum dağınık yaşamaya mecbur kalır. Daha küçük milletler meydana getirirler.³³⁹ Verimli olmayan arazilerde ise toplumlar kalabalık bir haldedirler. Anlaşmazlıklarda ya da istilalarda topraklarını kolaylıkla terk edemezler, mücadele ederler.

Montesquieu'ye göre iklim çeşitli sosyo-psikolojik hastalıklara sebep olmaktadır. İklim hastalığı olarak da adlandırdığı şey ruhun bunalmasıdır. Montesquieu'ye göre her şeyden bunalan, her şeyin dayanılmaz hale geldiğini düşünen

³³⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 500.

³³⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 504.

³³⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 501.

³³⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 508-509.

böyle bir millete en uygun hükümet tarzı, insanların değil kanunların hâkim olduğu hükümet tarzıdır.³⁴⁰ İngiltere böyle bir ülkedir. Eğer aynı milletin, içinde yaşadığı iklimden dolayı aynı şeylere uzun süre dayanamama, her zaman umutsuz olma gibi huyları varsa, bu tür bir sosyo-psikolojik rahatsızlık sabırsızlığa neden olur ve bu da eğer cesaretle birleşirse bu durum sosyal ve politik yönden önemli bir hal alır.³⁴¹ Böyle bir karaktere sahip olmak istibdat rejimlerine karşı son derece etkili olur. Montesquieu'ye göre:

“Kölelik daima uykuyla başlar. Ama durum ne olursa olsun istirahat nedir bilmeyen, durmadan kendi kendini yoklayan, ağır yan yerlerini bulup meydana çıkaran bir milletin uyuklamasına inkân yoktur.”³⁴²

Montesquieu, aşırılık halinde bu durumun olumsuz sonuçlarının da olabileceği konusunda uyarır. Politikayı; yıpratıcı, amacına yavaş yavaş ulaşan bir törpüye benzetir. Bu karakterdeki kişiler yavaşlığa dayanamaz, serinkanlılık gösteremezler. Diğer milletlerden daha az başarı sağlarlar, silahlarıyla kazandıklarını anlaşmalarla kaybederler.³⁴³

---

³⁴⁰ Aron, a.g.e., s. 55.

³⁴¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 433.

³⁴² Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 434.

³⁴³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 434.

4. İBİNİ HALDUN VE MONTESQUIEU'NÜN GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İbni Haldun ve Montesquieu, farklı medeniyetlerde, farklı yüzyıllarda yaşamış ve çeşitli alanlarda, farklı gelenek ve yöntemlerle düşünce geliştirmiş iki düşünür olmalarına rağmen coğrafi unsurların sosyal ve siyasal olgular üzerindeki etkilerine dair görüşleri itibariyle birbirleri ile karşılaştırılabilmektedirler. Doğu dünyasında toplumu coğrafya ekseninde açıklama konusunda İbni Haldun'un yeri neyse Batı dünyasında Montesquieu'nün yeri odur.³⁴⁴ Ele aldıkları konudaki benzerlikler nedeniyle iki düşünür karşılaştırılmış, Örneğin, J. V. Hammer İbni Haldun için "Arapların Montesquieu'sü" ifadesini kullanırken, Rus bilgin A. Krimsky İbni Haldun için "İslam'ın Montesquieu'sü" demiştir.³⁴⁵ İbni Haldun, Montesquieu'den yaklaşık üç yüz yıl önce yaşamış olmasına rağmen görüşleri ve önemi itibariyle Batı medeniyetinde çok geç keşfedilmiştir.

Topluluklar arasındaki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik farklılıkların oluşmasında coğrafi etkenlerin rolü yine her iki düşünürün de üzerinde durduğu bir konudur. İnsanları ve toplumları coğrafi unsurlara göre objektif bir şekilde sınıflandırmak, coğrafi unsurların etkilerini bilimsel olarak net bir şekilde ortaya koymak günümüzün şartlarında bile mümkün değildir. İbni Haldun ve Montesquieu kendilerine göre, bilimsel dayanaklara başvurduklarını, kuramlarını bunlara göre temellendirdiklerini belirtse de öznel yargıların, istisnai hallerin, bilimin ilerlemesiyle yanlışlığı ortaya çıkan bir takım kanıların varlığı söz konusudur. Her iki isim istisnai bölgeleri, toplumları yine çeşitli coğrafi şartlara göre ele aldığını belirtmiş olsa da bu istisnaların yalnızca yaşadıkları toplumlar, medeniyetler ve bölgeler için geçerli olması kafalarda soru işareti bırakmaktadır. Her iki isim de diğer medeniyetlere karşı kendi medeniyetlerine göre genel ifadeler kullanmışlardır. İbni Haldun Berberileri pek çok yönden diğer göçebe kavimlerden ayırmıştır. Sıcaktan olumsuz yönde etkilenmemelerinde coğrafi etken olarak dağları neden olarak gösterse de Gana, Sudan ve Nijer çevresindeki kavimler için bu istisna geçerli değildir. Montesquieu, Fransız ve İngiliz toplumlarını eski toplumlar olarak göstererek bu toplumları iklim gibi maddi

³⁴⁴ Kızılcılık, a.g.m., s. 152.

³⁴⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 120.

etkenlerin etkilerinden soyutlamıştır.³⁴⁶ İbni Haldun Arabistan yarımadasının sıcak iklim kuşağında olmasına rağmen denizin etkisiyle itidalli bir konuma geldiğini belirtmiştir. Ancak gerek sıcak gerek soğuk kuşakta pek çok ada ve yarımada olmasına rağmen benzer istisnai hali başka coğrafyalar için kullanmamıştır. Montesquieu ise İngiltere'yi oldukça ayrıcalıklı şekilde ele almıştır. Öyle ki iklimin en baskın, en belirleyici coğrafi unsur olduğunu belirtmesine rağmen³⁴⁷ İngiltere'nin bir ada üzerinde oluşunu siyasi ve toplumsal olarak ayrıcalıklı bir konum elde etmesinde, üstünlük kurmasında temel nedenlerden biri olarak göstermiştir. Ancak ne yakınındaki Akdeniz adaları ne de başka herhangi bir ada için benzer bir değerlendirmede bulunmamıştır.

Her iki ismin fikirlerinin yanlış olduğu noktalar hem çağdaşları hem de ilerleyen dönemde yaşamış pek çok isim tarafından ortaya konmuştur. İbni Haldun'un görüşlerinde özgünlük, abartı ve yanlışlık olarak gösterilen noktalar söz konusudur.³⁴⁸ Örneğin; sıcak ve soğuk iklimlerde semavi dinlerin izlerine rastlanmadığını belirten İbni Haldun'un bu görüşüne karşılık Kur'an'dan alıntılar yapılarak eleştirilerde bulunulmuştur.³⁴⁹ Yine Montesquieu'nün iklimin fizyolojik etkileri konusunda bulunduğu tespitlerin yanlışlığı eserinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra kanıtlanmıştır. Ayrıca çağdaşı Voltaire tarafından görüşleri şiddetli bir şekilde eleştirilmiş, Avrupa'nın çalkantılı siyasi tarihine ve kıta genelinde farklı rejimlerin görülmesine rağmen siyasi rejimler konusunda yaptığı genellemeler pek çok isim tarafından oldukça aşırı bulunmuştur.³⁵⁰

İbni Haldun'un elçilik yaptığı kısa süre içerisinde, önemli bir kısmı Müslümanların hâkimiyetinde olan İber Yarımadası'nın diğer devletlerine yaptığı diplomatik seyahatleri bir kenara bırakırsak, ömürleri boyunca pek çok ülke gezme ve o ülkelerde yaşama imkânı bulan iki düşünürün gözlemlerde bulunduğu ülkeler kendi medeniyetleri içerisinde. Her iki düşünür de coğrafyanın etkilerine dair görüşlerini yazdıkları eserleri Mukaddime ve Kanunların Ruhu Üzerine'de kendi coğrafyalarında yaptığı bu seyahatlerin ardından kaleme almıştır.³⁵¹ Dünyanın geri kalanı hakkındaki

³⁴⁶ Aron, a.g.e., s. 41-42.

³⁴⁷ Gürkan, a.g.m., s. 17.

³⁴⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 153.

³⁴⁹ Demircioğlu, a.g.m.,s. 735.

³⁵⁰ Demircioğlu, a.g.m.,s. 736.

³⁵¹ Demircioğlu, a.g.m.,s. 736.

düşüncelerine kaynak olarak dönemlerindeki seyahat ve coğrafya kitaplarını kullanmışlardır.

İbni Haldun ve Montesquieu yeryüzünü, coğrafyaları tasvir ederken benzer kriterleri farklı şekillerde kullanmışlardır. İbni Haldun Batlamyus'un geliştirip İdrisi'nin güncelleştirdiği kuzey-güney eksenli "Yedi İklim" anlayışını kendi kriterlerine göre uyarlamış, buna ek olarak bu iklim bölgelerini kendi içerisinde doğu-batı eksenli onar bölgeye ayırmıştır.³⁵² Coğrafi bilgi açısından daha iyi bir birikime sahip olunan bir dönemde yaşayan Montesquieu ise temelde Avrupa ve Asya'da yaşayan toplumlari karşılaştırdığı doğu-batı eksenli bir ayırım yapmıştır. Ancak hem Asya'nın kendi içerisindeki hem de Avrupa'nın kendi içerisindeki diğer coğrafi farklılıkları açıklarken kuzey-güney ayırımına başvurmuştur.³⁵³

İbni Haldun da Montesquieu de konu itibariyle coğrafyanın siyasal ve sosyal etkilerini ele almıştır. Kanunların Ruhu Üzerine ve Mukaddime'nin çeşitli bölümlerine bakıldığında bu açıkça görülmektedir.³⁵⁴ Ancak ne etkilerine değindikleri coğrafi unsurlar ne de bu unsurların etkileri bu düşünürler tarafından, bire bir aynı şekilde ele alınmamıştır. İçerik itibariyle benzedikleri ve farklılaştıkları noktalar söz konusudur. Bu noktalar inşa ettikleri sistem ve ele alış şekilleri itibariyle önemlidir ve birbirleriyle karşılaştırılabilmektedir.

Eserlerinde iklimi klimatolojik karşılığundan daha geniş bir anlamda kullanarak iklim temelli bir yaklaşım geliştiren bu iki düşünür buna rağmen teorilerinde iklimle sınırlı bir değerlendirme yapmamıştır. İklimin yanında diğer coğrafi unsurların etkilerine de değinmişlerdir.

4.1. İKLİMİN ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yeryüzü tasvirlerinde iklimi klimatolojik karşılığının ötesinde, geniş anlamda kullanan İbni Haldun ve Montesquieu, iklimin insan, toplum ve bunlarla ilgili olgular

³⁵² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 86.

³⁵³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

³⁵⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 152.

üzerindeki etkilerini açıklarken iklimi, klimatolojik karşılığında kullanmışlardır. Genel olarak anlaşıldığı şekliyle iklimi soğuk, sıcak ve ılıman hava koşulları olarak ele almışlardır.

Sıcaklık temelli bu ayırmda Montesquieu, İbni Haldun'a göre daha yüzeysel bir ayırım yapmıştır. İbni Haldun iklime bağlı olarak yeryüzünü tasvirde kullandığı yedi iklim anlayışını üçe ayırarak kullanır; 1. ve 2. iklim sıcak iklim bölgeleri, 3., 4. ve 5. iklim bölgeleri ılıman iklim bölgeleri, 6. ve 7. iklim soğuk iklim bölgeleri olarak gösterilir. Ayrıca beşerî hayatta elverişlilik yönünden 4. iklim bölgesini en mutedil, kuzeye ve güneye doğru gidildikçe de diğer iklim bölgelerini mutedillikten uzaklaşan iklim bölgeleri olarak tanımlar. 1. ve 7. iklim bölgeleri tekvin bakımından en olumsuz iklim bölgeleridir.³⁵⁵ Montesquieu ise Montesquieu yeryüzünü iklim bakımından sıcak, ılıman ve soğuk iklim bölgeleri olarak sınıflandırırken, iklimin insan ve toplum üzerindeki etkilerini iklim yönünden yalnızca sıcak ve soğuk iklim olarak ele alır.³⁵⁶ Örneğin; Güney Avrupa sıcak iklimdeyken Kuzey Avrupa soğuk iklimdedir. Montesquieu iklimi daha mikro ölçeklerde ele almış ve ülke içi ayrımlarda dahi kullanmıştır. İlıman iklime ele aldığı konular itibariyle İbni Haldun'dan farklı şekilde yer ayıran Montesquieu'ye göre ılımanlıktan uzaklaşıp iklimsel koşulların sertleşmesi, insan üzerinde hem olumlu hem olumsuz etki bırakır.³⁵⁷ Ayrıca iki isim de sıcak, soğuk ve ılıman iklimlere farklı bakış açısına sahipken bu iklimlere birey, toplum ve siyaset üzerinde farklı etkiler atfederler.

İklimin, sosyal olgu ve faaliyetleri etkilemeden önce insan bedeni üzerinde fizyolojik etkilerinin olduğunu savunan her iki düşünürün³⁵⁸ bilimsel dayanak olarak kullandıkları fizyoloji temelli fikirlerinin yanlış veya kısmen eksik olduğu tıbbi bilginin yıllar içerisinde ortaya koymuş olduğu ilerlemeyle kanıtlanmıştır.³⁵⁹ Bununla birlikte söz konusu iklimsel etkilerin sosyal ve siyasal alana yansımalarına dair gözleme dayalı, neden-sonuç ilişkisine bağlı yapılan iki analizin de siyaset bilimi ve sosyoloji açısından yeri son derece önemlidir. Çünkü çalışmalarında yer verdikleri iddialarını destekleyen gündelik hayattan, siyasi tarihten, önemli fikir adamlarından vb. örnekler vermişlerdir.

³⁵⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 331.

³⁵⁶ Gürkan, a.g.m., s. 17.

³⁵⁷ Arslan, a.g.e., s. 270- 271.

³⁵⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 338-339; Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 415-416.

³⁵⁹ Say, a.g.e., s. 398; Demircioğlu, a.g.m., s. 732.

4.1.1. İki İsimde Sıcak İklimin Etkilerinin Ele Alınışı

İbni Haldun da Montesquieu de sıcak iklim koşullarının insan, toplum ve bunlara dair her şey üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu konusunda hemfikirdir. Ancak bu iki isim arasında görülen ilk farklılık, sıcak iklimin yeryüzünün hangi bölgelerinde etkili olduğu ile ilgilidir. Zira İbni Haldun sıcak iklim bölgeleri olarak Kanarya Adalarından başlayarak Afrika'nın Akdeniz kıyılarının iç kesimlerindeki Sahra altı bölgelerini, Arap Yarımadasını, oradan da Hint Okyanusu ve Çin'in bir bölümünü kapsayan hattı göstermiştir.³⁶⁰ Montesquieu ise sıcak iklimin etkili olduğu bölgeler olarak Avrupa'nın Akdeniz kıyılarındaki ülkelerin bir bölümünü de kapsayan ve Orta Asya'ya, oradan Çin'e kadar uzanan hatta Yeni Kıta'da Meksika ve Peru gibi ülkeleri de içine alan bir alanı göstermiştir.³⁶¹ Şüphesiz bu farklılığın ortaya çıkmasında her iki düşünürün sistemlerini ortaya koyarken kendi medeniyetlerini merkeze alma çabalarının ve öznel yargılarının etkili olduğu gerçektir. Bu çaba tarih boyunca pek çok düşünürde görülmüştür.

İki ismin sıcak havanın insan üzerindeki etkilerine dair görüşlerine gelince; İbni Haldun, sıcaklığın havadaki buharın yayılmasına neden olduğunu, bunun da deri üzerinde bulunan gözenekleri açtığını, böylece dış etkenlerden kolay etkilenir hale geldiklerini, bu etkilerin de insanlara genel olarak rahatlama, neşelenme, boş vermişlik ve gevşeme hissi verdiğini iddia etmiştir. Örnek olarak da hamamlarda yaşanan ruh halini vermiştir.³⁶² Benzer şekilde Montesquieu de vücutta liflerin boy uzunluğunun ve esnekliğinin sıcaklık nedeniyle olumsuz yönde etkilendiğini, bunun da hem kalbi çalışmasına, kanın akışına hem de insanların zengin hayal güçlerine sahip olmalarına ve tutkularına düşkün olmasına neden olduğunu söylemiştir.³⁶³ Her iki düşünür de insanların huylarına yansıyan bu durumların ahlaki tutum ve davranıştan uzak olduğu kanaatinde ve bu durumların kişi üzerindeki etkisinin ve belirginliğinin sıcaklığın etkisiyle paralel olduğu görüşündedir.

Sıcaklığın, fiziksel ve ruhsal olarak insan üzerinde soğuktan daha çok bozulmaya sebep olduğunu ve bunun bölgelerde yaşayan insanları etkilediğini düşünen İbni Haldun

³⁶⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 283.

³⁶¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 416, s. 449.

³⁶² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 286.

³⁶³ Demircioğlu, a.g.m., s. 732.

bu olumsuz etkilerin³⁶⁴ beşerî hayat ve faaliyetlere de yansıdığı görüşündedir. Yine bu etkilerin dine olan bakışı da olumsuzladığını savunan İbni Haldun, sıcak iklim bölgelerinde yaşayan siyahi ırkın teninin uhrevi gerekçelerle değil iklimsel koşullar nedeniyle koyulaştığını savunmuştur. İbni Haldun köleliği de yukarıdaki fizyolojiye dayandırılan gerekçeler nedeniyle bu iklimde yaşayan insanlarla özdeşleştirmiştir. Ancak bu etkilerin kalıcı olmadığını uzun vadede kişilerin maruz kaldığı iklimden başka iklimlerin hâkim olduğu bölgelerde yaşamaları halinde söz konusu toplumlar ve bu toplumların siyasal-sosyal olaylara bakışlarında iklime bağlı olarak değişiklikler olacağını belirtmiştir.³⁶⁵ Montesquieu ise sıcak iklimin sosyal olgular üzerindeki etkileri kuzey-güney ayrımı üzerinden yapmıştır. Bu doğrultuda güneydeki bölgelerde sıcaklığın insan üzerinde tembelliğe sebep olduğunu savunan Montesquieu Hindistan üzerinden örnekler vermiştir.³⁶⁶ Tembelligin, insanlara arasında iletişimi de etkilediği düşünen Montesquieu, sıcak iklimlerdeki tutuculuğu da buna bağlamıştır.³⁶⁷ Ayrıca İbni Haldun'dan farklı olarak iklim ile siyasal rejimler arasında bağlantı kuran Montesquieu'ye göre sıcak iklimlerde köleliğe bir eğilim söz konusudur ve bu nedenle buralarda baskıcı rejimler ortaya çıkmaktadır.³⁶⁸ Baskıcı rejimler konusunda iklime dayanarak Asya üzerinden farklı bir değerlendirme daha yapmıştır. Montesquieu'ye göre Asya, Avrupa'ya göre daha güneyde olduğundan su kaynakları daha çabuk kuruyordu. Dağların zirvesinde az karın bulunması, nehirlerin daha az kabarması nehirlerin daha az kabarmasına sebep olmuştur. Bu durum doğal engellerin olmaması anlamına gelir ki bu nedenle Montesquieu bu noktada Asya'yı istilalara açık bir kıra olarak göstermiştir.³⁶⁹ Montesquieu insanların dine bakışı konusunu ise farklı olarak ele almıştır. Montesquieu kendi alanıyla bağlantılı olarak yasaların ve kuralların sıcak ülkelerde daha sert olmasını ve aynı sertlikte uygulanması gerektiğini savunmuştur. Çünkü Montesquieu yasaların da etkisiyle tembelligin daha da artarak sıcak iklimin hâkim olduğu ülkelerde sokakların geniş ve dervişlerle dolabileceğini belirtmiştir.³⁷⁰ Montesquieu sıcak iklimin olumsuz etkilerinin toplumun gelişmişlik seviyesine ve kanunların yardımına bağlı olarak giderilebileceği kanaatindedir. Bu gelişmelerin

³⁶⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 233.

³⁶⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

³⁶⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, a.g.e., s. 421-422.

³⁶⁷ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, a.g.e., s. 422-423.

³⁶⁸ Mosca, a.g.e., s. 123.

³⁶⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, a.g.e., s. 496.

³⁷⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhü Üzerine*, a.g.e., s. 423-424.

yaşanması halinde sıcaklığın olumsuz etkilerinin başka etkenlerin yardımıyla bastırılacağını savunur.³⁷¹

Tüm bu konulara bakış gösteriyor ki Montesquieu gelişmişlik kriterini belirtse de İbni Haldun da Montesquieu de sıcak iklime olumsuz bir şekilde yaklaşmaktadır. Dolayısıyla her iki düşünürü göre de sıcak iklim koşulları siyasete dair olguları olumsuz şekilde etkilemektedir. Devlet, devlete dair işler, siyasete bakış, mülkle ve yönetimle ilgili her şey vb. sıcak iklimin hâkim olduğu bölgelerde gelişmemiştir veya geri planda kalmıştır.

4.1.2. İki İsimde İlman İklimin Etkilerinin Ele Alınışı

İlman iklim koşullarına iki isim farklı önemler atfetmiş ve bu koşulların etkilerini farklı şekillerde değerlendirilmiştir. İbni Haldun ortaya koyduğu ümran ilminde yaşam için en elverişli ve mutedil bölge olarak ılıman iklimin hâkim olduğu bölgeleri göstermiştir. Sosyal olguların durumu da bununla paraleldir. Montesquieu ise ılıman iklimin hâkim olması durumunda insanları etkileyen diğer faktörlerin devreye gireceğini ve sosyal olgular üzerinde bunların belirleyici olacağını savunmuştur. Bu nedenle ılıman iklim koşulları Montesquieu tarafından İbni Haldun kadar ele alınmamıştır.

Fizyolojik etkilerin ele alınışı bakımından İbni Haldun, aşırılıkların olmadığı ılıman iklimin insanı olumlu yönde etkilediğini savunmuştur. Bu nedenle İbni Haldun'a göre havadaki bu itidallığın tesiri ile bu iklimlerin ahalsinin huy ve tabiatleri de mutedildir.³⁷² İnsanlar daha uyumlu ve davranışları düzgündür. Siyasi konulardaki mutedilliğin de bu yönde olduğu ılıman iklim kuşaklarında yaşayan toplumlar İbni Haldun'a göre, başkanlık ve mülk bakımından da mamur hale gelmişler, bundan dolayı üstün devletler, şeriat ve kanunlar, belde ve şehirler hep buralarda mevcut olmuştur.³⁷³ Yine toplumun dini konulara bakışında da İbni Haldun'un görüşleri bu yöndedir. Ayrıca ahlaki tutum ve davranışlara meylin bu iklim kuşağında arttığı görüşündedir. Kısaca

³⁷¹ Aron, a.g.e., s. 41-42; Swingewood, a.g.e., s. 32.

³⁷² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

³⁷³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

İbni Haldun'a göre bu bölgelerde insan ve insana dair her şey itidale en yakın seviyededir.

Montesquieu'ye göre, kişi üzerinde baskı kurup insanı miskin olmaya ya da yırtıcı olmaya yöneltmeyen ılıman iklimlerde kişilerin davranışlarında, kusurlarında hatta meziyetlerinde kararsız ve tutarsız oldukları görülmektedir. Mutedil iklimlerde iklimin etkisi bu kararsızlığı ve tutarsızlığı giderecek kadar kuvvetli değildir.³⁷⁴ Bu iklimlerde insanı ve toplumu belirleyen diğer unsurların önemli olacağını belirtmiştir. Ayrıca Montesquieu açısından analizin geçerliliğinin görülebilmesi için ılıman iklim istenilen, arzu edilen bir şey değildir.³⁷⁵ Montesquieu, siyasal rejimler konusunda ise demokratik ve zorbalık yönünden görece ortada olan monarşiyi bu iklimle özdeşleştirmiştir.³⁷⁶

İklimin aşırı etkileri diğer coğrafi unsurların varlığıyla kırılabilir. Böylece iklim iklimin etkileri insanlar tarafından daha az hissedilebilir. Montesquieu'ye göre bu durum Avrupa'nın büyük bir bölümü için geçerlidir. Kuzey Avrupa'da çeşitli coğrafi unsurların yardımıyla ılıman iklim hâkim olmuştur. Bölgede büyük oranda iklimsel çeşitliliğin olmaması insanların huy ve karakter bakımından birbirleriyle benzeşmesini, toplumsal farklılıkların oluşmamasını ve kendi içlerinde daha barışçıl bir şekilde yaşamalarını sağlamıştır.³⁷⁷ Montesquieu'ye göre iklimin aşırılığını kırarak coğrafi unsurların olmayışı Asya'da tam anlamıyla iklim bakımından mutedil bölgelerin olmayışına neden olmuştur.³⁷⁸ Bu nedenle toplumların ayrıştığı ve birbirlerini baskıladığı bir yapı söz konusudur.

İki isim arasında ılıman iklimin etkilerinin olumlu yönde oluşu konusunda bir zıtlık söz konusu olmasa da ılıman iklime verilen önem ve eserlerinde ayrılan yer bakımından önemli farklılıklar söz konusudur. Bu farklılığın ortaya çıkmasında temelde ele aldıkları konuların farklı olması etkilidir. İbni Haldun iklimin etkisine ümran ilmi penceresinden bakarken Montesquieu kanunlar ve kanunların etkinliği penceresinden bakmıştır. İbni Haldun, ılıman iklimin etkilerini, beşer ve siyaset başta olmak üzere beşerî faaliyetler üzerinde doğrudan aktardığını belirtmişken, Montesquieu iklimin

³⁷⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 420.

³⁷⁵ Demircioğlu, a.g.m., s. 731.

³⁷⁶ Mosca, a.g.e., s. 123.

³⁷⁷ Gürkan, a.g.m., s.17-18.

³⁷⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

ılıman olması halinde geri planda kalacağını, etkilerini ise genel itibariyle dolaylı yollardan göstereceği fikrini savunmuştur.

4.1.3. İki İsimde Soğuk İklimin Etkilerinin Ele Alınışı

İbni Haldun ve Montesquieu'nün soğuk iklime bakışları fizyolojik temelde birbirinden ayrılmaktadır. İbni Haldun sıcak iklimin etkilerinin daha olumsuz etkilediğini belirtmekle birlikte soğuk iklime de sıcak iklim kadar olmasa da olumsuz şekilde bakmaktadır. Yine de soğuk iklim insanlarını itidallikten ve normalikten uzak olarak görmektedir.³⁷⁹ Montesquieu'de ise soğuk iklimlerde yaşayanların tutum, davranış ve karakterlerini övgü ve soğuk havanın insanların davranışlarına daha olumlu etkiler bıraktığı fikri söz konusudur. Sosyal ve siyasal olgulara etki konusunda da Montesquieu, İbni Haldun'a göre soğuk iklime pozitif bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

Ancak İbni Haldun'un ümran bakımından soğuk iklime bakışı Montesquieu'nün soğuk iklime bakışıyla benzeşmektedir. İbni Haldun, soğuğun aşırı olmaması durumunda bu iklimsel şartların o bölgelerde yaşayan insanları tıpkı Montesquieu'nün görüşlerinde olduğu gibi çalışkan ve üretken olmaya zorladığını belirtmiştir. Bu etki onların yerleşimlerine de yansımaktadır. Bu nedenle ümran sayısının soğuk iklim bölgelerinde sıcak iklim bölgelerindeki kadar seyrek ve az olmadığını savunmuştur.³⁸⁰ Ancak İbni Haldun'un din ve ilme bakış konusunda soğuk iklimlere dair fikirleri aynı yönde değildir. Soğuk iklimde yaşayan insanların dine bakışları tıpkı sıcak iklimlerdeki insanlar gibidir. İlmi konularda geri kalmışlardır. Sanat ve mimarileri basit ve gösterişten uzaktır.

Soğuk iklimde yaşayan insanları adeta yücelten Montesquieu, bu bölgelerde uygulanması gereken kuralların sertliği konusunda daha esnek davranılabileceğini savunur. Örneğin soğuk iklimlerdeki insanların dayanıklı yapısının şaraba karşı direnç gösterebileceğini, aynı derece olumsuz etkilemeyeceğini bu nedenle sıcak iklimlerdeki

³⁷⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 333.

³⁸⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 286-287.

kadar sert yasakların konmaması gerektiğini savunmaktadır.³⁸¹ Soğuk iklimlerde yaşayan insanların bu kolay hissedilen ve giderilebilen hazların peşinde koşmama durumu Montesquieu'ye göre tutkuların daha az ateşli olması anlamına gelir ki Montesquieu buradan hareketle cumhuriyet rejimini soğuk iklimle özdeşleştirmiştir.³⁸² Bu noktada Montesquieu hükümet merkezlerinin seçiminde de soğuk iklimin hâkim olduğu bir merkezin seçilmesi gerektiğini savunarak böylece sıcak iklimin hâkim olduğu bölgelerin de kontrol edilebileceği fikrini de ortaya koymuştur.³⁸³ Montesquieu özgürlüklere düşkünlük konusunda soğuk iklimde yaşayanların daha kararlı olduğunu belirterek savaşıllığa daha meyilli olduklarını söylemiştir.³⁸⁴ Ancak bu durumun gerek diğer coğrafi unsurlarla gerek diğer beşeri etkenlerle değişebileceği de yine Montesquieu'nün görüşlerinde mevcuttur. Sosyolojik ve siyasal bazı olgular yalnızca iklimsel koşullar ile açıklanamaz. Diğer coğrafi unsurlar da değişken oranlarda iklimle birlikte etkilidir.

4.2. TOPOĞRAFİK UNSURLARIN ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İbni Haldun ve Montesquieu iklim temelli bir betimleme ve bunun sonucunda bir analiz yapmış olsalar da kuramlarında istisnai durumlar ve harita üzerinde bakıldığında klimatolojik olarak doğrusal olmayan tasvirler söz konusudur. Bu görüntünün ortaya çıkmasında yeryüzündeki topoğrafik unsurların varlığı, dağılışı ve etkileri göz ardı edilemez. Kimi zaman dağlar, kimi zaman denizler kimi zaman diğer topoğrafik unsurlar iklimin aşırılığına engel olarak bu etkiyi kırabilmektedir, farklı derece ve şekillerde etkileyebilmektedir ve yer yer kendine özgü etkilerini insan ve toplum üzerinde gösterebilmektedir. İbni Haldun ve Montesquieu de teorilerinde bu unsurlar ve etkilerine yer vermişlerdir.

³⁸¹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 427.

³⁸² Mosca, a.g.e., s. 123.

³⁸³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 498.

³⁸⁴ Gürkan, a.g.m., s.17-18.

4.2.1. İki İsimde Deniz ve Akarsuların Etkilerinin Ele Alınışı

İbni Haldun karalardan daha önce değerlendirmelerde bulunduğu deniz ve okyanuslara özel önem göstermektedir. İbni Haldun'un Bahr-i Muhit dediği yeryüzünde karaların etrafını çeviren okyanus ve Akdeniz ile Hint Okyanusu İbni Haldun'un en büyük istisnalarının nedeni olmuşlardır.³⁸⁵ Yine İbni Haldun'un en önemli istisnalarından biri denizin neden olduğu nem nedeniyle Arap Yarımadasıdır. Nedenleri İbni Haldun bölümünde açıklanan Arap Yarımadası sıcak iklim kuşağında tasvir edilmesine rağmen İbni Haldun tarafından ılıman iklimin görüldüğü bir bölge olarak ele alınmıştır. Söz konusu etki İbni Haldun'un adaları ele alışında da görülmektedir ki bu noktada Montesquieu'nün bir ada ülkesi olan İngiltere için yaptığı analizle karşılaştırılabilmektedir.

Deniz kıyılarına sahip olmanın bilhassa bir ada üzerinde konumlanmanın bir ülkenin, bir kalenin savunulmasına çok yardımcı olduğu iki ismin ortak noktalarından biridir.³⁸⁶ Her ikisi de bu durumun dolaylı etkilerini farklı şekillerde ele almıştır. Kıyıya yakın olmak ticari yönden her iki isme göre de avantajdır. Ancak İbni Haldun en azından şehrin, kalenin bir bölümünün dağlarla tepelerle korunması gerektiğini savunur. Buna şehrin su kaynaklarına, odun gibi ihtiyaçlar için ormanlara yakın olunması gibi haller eklendiğinde İbni Haldun siyaset ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren beşerî faaliyetler için oldukça elverişli bir ortamın oluşacağını belirtmiştir.³⁸⁷ Montesquieu ise adaların iç ulaşım yollarının elverişli olması durumunda ada toplumu içerisinde bir bütünlüğün sağlanabileceği, birbirlerini tamamlayabileceği ve bu nedenle birbirlerine karşı baskı kurmayacakları görüşündedir. Ayrıca bu durumda ada devletlerinin ihtiyaç duymadıkları büyük kara orduları yerine deniz kuvvetleri oluşturacağını ve bu şekilde denizler üzerinde ticari ve askeri olarak hâkimiyet kurma şansı yakalayabileceğine inanmaktadır.³⁸⁸

Duverger, Montesquieu'nün ele aldığı "ada" kavramını geniş anlamda kullanmak gerektiğini ileri sürmektedir. Duverger, çöllerin adaları olarak görülebilecek vahaları, Nil gibi çöllerle çevrili kimi nehirlerin etrafında oluşturduğu vadileri, kesif

³⁸⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 278.

³⁸⁶ Say, a.g.e., s. 415; Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 570-571.

³⁸⁷ Say, a.g.e., s. 415-416.

³⁸⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 504-505.

ormanların içlerindeki açıklık alanları da denizlerdeki adalara benzetmektedir.³⁸⁹ Bu tarz coğrafi unsurların da tıpkı bir deniz, bir okyanus gibi diğer toplumlardan izolasyon sağlaması yapılan benzetmeyi destekler niteliktedir. Montesquieu'nün "ada" ifadesi Duverger'in anladığı şekillerde ele alınması durumunda İbni Haldun'un Bedevi kabileler ve yerleşik toplumlar için yaptığı değerlendirmeleri ve Fas halkı ile Mısır halkı arasında yaptığı kıyaslamayı Montesquieu'nün görüşleriyle karşılaştırmak olanaklı hale gelebilmektedir. Zira Bedeviler için çöller diğer toplumlara karşı başlı başına bir savunma ve izolasyon anlamı taşımaktayken, sıcağın olumsuz etkilerinden kaçınmak için sığındıkları dağ etekleri de benzer işlevleri görebilmektedir.³⁹⁰ Yine İbni Haldun tarafından verilen özellikle kıyı kesimlerde yaşayan Mısır halkının denizin etkisiyle gıda depolama gibi konularda rahat oldukları, dağlık ve iç kesimlerde yaşayan Fas halkının ise gıda depolama konusunda temkinli olduğu örneği,³⁹¹ denizin ve denizden kaynaklanan nemin etkisinin insanların ve toplumların tutum ve davranışlarında ne derece etkili olabileceğinin göstergesidir.

İbni Haldun akarsu ve göllere Mukaddime'nin başında değinerek, büyüklüklerine bağlı olarak, deniz ve okyanuslara yüklediği benzer fonksiyonları yüklemiştir. Bu coğrafi faktörler de iklimin aşırı etkilerinin bir nebze yumuşatarak mahmurluğu etkilemektedir. İbni Haldun, yeryüzünün gelişmiş kesimlerinde Nil, Fırat, Dicle ve Ceyhun gibi büyük nehirler olduğunu söylemektedir.³⁹² Yine sıcak iklimde yaşayan görece gelişmiş kavimler olarak Gana ve Nijer nehirleri havzası etrafındaki kavimleri göstermiştir. Montesquieu'de Avrupa ve Asya'yı karşılaştırırken değindiği Avrupa'daki coğrafi çeşitlilik konusunda akarsu ve gölleri de dâhil etmektedir. Bu gibi coğrafi unsurların Avrupa'da köy ve şehirler gibi irili ufaklı pek çok yerleşimin kurulmasına neden olduğunu belirtmiştir.³⁹³ Ancak örneklerde de görülüyor ki Fırat, Dicle ve Ceyhun nehirleri Asya toprakları içerisinde, Nil Afrika toprakları içindedir. Montesquieu'nün ifadesindeki coğrafi çeşitlilikte akarsu ve göllerin ne kadar yeri olduğu bu noktada tartışmalıdır.

³⁸⁹ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 52.

³⁹⁰ Şahin, Belge, a.g.m., s. 440.

³⁹¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 341.

³⁹² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 281.

³⁹³ Duverger, *Politikaya Giriş*, a.g.e., s. 52.

İki ismin de değindiği bir diğer coğrafi unsur bataklıklardır. İbni Haldun, şehir halkının sağlığının olumsuz yönde etkilenmemesi için şehrin kurulmasında dikkate alınması gereken hususlar arasında bataklıklardan uzak bir yerde kurulmayı da göstermiştir. İbni Haldun bunun dikkate alınmaması durumunda halkın sağlığının olumsuz etkileneceğini ve fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklara neden olabileceğini belirtmiştir. Montesquieu ise yerleşimler kurulup yaşanılan yerin bayındır hale getirilmemesi durumunda suyollarının açılmaması gibi nedenlerle söz konusu bölgelerde bataklıkların oluşabileceğini, bunun insanları dağınık yaşamaya mecbur bırakacağını, insanları avcılığa yönelteceğini ve bu nedenle daha küçük ve medeniyetten uzak toplulukların oluşacağını dile getirmiştir.³⁹⁴

4.2.2. İki İsimde Dağların Etkilerinin Ele Alınışı

Dağlar, hem İbni Haldun da hem de Montesquieu de özellikle iç kesimlerde beşeri hayat üzerindeki iklimin yoğun etkilerini kıran coğrafi faktörlerin en önemlilerinden olup iklimden sonra yer verdikleri coğrafi faktörlerin başında gelmektedir.

İbni Haldun Bedeviler üzerine yaptığı değerlendirmelerde, Bedevilerin bölgede hâkim olan aşırı sıcakların ve çöl koşullarının etkilerinden Atlas dağlarının eteklerine sığınarak korunduklarını belirtmiştir.³⁹⁵ Yine Fas halkı üzerine yaptığı değerlendirmelerde bölgenin yüksek kesimlerinde yaşayan halkın endişe ve ihtiyat sahibi olduğunu, buna karşın alçak kesimlerde yaşayan insanların nispeten daha endişeden uzak olduklarını belirtmiştir.³⁹⁶ Bunda dağlardaki havanın insanların bedenlerine kolaylıkla nüfuz edemeyecek kadar yoğun olması sebep gösterilebilir. İbni Haldun, *Mukaddime*'de yaptığı değerlendirmelerde göçebe toplumlara karşı oldukça olumlu bir bakış açısına sahiptir. Zorlu koşullarda yaşamalarının onları, çalışkanlığa, cesur ve güçlü olmaya yönelttiği, bu durumun da onları hem fiziksel hem ruhsal olarak geliştirdiği tespitinde bulunmuştur. Bunun dışında, İbni Haldun Habeşistan bölgesi üzerine yaptığı değerlendirmelerde Habeşistan'ın sıcak iklim kuşağında yer almasına

³⁹⁴ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 508-509.

³⁹⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 334.

³⁹⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 341.

rağmen çevresine göre oldukça medeni seviyede olmasında Habeş halkının ılıman iklim bölgelerine yakın yerde yaşamaları kadar yüksek kesimlerde yaşamalarını da neden olarak göstermiştir.³⁹⁷ İbni Haldun bu durumların medeni olarak gelişme de, siyasete bakış da etkili olduğu kanaatindedir. Hemen yakınındaki Sudan halkını ilkel bir kavim olarak gösterirken Habeş halkına karşı bu değerlendirmelerde bulunmasında yükseltinin etkili olduğu açıktır.

Montesquieu ise dağları niteliklerine bağlı olarak daha kapsamlı şekilde ele almıştır. Dağların uzanış yönüne, dağların dik veya engebeli yapısına, ulaşım ve yaşama elverişliliğine, ... göre Montesquieu siyaset ve toplum üzerinde farklı etkilerinin olacağını Kanunların Ruhu Üzerine'nin çeşitli kısımlarında belirtmiştir. Montesquieu özellikle Asya ile Avrupa'yı kıyaslarken aynı enlemlerde bulunan Asya'nın kuzeyinin, Avrupa'nın kuzeyinden daha soğuk olmasını, Avrupa'nın kuzeyinde dağların soğuk rüzgârları engellemesine karşın, Asya'da dağların kuzeye doğru gidildikçe genel olarak alçalması nedeniyle soğuk rüzgârların etkili olmasına bağlamıştır.³⁹⁸ Ayrıca dağların doğal savunma hatları olduğu belirten Montesquieu bu durumun kültürel çeşitliliği arttırdığı gibi demokratik yönelimleri arttırarak baskıcı rejimlere karşı demokratik rejimlerin ortaya çıkışını ve bireyin toplumda kendini gösterebilmesini sağladığını belirtmiştir.³⁹⁹ Düzlük arazi yapısının etkileri konusunda Kuzeydoğu Avrupa'yı ve Asya'yı örnek gösteren Montesquieu bu bölgelerin tarih boyunca istikrarsız bir siyasi geçmişe sahip olmasında bölgenin istilalara açık karakterinin ve başta dağlık arazi olmak üzere coğrafi çeşitliliğin azalışının ve savunma imkânı sağlayacak doğal engel niteliğinde olmayışlarının önemli olduğunu vurgulamıştır.⁴⁰⁰

Her iki düşünür de dağların, dağlık arazi yapısının birey ve toplumun karakteri, tutum ve davranışları üzerinde etkili olduğunu bunun da siyasi olarak yansımalarının olduğu konusunda hemfikirdir. Montesquieu İbni Haldun'a göre hem derinlik olarak hem genişlik olarak daha kapsamlı bir analiz yaptığı söylenebilir. Ancak İbni Haldun'un yaşadığı dönemin şartları, kaynak oluşturabilecek çalışmaların varlığı dikkate alınmalıdır. Ayrıca Montesquieu Asya konusunda oldukça genel-geçer yargılarda

³⁹⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 294-295.

³⁹⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 489-491.

³⁹⁹ Gürkan, a.g.m., s.18.

⁴⁰⁰ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

bulunmuştur. Çünkü kanıt olarak gösterdiği istila sayıları kıtanın dışından gelen saldırıları ifade eder. Son olarak Montesquieu'nün demokratik eğilim vurgusuna rağmen Avrupa'da da birçok kez rejim değişikliği yaşanmıştır. Bu nedenle Avrupa'yı rejimler konusunda istikrarlı olarak göstermek karşılaştırmadaki öznel yargıların bir göstergesidir.

4.3. DİĞER COĞRAFİ UNSURLARIN ETKİLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Gerek iklimsel koşullar gerek topoğrafik unsurlar elverişli bir ortam sağlasa da bu, o bölgede toprağın verimli olacağı, kendisinden faydalanan insanlara yeterli miktarda ve kaliteli ürün sağlayacağı anlamına gelmemektedir. Toprak verimliliği bu coğrafi unsurlardan bağımsız olarak yer yer değişim göstermektedir. Ayrıca o topraktan faydalanan nüfus miktarı ve yoğunluğu da söz konusu toprağın yeterliliğini belirleyebilmektedir. Her iki isim de bunun bilincinde olarak değerlendirmelerde bulunmuştur.

İbni Haldun'a göre insanlar beslenme tarzlarına ve alışkanlıklarına göre şekil almaktadır. İbni Haldun'a göre, insanın besinleri ne şekilde elde edeceğini ve ne şekilde besleneceğini coğrafi çevre belirlemektedir. Coğrafi çevre insanlara farklı imkânlar sunarak, farklı yaşam biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Yaşam biçimi de insanların ve toplumların karakter, tutum ve davranışlarına yön vermektedir.⁴⁰¹ İbni Haldun çevrenin sağladığı imkânlara bağlı olarak bolluğun ve kıtlığın söz konusu olabileceğini belirtmektedir. Bu bağlamda bolluğun insan üzerinde olumsuz etkilerinin, kıtlığın ya da yeteri miktardaki tüketimin ise olumlu sonuçlarının olabileceği kanaatindedir.⁴⁰² Kıtlık durumunda insanların daha çalışmak zorunda olduğunu belirten İbni Haldun bu durumun insanları daha meziyetli, saf ve temiz, düzgün vücutlu, daha ahlaklı ve idrak kapasiteleri yüksek hale getirdiğini savunur. Çünkü fazla yemek

⁴⁰¹ Şahin, Belge, a.g.m., s. 462.

⁴⁰² İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 343.

yemenin vücutta insanı fiziksel ve ruhsal olarak etkileyen zararlı maddelerin birikmesine neden olacağı fikrindedir.⁴⁰³

İbni Haldun ikinci bölümde belirtildiği gibi buradan hareketle üçlü bir karşılaştırma yapmıştır. Verimsiz arazide yaşayanlar, verimli arazi de yaşayanlar ve şehirde yaşayanlar olarak yaptığı sınıflandırmada toprak verimliliğinin ve bu bağlı olarak gıda tüketiminin birey ve toplum üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur. Bunun öncelikle kişinin fiziksel yapısı üzerinde etkili olduğunu belirten İbni Haldun bunun kişinin tutum ve davranışlarında da bir takım değişikliklere neden olabileceğini belirtmektedir. Buradan hareketle din ve sosyal ilişkilerde de bir takım yaklaşım farklılıklarının oluşacağı kanaatindedir.⁴⁰⁴ Montesquieu, toprak verimliliğinin etkilerini özgürlüğe eğilimleri konusu üzerinden ele almıştır. Montesquieu'ye göre toprağın verimli olduğu yerlerde çiftçiler toprakla ilgili işlere kafa yorduğu için özgürlükle ilgili meselelerle pek ilgilenmezler. Siyasi faaliyetler, yönetim şekilleri arasındaki farklılıkları pek umursamazlar. Bu durum onların dirayetlerini kaybetmelerine, istilalara karşı koyamamalarına ve kölelik eğilimleri göstermelerine neden olur. Toprakta elde ettikleri ürünler efendilerine karşı bir bağlılık belirtisi haline dönüşür. Verimsiz arazilerde yaşayan insanlar için ise özgürlükleri adeta ellerindeki tek nimetleridir ve bu insanlar özgürlüklerini koruma konusunda oldukça dirayetlidirler.⁴⁰⁵ Montesquieu verimsiz, kıraç toprakların etkilerinden hareketlerle yönetim biçimleri arasında da bağlantı kurmuştur. Antik Yunan'dan verdiği örneklerle kıraç topraklarda toplumun siyasi ve toplumsal meselelere karşı daha ilgili olduğunu savunan Montesquieu buralarda kanunların hâkim olduğu ılımlı yönetim biçimlerinin olduğunu belirtir. Toprağın verimli olduğu ülkelerde ise tek kişinin veya azınlığın yönetimde söz sahibi olduğu yönetim biçimleri söz konusudur.⁴⁰⁶

Şüphesiz bu siyasi farklılıkların oluşturan etkilerin ortaya çıkması için toprağın işlenmesi gerekir. Toprağın işlenmemesi durumunda insanların medenileşmekten uzaklaşacağını, avcılığa ve dağınık şekilde yaşamaya yöneleceğini belirten Montesquieu'nün görüşleri bu noktada İbni Haldun'la benzer. He iki düşünürde bu

⁴⁰³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 344.

⁴⁰⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 346-347.

⁴⁰⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 500.

⁴⁰⁶ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 501.

gelişmelerin birçok zanaatın doğmasını sağlayarak toplumu bir seviyeye getirdiği fikrindedir.

Siyasi açıdan toprak insanlara bir aidiyet, bir bağlılık hissi sağlar. O toprağın verimli olması bu bağlılığı daha da artırır. Toplumlar bu toprakları evleri olarak görür, siyasi ve ekonomik faaliyetlerini buna göre şekillendirir. Bu bakış İbni Haldun ve Montesquieu'de de net bir şekilde görülür. Sıcak ve soğuk iklim bölgelerinde zaten tarıma elverişli bir ortam kolay kolay söz konusu değildir. Bölge halkları hayvancılığa yönelir. Gelişmişliği yeterli düzeyde değilse avcılığa yönelir. İklimin elverişli olduğu yerlerde ise verimli araziler bütüncül, homojen bir karakterde değildir. İklimin haricinde diğer coğrafi şartlara göre topraktan faydalanabilme imkânı değişebilmektedir. Topraktan faydalanabilmek için farklı çabalara ihtiyaç duyulur. Her toplum topraktan aynı şekilde faydalanamaz, aynı bağlılığı göstermez. Bu da her toplumun farklı karaktere sahip olması anlamına gelir ki, siyasi tutum ve davranışlar da bundan etkilenir.

Çalışmanın ilk bölümünde etkileri değerlendirilen bir diğer coğrafi unsurlar coğrafi konum ve genişliktir. Bu unsurlardan coğrafi konum değiştirilemez karakteriyle öne çıkmaktadır. Ancak her coğrafi konuma dönemsel olarak farklı önemler atfedilmiştir. Güce ve etkinliğe bağlı olarak coğrafyaların bu konudaki değerleri değişkendir. İbni Haldun ve Montesquieu farklı zamanlarda yaşamakla birlikte, yaşadıkları dönemde buldukları medeniyetler görece diğer medeniyetlerden üstün olarak gösterilmiştir. Kuramlarında kendi medeniyetlerini merkez olarak gösterme çabası içerisindeki bu iki düşünürde coğrafi konum kriteri önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Endülüs bölgesi İbni Haldun'un görüşlerinde İslam ve Hristiyan toplumları arasında köprü vazifesi gören, ticari, ilmi, sanatsal vb. beşeri faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı etrafındaki bölgelerden görece daha gelişmiş bir bölgedir.⁴⁰⁷ Aynı bölge Montesquieu'nün görüşlerinde kuzey-güney ayrımında Avrupa'nın görece geri kalmış, medeniyetten uzak ve ahlaki tutum ve davranışları olumsuz yönde etkileyen koşulların görüldüğü bölgedir.⁴⁰⁸ Tarihsel süreçte yaşanan gelişmelerin bu farklılıkta önemli rolü olduğu açıktır. Tarihsel farklılık dikkate alınarak bu konudaki görüşleri karşılaştırılabilmektedir. Her iki isim de beşeri faaliyetler

⁴⁰⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 309-317.

⁴⁰⁸ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 416-417.

açısından coğrafi konumun elverişli olup olmamasının bilincinde olarak değerlendirmelerde bulunmuş, özellikle kendi medeniyetlerinin kapıları olarak görülen Akdeniz kıyılarının önemini vurgulamışlardır. Farklı coğrafyalarda yaşadıkları için coğrafi konum kapsamında ele aldıkları (Kuzey Avrupa, Sahra altı bölgeler, vb.) diğer bölgeler farklıdır. Bu nedenle karşılaştırma yapmak sağlıklı bir değerlendirme olmaz. Yine de her iki ismin görüşlerinden hareketle denizlere göre konumun, ulaşımın yoğun olduğu güzergâhta konumlanmış olmanın ve ihtiyaç duyulan kaynaklara yakın yerde konumlanmanın İbni Haldun ve Montesquieu'nün görüşlerinde önemle üzerinde durdukları noktalar oldukları söylenebilmektedir.

Coğrafi genişlik konusunda kapsam bakımından her iki ismin görüşleri farklıdır. İbni Haldun sık sık savaşların yaşandığı Endülüs ve Kuzey Afrika gibi dağınık ve parçalı siyasi yapıların olduğu bir dönem ve coğrafyada yaşamıştır. Ümran sayısına bağlı olarak ılıman iklim kuşağındaki çok sayıda devlet bahseden İbni Haldun sıcak ve soğuk iklim kuşağında görece az devlet ve milletten bahsetmiştir. Tatar ve Rus topraklarının geniş olduğunu belirtse de bu kuşaklardaki toprakların önemli bir bölümünün elverişsiz olması nedeniyle bunun bir üstünlüğe veya dezavantaja neden olup olmadığı konusunda bir görüş belirtmemiştir. Montesquieu ise topoğrafik unsurlara bağlı olarak Asya'da Avrupa'dan daha geniş devlet ve imparatorlukların kurulduğunu, bunun güç ve baskı unsuru olduğunu belirtmekle birlikte dar topraklara hâkim milletlerin geniş toprağa hâkim milletlere göre topraklarına daha bağlı olduklarını belirtmiştir.⁴⁰⁹ İki ismin değerlendirmeleri farklı boyutlarda ve farklı alanlarla ilgilidir. Bu nedenle bu konuda diğer coğrafi unsurların etkileri kadar karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

4.4. COĞRAFİ DETERMİNİZME GÖRE İKİ İSMİN KARŞILAŞTIRILMASI

İbni Haldun ve Montesquieu'nün coğrafi unsurların siyasete olan etkilerini değerlendirirken ne derece determinist bir bakış sergiledikleri tartışma konusudur. Bu doğrultuda coğrafi determinizm fikrini benimseyen siyasi coğrafya ve jeopolitik gibi

⁴⁰⁹ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, a.g.e., s. 492.

alanlardaki isimler dikkate alınarak İbni Haldun ve Montesquieu'nün de bu fikri benimsediklerini söyleyenler de olmuştur, bu iddiaları aşırı bularak reddedenler de olmuştur.

İbni Haldun'un görüşlerine bakıldığında ne insanı ne toplumu ne de siyaseti belirleyen tek unsur olarak coğrafyayı gösterdiğini söylemek mümkün değildir.⁴¹⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*'de siyaseti ve toplumu etkileyen ve belirleyen nüfus, ekonomi ve askeri güç ve kapasite gibi pek çok faktörü etken olarak göstermiştir.⁴¹¹ Ancak tarihte İbni Haldun'dan hareketle ya da bağımsız olarak pek çok düşünür bu etkenleri coğrafya ile yakından ilişkilendirmiştir. Bu nedenle İbni Haldun'u katı bir coğrafi deterministolarak gören isimler de vardır. Ali Şeriatî'ye göre, İbni Haldun toplum biçimlerinin coğrafi şartlara göre biçim değiştirdiği fikrindedir.⁴¹² Ancak bu gibi bir yorumun yanlış olduğu *Mukaddime*'nin pek çok yerinden örneklerle kanıtlanabilir. İbni Haldun bu eserinde manevi unsurların etkisinden bahseder, ayrıca insan faktörünü göz ardı etmez. Zira fikirlerini bütüncül olarak ele aldığımızda ve kendisinden yüzlerce yıl sonra yaşamış olan coğrafi determinist olarak gösterilen isimlerin görüşleriyle karşılaştığımızda ona katı bir coğrafi determinist demek aşırıya kaçmış bir değerlendirme olacaktır. Çünkü İbni Haldun'un ten rengi üzerine yaptığı değerlendirmelerde olduğu gibi⁴¹³ *Mukaddime*'nin pek çok yerinde değişim vurgusu vardır. İbni Haldun'da iddia edildiği gibi ne bir mutlaklaştırma ne de bir indirgeleştirme söz konusudur.

Montesquieu, yaşadığı dönemde etkili olan ampirik düşüncenin etkisiyle doğada her şeyin neden-sonuç ilişkisine bağlı olduğu ve olgular arasında bir nedensellik bağı olduğu fikrindedir. Bu nedenle olgusal determinizmi savunduğunu söylemek mümkündür.⁴¹⁴ Bu bağları kanun olarak adlandıran Montesquieu, insanında belirli etkenler tarafından etkilendiği fikrindedir. Bu etkenler arasında coğrafi unsurları da gösteren Montesquieu coğrafi unsurların belirleyiciliğini de belli şartlara bağlamaktadır. Montesquieu maddi unsurların arasında gösterdiği coğrafi unsurların etkinliğini toplumların gelişmişlik seviyesine bağlar. Bu nedenle ona coğrafi determinist demek

---

⁴¹⁰ Lacoste, a.g.e., s. 175.

⁴¹¹ Say, a.g.e., s. 393.

⁴¹² Say, a.g.e., s. 394.

⁴¹³ İbni Haldun, *Mukaddime*, a.g.e., s. 336.

⁴¹⁴ Demircioğlu, a.g.m., s. 731.

doğru olmayacaktır. Yine de siyasal rejimlerle iklim arasında kurduğu ilişki nedeniyle onu indergemecilik yaptığı nedeniyle eleştirenler olmuştur.

İbni Haldun'un irksal yaklaşımı reddi, Montesquieu'nün olgusal determinizmi benimsemesi determinizme bakışları açısından bir farklılık oluşursa da her iki isim için de coğrafi determinist demek yanlış bir değerlendirme olacaktır. Coğrafyanın etkilerini ele aldıkları eserleri incelendiğinde bu isimler için coğrafi unsurların birey, toplum ve siyaset açısından temel belirleyici bir işlevleri yoktur. Ancak bu konuda hiçbir işlevleri yoktur demek de yanlıştır. Bu unsurların bireyi, toplumu ve siyaseti etkilemesi ve yönlendirmesi söz konusudur. Bu nedenle bu isimlerin görüşlerinden hareketle coğrafyaya etkileyici ve yönlendirici işlev yüklenebilmektedir.

İbni Haldun ve Montesquieu coğrafyanın etkilerini farklı şekillerde ele aldıkları, farklı yöntemler kullandıkları, öznел yargı ve varsayımlarda buldukları söylenebilir. Pek çok açıdan eleştiri yapmak mümkündür. Ancak ilmi birikimleri, çabaları, dönemlerindeki imkân ve zorluklar dikkate alınmalıdır. Bilhassa coğrafya-siyaset ilişkisine dair görüşleriyle döneminin çok ötesine geçmişlerdir ve bir takım görüşleri günümüzde dahi geçerliliğini korumaktadır. Görüşlerinden hareketle günümüz bilgi birikimi ve araçları kullanılarak benzer çalışmalar yapılabilir.

SONUÇ

Gerek bireysel boyutta gerek toplumsal boyutta siyasetten ekonomiye kadar tüm sosyal olgular konusunda son kriter elbette ki aklıyla, davranışıyla bireydir, toplumdur. Ancak birey ve toplum etkileyen, belirleyen olduğu kadar etkilenen ve belirlenendir. Bu güce sahip dışsal faktörler arasında diğer birey, toplumlar veya bunlara dair olgular olduğu gibi fiziki faktörler de yer almaktadır. Çevresel faktörler olarak da adlandırılan bu faktörler doğrudan oluşu gibi dolaylı yollardan da birey ve toplumu etkilemektedir. Şüphesiz söz konusu bu çevresel faktörler çeşitlilik arz ettiği gibi birey ve toplumda düşünce ve faaliyetleri bakımından çeşitlilik arz ettiği için bu faktörler birey ve toplum üzerinde aynı derecede etkileyici ve belirleyici olamamaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında insan faktörü şüphesiz önemlidir. Ancak felsefi boyutta bir anlamda geri planda tutulabilmesine karşın siyaset ve ekonomi gibi diğer sosyal alanlar da bu söz konusu değildir. Zira bu faaliyetlerin yapılabilmesi ancak mekân boyutu ile mümkündür. Siyasetin de ekonominin de tartışma noktaları, odakları, paylaşımları hep mekâna ilişkin olmuştur. Bu nedenle bu faaliyetlerin varlıkları bir derece mekân sayesinde. Bu olgular arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu yüzden fiziki faktör olarak da ifade edilen mekân üzerinde durulması gereken bir olgudur.

Coğrafya kavramı unsurları itibariyle mekâna göre daha somut bir ifade biçimidir. Bu nedenle yukarıda ifade edilen karşılıklı ilişki felsefeden ziyade siyasi anlamda ele alındığı için coğrafya kavramı daha uygun düşmektedir. Coğrafyanın her bir unsuru baskınlık derecesine göre tarihsel süreçte birey ve toplum üzerinde farklı etkiler bırakarak tarihsel olaylara bir anlamda yön vermiştir.

Tarih boyunca fiziki faktörlerle toplumsal olgular arasında ilişki olduğunu düşünen düşünürler de düşüncelerini somut bir zeminde ele almak istemiş, bu nedenle coğrafya ve unsurlarını kavram olarak kullanmayı tercih etmiştir. Gerek yaşanan gerek ilişkilerin gerçekleştiği ortam itibariyle coğrafya her zaman ilgilenilen bir unsur olmuştur. Bu ilgi bazen atasözlerinde ifade bulmuşken bazen de önemli birçok ismin düşüncelerine yansımıştır. Eski Yunan düşünürlerinden itibaren de neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklama çabası içerisine girilmiştir. Günümüz imkanlarına rağmen bile ortaya atılan genellemelerin doğruluğu tartışmalıyken tarihin birçok döneminde farklı

farklı düşünürler tarafından sistemli bir yaklaşım kurma çabası hep olmuş, bu çalışmaların bir kısmı da özellikle kendi dönemleri çerçevesinde büyük ilgi görmüştür. Antik Yunan'da Aristoteles tarafından bu sistemli yaklaşım çabalarının ilk adımları atılsa da gerek daha ileri imkânların söz konusu olması gerek başka kaynaklardan destek alınması gerek de bizzat gözlemlerin oluşu sebebiyle Doğu düşüncesinde İbni Haldun'un, Batı düşüncesinde ise Montesquieu'nün görüşleri ön plana çıkmaktadır. İbni Haldun ve Montesquieu'nün iklim özelinde coğrafi şartların toplum ve siyaset üzerindeki etkilerine dair görüşleri arasında benzerlikler ve paralellikler olduğu birçok isim tarafından ortaya konulmuştur. İbni Haldun da Montesquieu de çeşitli sosyal olguları çeşitli coğrafi olgularla ilişkilendirmiştir. Başta iklim olmak üzere coğrafi unsurlar devlet kurma isteğinden siyasi faaliyetlere bakışa, siyasal güçten siyasal tutum ve davranışa kadar tabii şartların elverişli olup olmamasına bağlanmıştır. Bu isimlerin en önemli eserlerinde, coğrafi unsurların etkilerine dair görüşlerine oldukça geniş bir yer ayırması da bu isimleri dikkate değer kılan önemli bir noktadır.

İbni Haldun'un da Montesquieu'nün de bilimsel olarak önemi yalnızca coğrafya-siyaset ilişkisine dair görüşleriyle sınırlı değildir. İbni Haldun birçok alanda çalışmalar yapmış, özellikle sosyal olguları indirgemeci değil, bütüncül bir şekilde ele almıştır. İbni Haldun medeniyeti bir disiplin haline getirerek inşa ettiği ümran ilmiyle pek çok isim tarafından sosyolojinin kurucusu olarak görülmektedir. Oldukça geniş bir coğrafyada bulunma şansı yakalayan İbni Haldun, bu süreçte birbirinden farklı birçok toplumu gözlemlene ve inceleme imkânı bulmuştur. Kendisinden önceki düşüncelerin gerek yanlışlıklarını ortaya koyarak gerek bu düşünceleri daha ileri taşıyarak çağdaşlarından çok daha özel bir konuma yerleşmiştir. Geliştirdiği "ümran", "asabiyet" gibi kavramlar bugün hala üzerinde düşünülen, çalışmalar yapılan özgün kavramlardır. Kaleme aldığı eserler, bilhassa Mukaddime oldukça kapsamlı ve önemli eserlerdir. Bu eser üzerinde yıllarca çalışmış ve gözlemleri ve edindiği bilgiler doğrultusunda sürekli eklemeler ve düzeltmeler yapmıştır. İbni Haldun'un birçok alanda analizlerde bulunduğu bu eser hem kendi medeniyetinde hem de diğer medeniyetlerde oldukça ses getirmiş, çağının çok ötesinde olduğu değerlendirilmelerinde bulunmuş ve içerdikleri itibarıyla kendisinden sonra ortaya atılan pek çok fikrin temeli olarak gösterilmiştir.

Montesquieu, içerisinde yaşadığı Aydınlanma Çağı'nın yüzlerindedir. Ampirik düşüncenin öne çıktığı bu dönemde çalışma yaptığı birçok alana ampirizmi yansıtmıştır. Tek ve evrensel arayışındaki Akılcılığa karşı çıkmıştır. Çıktığı seyahatlerle ampirizm anlayışını gözlemleriyle birleştiren Montesquieu pek çok toplumsal ve siyasal yapı hakkında fikir edinmiştir. Hukuk alanında eğitim alan ancak pek çok alana ilgi duyan Montesquieu benimsediği doğal hukuk anlayışından hareketle olgular arasında neden-sonuç ilişkisi ve zorunlu bağların varlığını iddia etmiş ve bunları sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. Bu doğrultuda birçok eser veren Montesquieu kanunluluk fikrinden hareketle üzerinde yirmi yıldan fazla çalıştığı Kanunların Ruhuna Üzerine ile oldukça ses getirmiştir. Araştırmaları sonucunda toplumsal olguları yöneten bir takım evrensel yasaların olduğuna varan Montesquieu bu toplumsal olguların toplumsal karakter, iklim, ekonomi, din, yaşam biçimi gibi birçok etken tarafından şekillendiğini belirtmiştir. Siyaset alanında da önemli fikirleri olan Montesquieu, yönetim biçimlerini analiz etmiştir. Bunlarla birlikte politik özgürlüğün sağlanabilmesi için yönetim anlayışında ortaya koymuş olduğu “Kuvvetler Ayrılığı Prensipleri” ile siyaset bilminde oldukça önemli bir yer edinmiştir.

İbni Haldun ve Montesquieu toplumu ve siyaseti inceleyen düşünürler olarak birçok yönden benzeştikleri ve ayrıştıkları konular söz konusudur. Çalışmanın konusu olan coğrafyanın siyasete etkileri konusundaki görüşleriyle de karşılaştırılabilmektedirler. Gerek Mukaddime'nin gerek Kanunların Ruhuna Üzerine'nin çeşitli bölümlerinde değinilen coğrafyanın siyasete etkilerine dair göze çarpan ilk benzerlik iklimin iki yönlü olarak da aşırı oluşunun toplumu ve toplumla ilgili her şeyi, medeniyetlerin doğuşu ve gelişimini olumsuz yönde etkilediği görüşüdür. Yine Montesquieu soğuk iklime İbni Haldun'a göre nispeten daha ılımlı yaklaşırsa da sıcaklığın insan ve toplumu oldukça olumsuz etkilediği fikri ortak noktalarından biridir. Topluluklar arasındaki toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik farklılıkların oluşmasında coğrafi etkenlerin rolü yine her iki düşünürün de üzerinde durduğu bir konudur.

İbni Haldun fikirleri itibariyle birçok konuda, yalnız kendi medeniyetinde değil evrensel anlamda ilkleri ve katkılarıyla önemlidir. Sosyolojik yaklaşımı, insan ve toplum faktörünü öne çıkarmış gibi gözükse de fiziki faktörlerin önemi üzerinde de

durmuştur. Ancak bunun derecesi gerek kendisinde önceki gerek sonraki düşünürlerin yaklaşım şiddeti itibariyle tartışmalıdır. Coğrafya-siyaset ilişkisi konusunda ne derece determinist olduğu ele alındığı dönemler itibariyle tartışma konusu olmuştur.

İbni Haldun üzerinde fikir beyan eden kimi düşünürler onun yaklaşımını determinizme fikirlerini ise jeopolitiğe yaklaştırmıştır. Ancak İbni Haldun'un, coğrafya-siyaset ilişkisinde coğrafyanın çok daha belirleyici bir unsur olduğunu düşünen coğrafi deterministlerden ayrıldığı noktalar vardır: İbni Haldun coğrafi unsurları mutlaklaştırmaz. Ne belirli siyasi amaçları meşrulaştırmak için coğrafyayı bir araç olarak görür ne de siyaseti coğrafyaya indirger. İbni Haldun'un Mukaddime'sine bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında insan faktörünün göz ardı edilmediğini ve siyaset başta olmak üzere ele aldığı konuları ekonomi, demografi, iskân gibi diğer sosyal olgular üzerinden çok boyutlu bir şekilde incelediği görülmektedir.

Buna rağmen İbni Haldun'un insanın fiziki yapısına dair bazı özelliklerini, dolaylı yoldan da olsa ruhsal yapısını ve bilim, sanat, ticaret, mimari, siyaset, devlet işleri gibi beşerî faaliyetleri iklim üzerinden açıklamasından hareket eden bazı sosyologlar, bu durumun sosyal hayata dair bir takım değişmez kurallar koyarak, determinizme işaret ettiğini gerekçe göstererek İbni Haldun'u coğrafi determinizm fikri çerçevesinde ele almıştır.

İbni Haldun üzerinden yapılan bir başka tartışma da düşüncelerinin dönemselliğiyle ilgilidir. İbni Haldun'un coğrafya-siyaset ilişkisine dair düşünceleri kendi döneminde de kendi döneminden yüzyıllar sonra da kabul görmüştür. Ancak tekniğin giderek gelişmesi, etkileşim ve iletişimin artması, birey ve toplum üzerinde yapılan çalışmalar, akıl kavramının öne çıkışı, birey ve toplumun giderek gelişmesi gibi fikir ve gelişmeler İbni Haldun'un savunduğu görüşlerin yanlışlanabilirliğinin kanıtlanmasına ve geri planda kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle günümüz sosyal olgularını açıklamaktan uzak olduğu kanaatine varılmıştır. Ama bu yaklaşım sosyal olguları oldukça geniş bir perspektiften ele alan İbni Haldun'u izah etme de yetersiz kalmaktadır. Çünkü İbni Haldun Mukaddime'nin çeşitli yerlerinde toplumun dinamik ve değişken karakterine vurgu yaparak tarih, kültür gibi diğer faktörlerin etkileyici ve belirleyici yönleri üzerinde durmuştur.

İbni Haldun gibi Montesquieu'nün de ne derece coğrafi determinist olduğu tartışmalıdır. O da ruh ve beden üzerinde, toplumsal yapı ve ilişkilerde, ... coğrafi unsurların etkili olduğu kanaatindedir. Ancak toplumların gelişmişlik düzeyine bağlı olarak diğer etkenlerin de öne çıkabileceğini söylemektedir ki bu nedenle Montesquieu'nün görüşlerinde iklimin tek başına belirleyici faktör olmadığı ortaya çıkmaktadır. Montesquieu, Kanunların Ruhü Üzerine'nin henüz başında toplumsal yaşamı etkileyen birçok etken sıralamış ve bunlara son olarak yasa koyucuyu (insanı) da eklemiştir. Bu nedenle Montesquieu'nün analizlerinde coğrafi şartların rolünü sosyal olgular üzerinde belirleyici değil etkileyici ve yönlendirici bir işlevinin olduğu şeklinde ortaya koymak daha doğru olacaktır.

Yüzyıllar önce Aristoteles'in yakın geçmişte Huntington'ın yaptığı gibi hem İbni Haldun hem de Montesquieu yaşadıkları coğrafyaları merkeze almış ve toplumlarına ve kültürlerine karşı ikna edici objektif yargularla bulunamamışlardır. İbni Haldun gerek Berberiler gerek Arap Yarımadasında yaşayanlar olsun bu toplumlar üzerinde birçok istisnai hal ortaya koymuştur. Montesquieu ise iklimi temel kıstas olarak göstermesine rağmen aynı paraleldeki Asya ve Avrupa toplumları arasında eğilimler, tercihler vb. konularda iki kıta toplumu arasında çok derin farklılıkların olduğu görüşündedir.

Yine de İbni Haldun ve Montesquieu'yü eleştirirken yaşadıkları dönem ve şartları dikkate almak gerekmektedir. İletişim ve ulaşım imkanları giderek gelişip yayıldıkça, toplumlar birbiriyle daha da etkileşime girerek bir anlamda karmaşıklaştıkça siyaset ve topluma dair coğrafya merkezli yaklaşımların iddia ettiği gibi kesin ve genel yargular kabul edilebilirlikten uzaklaşmıştır. Bu coğrafyanın etkisi yoktur, hiç olmamıştır demek değildir. Ama coğrafi faktörler her toplum ve zamanda aynı şekilde etkin değildir. Bu nedenle nasıl her toplum aynı çerçevede ele alınamıyorsa her çağ da aynı çerçevede, aynı kriterler etrafında ele alınamaz. Coğrafi unsurlar karşısında birey veya toplumun gelişmişlik, kültür ve medeniyet düzeyi de önemlidir. Bu faktörler coğrafyanın salt bir biçimde tayin ettiği şeyler değildir. Bu noktada başka faktörler de devreye girer. Gelişmişlik düzeyi düşük olan toplumlarda coğrafi unsurlar düzeye bağlı olarak belirleyiciyken gelişmiş toplumlar bu unsurların etkilerine o kadar açık değildir. Antik Yunan, Mısır, Mezopotamya medeniyetleriyle günümüz modern medeniyetleri aynı biçimde analiz edilemez. Hem İbni Haldun Hem de Montesquieu insan faktörünü,

uygarlığı ve gelişmişliği göz önünde bulundurarak determinizme kayan bakışa bir anlamda şerh koymuştur. Bu tür medeni gelişmeler sonucunda her iki düşünür de toplumu etkileyen diğer faktörlerin coğrafi faktörlerden etki anlamında daha öne geçeceğini kabul etmişlerdir.

İbni Haldun'un da Montesquieu'nün de coğrafya-siyaset ilişkisini ele alan diğer düşünürlerin de görüşleri uzun bir süre kabul görmüştür. Ancak insan, yaradılışından itibaren önce yaşamak, sonra iyi yaşamak için doğa ile mücadele etmiştir. Bu mücadele sonucu geliştirilen teknik ilerleme sonucunda bilgi ve araç biriktirilmiş, coğrafi aşırılıkların sebep olduğu olumsuzlukları kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılmış, dolayısıyla coğrafya faktörün etkisini azaltmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ile başlayan teknolojik gelişmeler coğrafyanın etkisi konusundaki fikirleri daha da tartışmalı hale getirmiştir. Kabul edilmelidir ki, coğrafyanın neden olduğu avantajlar ve dezavantajlar büyük oranda değişime uğramadan görece istikrarlı bir görünüm içinde olsa da özellikle yakın geçmişten itibaren yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda, bu duruma bireysel ve toplumsal anlamda bir direnç gösterilebilmiştir. Ayrıca bu direncin yanında coğrafi unsurlara müdahaleler sonucunda coğrafi çevrede birtakım değişimler yaşanmıştır. Zira coğrafi çevre insan faktörüne göre oldukça pasif bir unsurdur ve insanın hakimiyet kuramayacağı coğrafi şartlar geçmişe göre oldukça azalmıştır. Sanayi Devrimi bu anlamda önemli bir kırılma noktasıdır. Sanayi Devrimine kadar toplumlar nispeten paralel, orantısız bir gelişim çizgisi içindeydiler. Bu toplumlar arasındaki somut farklılıklar coğrafya üzerinden açıklanıyordu. Ancak yaşanan teknik gelişmeler toplumlar arasındaki gelişmişlik farklılıklarını açıklama konusunda yepyeni kriterlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Görülmüştür ki elverişli coğrafi şartlar demek medeniyetin oluşacağı, gelişeceği anlamına gelmez. Başka kriterler de önemlidir. Bu durum coğrafi unsurlara gösterilen ilgiyi, önemi ve atfedilen belirleyici etkiyi azaltmıştır.

Teknoloji ve getirdiği haberleşme ve ulaşım alanındaki yenilikler kaynağı coğrafya olan tüm görüşleri alt üst etmiştir. Teknolojik gelişmelerin toplumlar üzerindeki etkisi doğal olarak coğrafi determinizm fikrini gözden düşürmüştür. Her ne kadar tüm coğrafi unsurlar için geçerli olmasa da coğrafi deterministlerin iddia ettiği gibi coğrafi unsurların temel aktör, toplumların ise bu konuda pasif karakterli olduğu

görüşünün aksi tarihsel süreçte kanıtlanmıştır. 1930'lerden itibaren giderek gözden düşen coğrafi determinist yaklaşım siyaset ve siyasi konular üzerinde de yeterince açıklayıcı değildir. Örneğin farklı siyasi rejimlerin aynı coğrafyalarda, aynı siyasi rejimlerin farklı coğrafyalarda görüldüğü tarihte birçok örnek vardır. Ayrıca görece istikrarlılık attettiğimiz coğrafya faktörüne rağmen aynı toplumun politik yapısı tarihte birçok kez değiştiği görülmüştür.

Teknoloji kriteri ön plana çıkmış olsa da bu, coğrafyanın etkilerini tam anlamıyla yok sayabileceğimiz anlamına gelmez. Zira sanayileşme sürecini tekrar ele aldığımızda bu sürecin ortaya çıkışında, sürece ayak uyduran ve uyduramayan toplumlara bakıldığında coğrafi kriterlerin benzeştiği tekrar görülmektedir. Ayrıca teknolojiyi doğuran ihtiyaçların sebeplerinden biri de bazen coğrafi zorunluluklar olabilmektedir. Bu iki faktör birbirini tetikleyebilir. Bazı toplumların ayak uyduramayıp gelişmişlik yönünden geri kalmaları söz konusu olduğunda coğrafyanın etkileri gelişmiş toplumlara göre daha etkili olmuş ve toplumlar arasındaki makas daha da açılmıştır. Bazı toplumların sanayileşme sürecine ayak uyduramamasında yüzlerce yıl süren coğrafi etkilerin varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle coğrafya ile teknolojiyi her zaman birbiri ile çatıştırmak yerine bazen de birlikte ele almak gerekmektedir. Coğrafya nedeniyle toplumlar arasında açılan makas, teknolojik gelişmeler sonucunda daha da açılmaktadır. Teknolojik gelişmeyi bu şekilde ele almak mümkündür. Bu nedenle de coğrafi yaklaşım toplumlar arasındaki eşitsizliği, adaletsizliği, gelişmişlik farklılıklarını birçok yaklaşımdan daha iyi ortaya koymaktadır.

Bir anlamda teknolojik gelişim de coğrafya ile yakından ilişkilidir. Her toplum yaşadığı coğrafi çevreye göre ihtiyaçları doğrultusunda tekniğini geliştirmiştir. Teknik gelişme doğa ile mücadeleyi beraberinde getirmiştir ve toplumlar arasındaki farklılıkları belirleme rolü teknolojinin olmuştur. Coğrafyanın etkileri ancak düşük teknolojik düzeyde görünür olmuştur. Teknik yayıldıķça, geliştikçe coğrafi farklılıklara rağmen aynı teknolojik düzeye erişen topluluklar birbirlerine benzemeye başlamıştır.

Tezde ele alınan ilişkinin son yıllarda geri planda kalmasında yaşanan teknolojik gelişmeler önemlidir. Ayrıca sosyoloji ve siyaset biliminin insan ve toplumu ön plana çıkarmış olması ve bu alanlarda psikoloji biliminin yükselişi de önemli etkenlerdir. Coğrafya-siyaset ilişkisinin bu çalışmanın konusu olarak seçilmesinde son yıllardaki bu

göz ardı edilmişler etkili olmuştur. Çalışmada bu ilişkiyi ele alan temel görüşler olarak İbni Haldun ve Montesquieu'nün görüşlerinin seçilmesinde bilgi ve araçların günümüz imkânlarına göre yetersiz olmasına rağmen bu isimlerin coğrafi unsurların söz konusu etkilerini kavramaları ve bu etkileri sistematik bir şekilde ele almaları önemlidir. Çalışmada farklı birikim ve tecrübeye sahip bu iki ismin siyaset-coğrafya ilişkisine dair görüşlerinin karşılaştırılması yapılmıştır. Bu iki isim görüşleriyle siyaset ve sosyoloji literatürüne önemli katkılar yapmışlar, sorulara cevap aramışlardır. Ancak geçen yüzyıllar içerisinde bu alanlarda yeni problemler ortaya çıkmış ve yepyeni sorular ortaya atılmıştır. Günümüzde ise siyaset ve sosyoloji literatüründe bu ilişkiye yeteri kadar yer ayrılmamıştır. Görüşler tarihsel olarak determinist anlayışın günümüze yansımalarından öteye gidememiştir. Siyaset ve coğrafya, insan faktörü ile birlikte ancak beşeri coğrafya disiplini altında ele alınabilmektedir. Siyaset alanında İbni Haldun ve Montesquieu'den sonra bu yönde tatmin edici ve üstüne koyan çalışmalar yapılamamıştır. Yapılan çalışmalarda çevresel koşullar ya insan ve teknoloji faktörlerinin gölgesinde kalmış ya da determinizme kayma endişesiyle ilgi duyulmamıştır. Jeopolitik disiplini çerçevesinde bu ilişki ele alınmıştır. Ancak bu analiz siyaset ve sosyolojinin temel sorularına karşı oldukça sığ ve yetersiz kalmaktadır. Ne beşeri coğrafya ne jeopolitik: Devletin işlevi nedir? İktidarın kaynağı nedir? Birey ve toplum arasında öncelik hangisindedir? İdeal yönetim biçimi nedir? gibi siyasetin temel sorularına cevap veremez. Oysaki coğrafi unsurlar varlıklarıyla ve etkinlikleriyle bu gibi sorulara cevap verebilme veya cevaba giden yolu açabilme potansiyeline sahiptirler. Bu durum günümüz sosyal ve politik sorunlarını ele alan siyaset bilimi araştırmacıları tarafından incelenmelidir.

Günümüzde çatışmaların temel sebebi olarak medeniyetler arasındaki farklılıklar gösterilmektedir, medeniyetlerin farklılaşmasında mekânın somut ifade biçimi olan coğrafyanın yeri nedir? Teknoloji bir takım sınırları ortadan kaldırmış olsa da teknolojinin yayılmasında ve etkinliğinde süreç olarak mekânın rolü nedir? İnsanlık coğrafi unsurların bir kısmına karşı tümünden veya kısmen hâkimiyet kurabilmiştir, ancak geçmişe göre coğrafyanın etkilerinin geri planda kaldığını söyleyenler bu unsurların kültür ve gelenek-göreneklerdeki yansımalarına nasıl bir cevap verebilirler? Bu sorulara cevap bulmak en azından dışsal faktörlerin neden olduğu siyasal, toplumsal ve bireysel farklılıkları aydınlatacaktır.

Sonuç olarak gelinen noktada toplumsal ve siyasi olguları anlama ve açıklamada coğrafi unsurlarla birlikte pek çok faktörün etkili olduğu açıktır. Toplumsal ve siyasi konularda, temel aktör olan insan ve toplumun gelişiminde sadece fiziki şartlar etkili değildir. Tarihsel olgu ve olayları açıklamada coğrafyanın bazen yetersiz kaldığı bazen de olanla çeliştiği bir gerçektir. Bu nedenle coğrafya hiçbir zaman toplumu, kültürü, siyaseti veya ekonomiyi anlamada ve açıklamada yeterli bir kaynak oluşturmamaktadır. Doğanın yani çevresel koşulların etkileri sınırlıdır. Çünkü insanın zekâ ve iradesi, bunu yanında tarihsel birikimi doğaya karşı insana bir direnç kazandırmıştır. Coğrafyanın olumlu ve olumsuz etkileri ancak o coğrafyada yaşayan insanların zekâ ve iradelerine bağlı olarak gerçekleşir. Çünkü bütün tarihi özellikle siyasi olaylarda görülmüştür ki en son faktör insan iradesi ve onun ürünü olan insan faaliyetidir.

KAYNAKÇA

- AKBULUT Gülpınar, "II. Dünya Savaşı Sonrasında Uygulamalı Coğrafya ve Amerika Etkisi", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 825-837.
- AKBULUT İlhan, "Devlet, Unsurları ve Kişiliği", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 219, (2015), ss. 159-178.
- AKENGİN Hamza, Hatice Kübra GÜRÇAY, "Coğrafya, Demokrasi ve Yönetim Sorunu Üzerine Bir Bölgesel Değerlendirme: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Örneği", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 33, (2014), ss. 19-40.
- AKIN İlhan, *Kamu Hukuku*, 7. b., İstanbul: Beta Yayınları, 1993.
- AKPOLAT Yıldız, "Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye, Türk Yurdu (1911-1928) ve İçtimaiyat Dergilerinde Coğrafya Konulu Yazılar", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 632-638.
- ARI Tayyar, *Uluslararası İlişkiler*, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1999.
- ARİSTOTELES, *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- ARON Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, 4. b., çev. Korkmaz Alemdar, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000.
- ARSLAN Ahmet, *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- ARSLAN Mahmut, "Montesquieu'nun Siyaset Sosyolojisi", *Sosyoloji Dergisi*, C. III, S. 1, (2012), ss. 263-288.
- AVEKON, *Türkiye'nin Yeni Jeopolitiğinin Çevresi*, 2013, <https://www.avekon.org/papers/756.pdf>, (24.04.2018).

- AYTAÇ Ömer, “Mekân(in) Sosyolojisi: Toplumsalın Yeniden Kuruluşu”, *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 876-897.
- BARTHOLD Vasiliy Vladimiroviç, *Asyanın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi*, çev. Ayşe Meral, Kaya Bayraktar, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2000.
- BELGE Rauf, *Bir Beşerî Coğrafyacı Olarak İbni Haldun*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- BRAUDEL Fernand, *Uygarılıkların Grameri*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları, 1996.
- BURKE Peter, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2002.
- DEMİR Ali Faik, “Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış”, *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*, der. Faruk Sönmezoğlu, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- DEMİRCİ Ali, “Küreselleşen Dünyamızda Coğrafyanın Siyasal Gücü ve Türkiye Ölçeğindeki Rolü”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 12, (2011), ss. 1-16.
- DEMİRCİOĞLU Aytekin, “A Comparison of the Views of Ibn Khaldun and Montesquieu in Terms of the Effect of Climatic Conditions on Human Life”, *The Anthropologist*, 17(3), (2014), ss. 725-733.
- DÖNMEZER Sulhi, *Sosyoloji*, 9. b., Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- DUVERGER Maurice, *Metodoloji Açısından Sosyal Bilimlere Giriş*, çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
- DUVERGER Maurice, *Politikaya Giriş*, çev. Samih Tiryakioğlu, 2. b., İstanbul: Varlık Yayınları, 1984.
- DUVERGER Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, çev. Şirin Tekeli, 2. b., İstanbul: Varlık Yayınları, 1982.

- EĞRİBEL Ertan, "Türk Sosyolojisi ve Coğrafya: Prens Sabahaddin ve Anglo-Saksonların Üstünlüğü Savunuculuğu", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 236-249.
- EĞRİBEL Ertan, "XIX. Yüzyıl Batı Yayılmacılığı ve Jeopolitik Eksenler: Batı İçi Ayrımlar ve Hayat Sahası Çekişmesi", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 207-220.
- EĞRİBEL Ertan, Ufuk ÖZCAN, "Baykan Sezer Sosyolojisi Açısından Anadolu'nun Türkleşmesi ve Osmanlı'nın Batıcılığa Olayı: Türk Toplum Tarihinin Birbirine Çelişkili/Uyumsuz İki Eksenini", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 21-28.
- EL- HUSRİ Sati, *İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, "İbn Haldun: Coğrafya Telakkisi", İstanbul, *İş Üç Aylık Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası*, C. VI, S. 22, (1940), ss. 49-59.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, *İctimaiyat: Hukuk Sosyolojisi*, C. III, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1958.
- FINDIKOĞLU Ziyaeddin Fahri, *İctimaiyat: Metodoloji Nazariyeleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1950.
- GÖNEY Süha, *Siyasi Coğrafya*, C. II, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.
- GÖZE Ayferi, *Devletin Ülke Unsuru: Sınırları ve Devletle Olan Münasebeti*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1959.
- GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1983.

- GÜNAY Ünver, "İslâm Dünyasında Bir Din Sosyolojisi Öncüsü: İbn Haldun (1332-1406)", Erzurum, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, (1986), ss. 63-104.
- GÜNEL Kâmil, "Alman Coğrafya Ekolü", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 138-155.
- GÜRKAN Ülker, "Montesquieu ve Kanunların Ruhu", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 40, S. 1, (1988), ss. 9-31.
- HACISALİHOĞLU Yaşar, "Kuramsal ve Kavramsal Bir Çözümleme: Mekân- Güç – Çatışma ve Jeopolitik", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, C.1, s. 2, (2008), ss. 22-44.
- HAMPSON Norman, *Aydınlanma Çağı*, çev. Jale Parla, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1991.
- HAVENS George R., *Fikirler Çağı*, çev. Behzad K. Yeğen, İstanbul: MEB Sosyal Bilimler Komisyonu Yayınları, 1971.
- HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1973.
- İBNİ HALDUN, *Bilim İle Siyaset Arasında Hatıralar*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- İBNİ HALDUN, *Mukaddime*, C. I, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- KAYA İlhan, "Coğrafi Düşüncede Mekân Tartışmaları", *Düşünme Dergisi*, S. 4, (2014).
- KIŞLALI Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1987.
- KIŞLALI Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, ed. Nüvit Gerek, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004.

- KIVILCIMLI Hikmet, *Tarih Tezi*, 2. b., İstanbul: Tarih ve Devrim Yayınları, 1974.
- KIZILÇELİK Sezgin, "Sosyolojide Coğrafyacı Görüşler: İbni Haldun, Montesquieu ve Fernand Braudel Ekseninde Bir Değerlendirme", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 138-155.
- KÖSEMİHAL Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- KUTLUER İlhan, "Determinizm", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV, 1994, C. 9.
- LACOSTE Ywes, *İbni Haldun*, çev. Mehmet Sert, İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1993.
- MEMİŞ Ekrem, *Tarihi Coğrafyaya Giriş*, Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990.
- MONTESQUIEU, *Romalıların Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Ahmet Saki, İstanbul: Söylem Yayınları, 2001.
- MONTESQUIEU, *Kanunların Ruhu Üzerine*, C. I-II, çev. Fehmi Baldaş, Ankara: MEB Yayınları, 1963.
- MORGENTHAU Hans J., *Uluslararası Politika*, çev. Baskın Oran, Ünsal Oskay, C. I, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği, 1970.
- MOSCA Gaetano, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, çev. Samih Tiryakioğlu, 2. b., İstanbul: Varlık Yayınları, 1968.
- OKANDAN Recai G., "Devletin Fiziki unsuru", İstanbul, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. 14, (1948), ss. 162-193.
- OKTAY Cemil, *Siyaset Bilimi İncelemeleri*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2003.
- ÖZCAN Ufuk, "Coğrafya/Mekân Üzerindeki Beşerî Etkinlik Açısından Batı Ortaçağı ve Feodalizm-Bizans İkililiği", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 336-359.

- ÖZCAN Ufuk, "Mehmet Ali Şevki'de Coğrafi Determinizm: Alan/Memleket İlgisi ve Türk Toplum Tarihine Yaklaşımlar", *Sosyoloji Yıllığı-Kitap 15: Sosyoloji ve Coğrafya*, Yayına Hazırlayanlar: Ertan Eğribel ve Ufuk Özcan, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 2006, ss. 688-699.
- ÖZTÜRK Armağan, "Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbni Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi", Ankara, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 63(1), (2008), ss. 175-206.
- ROSKİN Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. Bahaeddin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları, 2009.
- SAY Seyfi, *İbn Haldun'un Düşünce Sistemi ve Uluslararası İlişkiler Kuramı*, İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2011.
- SOROKİN Pitirim, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. M. M. Raşit Öymen, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- SÖNMEZOĞLU Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitapevi, 1989.
- SPYKMAN Nicholas J., "Dış Politika ve Coğrafya I-II", *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, çev. Aşkın İnci Sökmen, der. Esra Diri, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, 2013, ss. 3-43.
- STRABON, *Geographika: Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.
- SWINGEWOOD Allain, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- ŞAHİN Cemalettin, Rauf BELGE, "İbn Haldun'da Coğrafi Determinizm", *Akademik Bakış Dergisi*, S. 57, (2016), ss. 439-467.

- TOPUZKANAMIŞ Engin, *Montesquieu'nün Düşünce Dünyasında Hukuk ve Siyaset*, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- TÜMERTEKİN Erol, Nazmiye ÖZGÜÇ, *Beşerî Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2004.
- TÜTENGİL Cavit Orhan, *Montesquieu: Siyaset ve İktisat Açısından Bir Yaklaşım*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.
- TÜTENGİL Cavit Orhan, *Montesquieu'nün Siyasî ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1956.
- UYGUN Oktay, *İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Görüşü*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986.
- ÜLGER İbrahim, *İbni Haldun- Işığın Kaynağı Doğu*, İstanbul: Berfin Yayınları, 2004.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, *Eski Yunan'dan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 5. b., İstanbul: Ülken Yayınları, 1998.
- ÜLKEN Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU, *İbn Haldun*, İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1940.
- YILDIRIM Yavuz, *İbn Haldun'un Metodu ve Umran Teorisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.
- ZEKA Necmi, "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre", *Postmodernizm*, Yay. Haz. Necmi Zeka, İstanbul: Kıyı Yayınları, 1994.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Mustafa KARNİBÜYÜK
Tez Adı	Coğrafyanın Siyasete Etkileri - İbn-i Haldun ve Montesquieu'nün Görüşlerinin Karşılaştırılması
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Türü	Müksek Lisans
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Derda KÜÇÜKALP
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Patent Kısıt (2 yıl) ☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih :

İmza :

